

T.C
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**AKP DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: SÜREKLİLİKLER VE
DEĞİŞİKLİKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MELİS TUNCAY

DANIŞMAN
DOÇ. DR. EREN DENİZ TOL GÖKTÜRK

NİSAN, 2011
MUĞLA

T.C
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

AKP DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: SÜREKLİLİKLER VE
DEĞİŞİKLİKLER

HAZIRLAYAN
MELİS TUNCAY

SOSYAL BİLİMLER Enstitüsünce
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 29.04.2011

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 30.03.2011

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Eren Deniz TOL GÖKTÜRK
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Fatih TÜRE

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

NİSAN, 2011
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün **06./01./2011** tarih ve **507/6.** sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **25/4.** maddesine göre, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Melis TUNCAY'ın "AKP Dönemi Türk Dış Politikası: Değişiklikler ve Süreklilikler" adlı tezini incelemiş ve aday **30./03./2011** tarihinde saat **13.30** da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **60** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **başarılı** olduğuna **(Kabul)** **oy.bir.üçü.** ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Eren Deniz TOK GÖKTÜRK

Üye

Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Fatih TÜRE

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “AKP DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI: SÜREKLİLİKLER VE DEĞİŞİKLİKLER” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29/04/2011

MELİS TUNCAY

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı: TUNCAY

Adı: MELİS

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe: AKP DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI: SÜREKLİLİKLER VE DEĞİŞİKLİKLER

Y. Dil: TURKISH FOREIGN POLICY IN THE AKP ERA: CONTINUITIES AND CHANGES

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

X

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

Fakülte : İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih : 30.03.2011

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : EREN DENİZ TOL GÖKTÜRK

Ünvanı : DOÇ. DR.

TEZİN YAZILDIĞI DİL: TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 182

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.

3.

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2. AKP

3. DEĞİŞİKLİK

4. SÜREKLİLİK

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.

1. TURKISH FOREIGN POLICY

2. JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY

3. CONTINUITY AND CHANGES

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası

Tarih : 29 / 04 / 2011

ÖZET

Dış politika bir ülkenin varlığını, uluslararası düzen içerisindeki durumunu belirleyen politika ayaklarından biridir. İç politikada ne kadar istikrarlı olursa olsun dış politikada başarıyı sağlayamamış bir ülke varlığını sürdürmekte problemler yaşar. Zaten iç ve dış politika birbirleriyle karşılıklı etkileşimde bulunan unsurlardır.

Bu ekseninde, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası incelenmesi gereken konu alanlarından biridir. Yıllardan beri söylendiği üzere, Türkiye jeopolitik konumu, heterojen nüfusu, kuruluş tarihi ile dünyanın diğer taraflarındaki ülkelerle karmaşık ilişkilere sahip olmuştur. Çevresindeki tüm komşularıyla kültürel, tarihi ortak paydalarda bulunması nedeniyle Türkiye'nin dış politikası bir yandan tek yönlülükten uzak kalmış, diğer yandan ise sorunlu bir alan haline gelmiştir.

Bu bakımdan AKP dönemi dış politikası ise incelenmeye değer bir konudur. Çalışma kapsamında ilk önce Türkiye'de uygulanmakta olan dış politikanın temel ilkeleri ve süreklilik öğeleri incelenecek ve farklılıklar tanımlanacak, bu farklılıkların ise nereden kaynaklandığı tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Dış Politika, Türk Dış Politikası, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Süreklilikler, Değişiklikler

ABSTRACT

Foreign policy is one of the factors which determine a state's position within the international order and it is a "*sine qua non*" determinant for its survival. A country would suffer from unstable foreign policy, though in domestic affairs it would do well. As a matter of fact, foreign and domestic policies are inseparable from each other.

Within this scope, Turkish foreign policy is a matter that should be examined. Since its foundation, Turkey, as a result of its geopolitics position, its heterogenic population and its history has pursued a complex foreign policy.

Within this context, the AKP's (Justice and Development Party) foreign policy is being discussed. In order to analyze the AKP's foreign policy, Turkey's traditional foreign policy should be examined. Thus, the continuity with and changes from the previous era would be defined. Thereby, we attempt to understand why those changes have occurred.

Key Words: Foreign Policy, Turkish Foreign Policy, Justice and Development Party (JDP), Continuities, Changes

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLolar DİZİNİ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1. DIŞ POLİTİKA-TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE SÜREKLİLİK

ÖĞELERİ	
1.1. Dış Politika Nedir?	2
1.2. Türk Dış Politikasını Etkileyen Yapısal Faktörler	
1.2.1. Tarihsel/Toplumsal Koşullar.....	12
1.2.2. Jeopolitik Konum	15
1.2.3. Uluslararası Sistem ve Türkiye	19
1.2.4. Devlet Geleneği.....	20
1.3. Türk Dış Politikasında Süreklilik Ögeleri.....	
1.3.1. Batıcılık	23
1.3.2. Statükoculuk.....	25
1.3.3. Meşruiyetçilik	27

BÖLÜM 2. DEĞİŞEN ULUSLARARASI DÜZEN VE TÜRK DIŞ

POLİTİKASI	
2.1. 1990 Yılı Sonrası Uluslararası Sistemde Yaşanan Değişimler/Dönüşümler	
2.1.1. Sovyetler Birliğinin Çöküşü.....	29
2.1.2. ABD Hegemonyası ve "Yeni Dünya Düzeni"	32
2.1.3. Küreselleşmenin Derinleşmesi	40
2.2. 1990-2001 Türk Dış Politikası: "Süreklilikler" ve "Değişiklikler"	
2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler.....	46
2.2.2. Avrupa Birliği ile İlişkiler	51
2.2.3. Ortadoğu ile İlişkiler	56

2.2.4. Balkanlar ile İlişkiler.....	66
2.2.5. Kafkaslar ve Orta Asya ile İlişkiler.....	71
2.2.6. Kıbrıs ile İlişkiler	78
BÖLÜM 3. AKP DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	
3.1. Genel Değerlendirme	85
3.2. 2002 ve Sonrası Dış Politika Uygulamaları	
3.2.1. Ortadoğu ile İlişkilerdeki Süreklilikler/Değişiklikler	100
3.2.2. Kafkasya, Rusya, Orta Asya ile İlişkilerdeki Süreklilikler/Değişiklikler.....	116
3.2.3. Avrupa Birliği, Kıbrıs ve Balkanlar ile İlişkilerdeki Süreklilikler/Değişiklikler.....	133
3.2.4. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkilerdeki Süreklilikler/Değişiklikler	144
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	152
KAYNAKÇA	158
ÖZGEÇMİŞ	

TABLOLAR DİZİNİ

<i>Tablo 1. Türkiye-ABD İkili Ticaret Verileri (1990-2001).....</i>	<i>50</i>
<i>Tablo 2. Türkiye-AB Üyesi Ülkeler Ticaret Verileri (1990-2001).....</i>	<i>54</i>
<i>Tablo 3. Türkiye-İsrail İkili Ticaret Verileri (1990-2001).....</i>	<i>64</i>
<i>Tablo 4. Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Ticaret Verileri (1990-2001)</i>	<i>65</i>
<i>Tablo 5. Türkiye-Balkan Ülkeleri Ticaret Verileri (1990-2001)</i>	<i>70</i>
<i>Tablo 6. Türkiye-Rusya Federasyonu İkili Ticaret Verileri (1990-2001).....</i>	<i>75</i>
<i>Tablo 7. Türkiye-Güney Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri İthalat Verileri (1990-2001).....</i>	<i>77</i>
<i>Tablo 8. Türkiye-Güney Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri İhracat Verileri (1990-2001).....</i>	<i>77</i>
<i>Tablo 9. Türkiye-Yunanistan İkili Ticaret Verileri (1990-2001)</i>	<i>81</i>
<i>Tablo 10. Türkiye-KKTC İkili Ticaret Verileri (1990-2001).....</i>	<i>83</i>
<i>Tablo 11. Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Ticaret Verileri (2003-2010)</i>	<i>111</i>
<i>Tablo 12. Türkiye'den Geçen Uluslararası Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri</i>	<i>119</i>
<i>Tablo 13. Türkiye-Rusya Federasyonu İkili Ticaret Verileri (2003-2010).....</i>	<i>123</i>
<i>Tablo 14. Türkiye-Güney Kafkasya Ülkeleri Ticaret Verileri (2003-2010)</i>	<i>129</i>
<i>Tablo 15. Türkiye-Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler Ticaret Verileri (2002-2010).....</i>	<i>137</i>
<i>Tablo 16. Uluslararası Doğrudan Yabancı Yatırım Verileri (AB-Türkiye).....</i>	<i>137</i>
<i>Tablo 17. Türkiye-ABD İkili Ticaret Verileri (2001-2010).....</i>	<i>150</i>

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKKA: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

ASEAN: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (*Association of Southeast Asian Nations*)

BM: Birleşmiş Milletler

BOP: Büyük Ortadoğu projesi ve Kuzey Afrika Girişimi

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

EİÖ: Ekonomik İşbirliği Örgütü

GATT: Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (*General Agreement of Tariffs and Trade*)

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

HDİT: Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı

IFOR: Çok Uluslu Uygulama Gücü (*Multinational Implementation Force*)

IMF: Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund*)

KEİB: Karadeniz Ekonomik İşbirliği

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization*)

OBD: Orta Büyüklükte Devlet

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (*Organization for Economic Cooperation and Development*)

OEEC: Avrupa Ekonomik İşbirliği

SEİA: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması

SFOR: Çok Uluslu İstikrar Gücü (*Multinational Stabilization Force*)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

YDD: Yeni Dünya Düzeni

bkz.: Bakınız

sf.: Sayfa

ÖNSÖZ

Zorlu yüksek lisans ve tez yazma sürecinde yanımda olan ve varlıklarını hep hissettiğim,

Desteği bana motivasyon olarak yansıyan, hayata bakışıyla idolüm olan, yüksek lisans eğitimimin her anında varlığını hissettiğim, tez dönemimde ise eleştirileriyle bakış açımı ve bilgimi zenginleştiren çok değerli danışmanım *Doç. Dr. Eren Deniz Tol Göktürk'e*,

Çok verimli bir lisans üstü eğitimi almamı sağlayan, yeni bilgilerle beni tanıştıran *Muğla Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'ndaki değerli hocalarıma*,

Her türlü konuyu konuşmaktan zevk aldığım, motivasyonumu kaybetmemi sağlayan telkinleriyle desteğim olan değerli arkadaşım Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi *Çağlar Özbek'e*,

Muğla Üniversitesinin bana kazandırdığı değerli arkadaşım Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi *Gözde Müşerref Gezgüç'e*,

Her an desteğini yanımda hissettiğim ve bundan böyle hissedeceğimi de bildiğim nişanlım *Şeref Kıvanç Kahvecioğlu'na*,

Desteğini hiçbir zaman benden esirmeyen ve bana olan inancı ve güvenini hep hissettiğim Canım Annem *Vuslat Tuncay'a*,

Artık ebediyete göçmüş olsa da, olmadığı o zor dönemlerde bu tezi bitirebilmek için mücadele ettiğim, çünkü en büyük sözü kendisine verdiğim Canım Babam *Şadi Tuncay'a*,

Ve yanımda olan herkese sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Melis Tuncay

17.03.2011, Muğla

GİRİŞ

Türk Dış Politikası 1923'ten beri üzerinde oldukça çalışılan bir konudur. Uluslararası konjonktür değişiklikleriyle bağlantılı olarak dönem dönem farklı eğilimler ve politikalar içermesine rağmen, geleneksel süreklilik öğelerinin her daim varlığı gözlemlenebilir niteliktedir.

Bu kapsamda çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde diğer bölümlerin incelenebilmesi için yöntem ve kuramsal arka plan çizilmeye çalışılmıştır.

İkinci ana bölümde ise ilk önce, 1990-2001 yılları arasında uygulanan dış politikayı anlamlandırmak ve bugün için var olan “süreklilik” ve “değişiklik” öğelerini açıklayabilmek amacıyla, 1990 yılı sonrasında uluslararası sistemde yaşanan değişimler ve dönüşümler incelenecektir. Daha sonra ise 1990-2001 yılları arasındaki dış politika uygulamaları açıklanacaktır.

Üçüncü ana bölümde ise ilk önce AKP dönemiyle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır. Daha sonra ise, çalışmanın ana amacı olan AKP dönemi dış politikasında değişiklik ve süreklilik öğelerini saptayabilmek adına, 2002 sonrası dış politika uygulamaları önceki dönemlerle karşılaştırmalı olarak süreklilik öğeleri bağlamında varsa değişiklik öğeleri de saptanarak, açıklanacaktır. Çalışma genel bir değerlendirme ve sonuç kısmıyla son bulacaktır.

Çalışmanın temel amacı AKP döneminde süreklilik ve değişiklik öğelerini saptamak olduğundan, Türk dış politikası ve iç politika arasındaki ilişkiler ve bağlantıların analizi kapsam dışında bırakılmıştır.

Yine aynı gerekçe nedeniyle, bu çalışma Türk dış politikasının kronolojik bir değerlendirmesini hedeflememektedir.

I. DIŞ POLİTİKA-TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE SÜREKLİLİK ÖĞELERİ

1.1. DIŞ POLİTİKA NEDİR?

“Dış Politika” kavramı; genel olarak; “bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politika” olarak tanımlanabilir. Diğer bir değişle, “bir ülkenin, kendi sınırlarının ötesine karşı izlediği politika, o ülke açısından dış politikadır” (Kürkçüoğlu, 1980).

Dış politika, genel olarak bu şekilde tanımlanırken, farklı uluslararası ilişkiler teorileri dış politikaya kendilerine göre anlamlar yüklemişlerdir. Bu kapsamda, realist teoriye göre dış politikayı yönlendiren iki temel değer vardır. Bunlar ulusal güvenlik ve devlet bekasıdır (*state survival*). Realistler için dış politikanın tek ve biricik yürütücüsü devlettir. Sınırların koruyucusu ve halkın refahının sağlayıcısı olan devlet, ulusal çıkarları da hesaba katarak dış politikasını belirlemekle yükümlüdür (Jackson, Sorensen, 2003: 69-97).

Temel hareket noktası birey olan liberal teoriye göre ise, dış politika yapımında devlet en önemli aktördür. Fakat realizmden farklı olarak tek aktör değildir. Kurumların, birliklerin de dış politikanın belirlenmesinde önemli etkilerinin olduğundan, liberal teoride, bahsedilmektedir. Dahası sadece çatışma değer, işbirliği de dış politikanın yönelimlerinden biridir. Neo-realist teoriye göre ise dış politika uluslararası sistemin getirdikleriyle birlikte şekillenmektedir. Diğer bir deyişle, dış politika uluslararası sistemden bağımsız olarak değerlendirilemez (Jackson, Sorensen, 2003: 86-98).

Son olarak, pozitivist metodolojiye göre dış politika, hükümetin dış işlerine ilişkin karar ve politikalarına rehberlik etmeyi amaçlayan tedbirlerden oluşmaktadır. Dış ilişkilerin yönetilmesi, hükümetlerin uluslararası çıkarlarının ve ilgi alanlarının dikkate alındığı politikaların yapılandırılmasını gerektirmektedir (Jackson, Sorensen, 2003: 241-2).

Farklı teoriler tarafından, özet olarak, bu şekilde anlamlandırılan dış politikanın varoluő yaőının çok geğer olmadığı ilk paragraftaki tanımlamadan çıkarılan

bir saptama olabilir. Çünkü tanımlardan da hareketle, dış politikanın devletlerin uluslararası sistemde var olmaya başladığından beri süregeliyor olduğu düşünülebilir. Güç dengesi kavramı ise dış politikanın yapımı sürecinde etkili olan bir terim olarak, yapılan literatür taramasında fark edildiği üzere, nitelendirilebilir.

Klasik güç dengesi kuramına göre bir üst otoritenin olmadığı sistemde devletler yaşamlarını devam ettirirler ve yöneticiler, devletlerinin bağımsızlıklarına gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmeye çalışırlar. Bu bakış açısına göre, modern dönemlerde dahi, büyük bir devletin, “dünya imparatorluğu” haline gelinceye kadar büyümesi engellenmiştir. Çünkü bir devlet diğerlerini tehdit edecek kadar büyürse, diğerleri onu dengelemek için birleşeceklerdir. Dahası bazen tarafsız kalmak dahi güç dengesi amacına hizmet edebilir. Bazen ise dengeyi kurmaya çalışacak devletler, diğer devletleri riskleri oranlarına göre sıralayabilirler ve buna göre bir denge kurma yoluna gidebilirler. Örneğin, Soğuk Savaş sırasında ABD, Avrupa için Sovyetler Birliği kadar tehditti. Ama aksine, Avrupa’nın Sovyetler Birliğinden algıladığı tehdit daha fazla olacak ki ABD tarafına geçmeyi tercih etti. Dolayısıyla “güç dengesi” durumu gücün ne kadar, nasıl dağıldığına, hatta diğerlerinin gücünü ne kadar kendilerine karşı, tehdit olarak, hissettikleriyle ilgilidir (Nye, 1990).

Nye “güç dengesi” kavramını bu şekilde tanımlarken, diğer önemli uluslararası ilişkiler teorisyenleri farklı şekillerde tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle kavramın tek bir tanımı yoktur. Örneğin Klasik Realist teorinin önemli isimlerinden Morgenthau’ya göre anarşinin hakim olduğu devletler sisteminde, devletler için güç dengesi bir gereklilik iken devlet adamlarının ise başlıca sorumluluğudur (Morgenthau’dan akt., Jackson, Sorensen, 2003: 43). Güç dengesi kurulmak suretiyle herhangi bir büyük gücün sistemde tek başına baskın hale gelmesi, hegemonya kurulması engellenecektir. Fakat neorealist akımın temsilcilerinden olan ve devletler sistemini karşılıklı etkileşen birimleriyle birlikte değerlendiren Waltz’a göre ise güç dengesindeki değişiklikler, sistemde değişikliklere neden olurken, sistemi oluşturan birimler de bu değişiklikten nasibini alırlar ve yeni düzene göre yeniden şekillenirler. Diğer taraftan, liberallerin birçoğuna göre ise güç dengesi bir kurum çeşidi iken Uluslararası Toplum Teorisyenlerinin (*International Society Approach*) bakış açısına göre tüm devletlerin üzerinde yer alan herhangi bir “dünya devleti” sistemde mevcut olmadığı ve tüm devletlerin ortak kuralları, çıkarları ve kurumları olduğu için güç

dengesi sistemde kendi kendine oluşacak olan bir durumdur (Waltz'dan akt., Jackson, Sorensen, 2003: 52).

Yani güç dengesi bir yandan güç dağılımı ve denge durumunu, bir yandan devletler sistemindeki var olabilecek bir üstünlüğün karşısında gruplanan güç potansiyelini nitelendirebilmek için kullanılmaktadır. Dahası kavram, düzendeki istikrar ve barış anlamında görülebileceği gibi istikrarsızlık ve savaş da güç dengesinin formlarından biri olabilir. Devletlerin iradesiyle mi yoksa düzenin gerekliliği dolayısıyla mı oluştuğu konusu hakkında fikir birliğine varılamamış olması tanım farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Fakat ne olursa olsun, yukarıda özetlenen tüm teorik tanımlamalardan anlaşılabilen gibi “güç dengesi” kavramı ve politikaları devletlerin dış politikalarında çok önemli bir belirleyicidir. Her ne nedenle ve şekille ortaya çıkarsa çıksın, sistemde var olan ve yaşamlarını devam ettirmek isteyen devletler güç dengesinin gereklerine göre hareket alanlarını belirlemek durumundadırlar.

Dahası denge merkezi, süreç içinde değişiklikler de gösterebilir. Örneğin 1815 sonrasında uluslararası sistem “Avrupa Uyumuna” dayanıyordu. Diğer bir deyişle düzende Avusturya ve İngiltere arasındaki uzlaşması ve Avusturya'nın ana karadaki başat konumuyla İngiltere'nin güvenliği garanti altına alınmak istenmekteydi. Fakat 1870 sonrasında ise güç dengesinde merkez, Almanya'nın kıtasal üstünlüğü haline gelmiştir (Sander, 1997a). Soğuk Savaşa kadar Avrupa kıtasında merkez değiştiren “güç dengesi”, Soğuk Savaş döneminde Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki bir köprüde kurulmuştu.

Diğer bir açıdansa, gerek Amerika'nın gerekse Avrupa'nın, dış politika davranışları ve güç dengesine yönelimleri, kendi koşullarının ürünüydüler (Kissenger, 1994). Şöyle ki; Amerika'nın, hüküm sürdüğü coğrafyada, var olabilmek için güç dengesi oyununa ihtiyacı yoktu. Fakat Avrupa devletleri aynı koşullarda değildi. Kendi aralarında sayısız çatışmaların yaşanması bir yandan kaçınılmaz iken diğer yandan da onları dikkatli dış politikalar izlemeye zorlamaktaydı. Kaldı ki, Amerika'nın da içinde bulunduğu iki büyük dünya savaşı hep Avrupa devletlerinin aralarındaki çatışmalardan kaynaklanmıştı.

Uluslararası düzenin değişkenlik gösterebileceğinden (Soğuk Savaşın bitimi, yeni dünya düzeninin oluşması ve küreselleşme gibi kırılma noktaları ile), bu

temelde yaşanan deęişikliklerde, dıř politikanın farklılařmasının olaęan olabileceęi dūřünülebilir. Dięer bir deyiřle dūzenin unsurları temel girdiler olarak dūřünülrse bu girdilerdeki deęişiklikler farklı politik çıktılara neden olmaktadır.

Dış politika kararlarının şekillenmesinde sadece dūzen temelli unsurlar etkili olmamaktadır. Dolayısıyla dış politika kavramını incelerken karar alma sūrecine de değinmek gerekir. Őncelikle, dış politika alanındaki gūnümüzde yapılan araştırmaların “ok yŐnlū” olduğu sŐylenmektedir. Ek olarak, dış politika olaylarının incelenmesi sūrecinde olayların zaman ve mekân, değişiklik ve sūreklilik bağlamında incelenmeye başlanması da önemlidir. Őrneęin; bu bağlamında yapılan bir değerlendirme yapmak gerekirse, 2002-2003 yıllarında Irak Őzerinde uygulanan dış politika davranışları açısından, Fransa; İngiltere, Almanya ve TŐrkiye’ye göre farklı bir tutum sergilemiştir. ŐnkŐ bu Őlkelerin transatlantik ilişkilere bakış açıları ve bu ilişkileri anlayışları farklıydı (Garrison, 2003: 157). Dolayısıyla ait oldukları gŐ dengeleri de farklıydı. Dięer bir deyişle, dahil olunan gŐ dengesinin farklılığı gibi etkenler Őlkelerin dış politika kararlarının aynı şartlar altında farklılaşmasına neden olmaktadır. Dahası, konum gibi fiziksel şartlar değişmese de, bu şartların dūzendeki önemleri sūre içinde farklılıklar gösterebilir. Bu farklılıklar, hele ki gŐ dengesinde de bir değişiklik mevcutsa, dış politika uygulamalarında geçmişe göre değişikliklerin doğmasına neden olabilir. Ya da tam tersi, değişen şartlar altında dahi sūreklilięe sahip uygulamalar gözlemlenebilir.

Deęinilen önemli bir nokta ise devlet adamlarının kimliklerinin ve fikirlerinin dış politika Őzerinde önemli etkilerinin olduğu ynŐndedir. Bu noktada kimlikler ve fikirler Őzerine önemli varsayımlarda bulunan Yapısalcı Yaklaşıma (*Constructivist Approach*) göre insanlar tarafından uygulanan politik davranışlar, var olan fikirlerin niteliği sayesinde şekillenir (Kaarbo, 2003: 160). Foyle’a göre ise uluslararası dūzenin değişmesi, dış politika davranışlarının şekillenmesi ve karar alma sūrelerinin ve hatta mekanizmalarının farklılaşması açısından önemlidir (Foyle, 2003: 167). Eskiden koalisyonların, aktörlerin, organizasyonların dış politika davranışlarının şekillenmesine etkilerinin olduğundan bahsedilmekteydi. Seçenekler, tercihler ve dış politika uygulamaları bu çerçevenin sınırlarını izmekteydi. Fakat yeni değerlendirmelere göre, dūzen değiştiği için dış politika yapımı sūreci değişmiştir. KŐreselleřmenin iyiden iyiye değiştirdiği dūzende artık devlet dışı

kurumların dış politikaya etkilerinin olduğu gözlemlenmektedir (Foyle, 2003: 168). Dolayısıyla dış politika yapımı sürecindeki temel aktörler devletler olarak aynı kalsa da, dahil olan aktörler devletlerin sınırlarının dışındakileri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Başarılı bir dış politika uygulaması için, liderler, sayıları günden güne artan devlet dışı aktörlerin varlıklarını ve etkilerini göz ardı etmemelidir. Dahası bu devlet dışı aktörlerin bazıları uluslararasılaşmıştır. “Greenpeace” örneğinde görüldüğü üzere, uluslararası bir ağa sahip olan bir örgüt birçok devletin dış ve iç politik uygulamalarını etkileyebilir niteliğe kavuşmuştur. Artık bir devletin dış politikalarını etkileyen birimler başka devletlerin yanı sıra devlet dışı aktörlerdir. Ulusal sermaye grupları, sivil toplum örgütleri, çok uluslu şirketler gibi devlet dışı aktörler dış politika kararlarının yapım sürecinde daha görünür hale gelmiş ve etkileme kapasiteleri de artmıştır.

Gelecek dönemlerde yapılacak dış politika analizlerinin daha farklı biçimlerde yapılması gerektiği de tartışmalardan biridir. Bu süreçle ilgili yapılan birçok farklı değerlendirmenin ortak noktası sermaye, insan, fikir ve malların sınırları aşan dolaşımının oldukça fazla olacağı konusundadır. Dolayısıyla dış politika için gelecekteki yapılacak analizlere bu dinamik süreçler dahil edilmelidir (Foyle, 2003: 167). Bu türlü dinamik süreçlerin dış politika kararlarına etkili olması, dış politikada karar alma süreçlerinin ve dış politika davranışlarının geçmiş dönemlerdekinden farklılaşmasına doğal olarak etkili olmuştur.

Dış politika analizi konusunda dikkati çeken diğer bir tartışma da, konuların (*issue area*) sınıflandırılmasıyla ilgilidir. Bu sınıflandırmanın gerekliliği tartışmasını ilk defa ortaya atan James Rosenau’ya göre, dış politika davranışlarının anlaşılabilmesi için konuların sağlıklı bir şekilde sınıflandırılması gerekmektedir. Ayrıca, dış politika davranışlarının analiziyle ilgili genel bir teori oluşturulamamasının nedenlerinden biri ise, araştırmacıların ulusal ve uluslararası politika konularını çok katı bir biçimde ayırtmaya çalışmasıdır. Rosenau, ikinci neden olarak ise, politik sistemde bir konudan başka bir konuya kolayca geçilmesini ve konular arası bağlantıların kolayca kurulmasını sağlayacak kısa ve net göstergelerin ortaya çıkarılmamasını göstermektedir. Ona göre, konu alanı sınıflandırmasında, farklı eğilimleri olan farklı aktörlerin karar alma süreçlerindeki rolü incelenmelidir ki eğilimlerin farklı olması ise, hem politik amaçların hem de

araçların somutluğuyla bağlantılıdır. Rosenau maddi, manevi amaçlar ve araçları temel alarak bir konu alanı sınıflandırması yoluna giderken, diğer araştırmacılar da ona alternatif bazı sınıflandırmalar geliştirmişlerdir (Rosenau, 2006: 188).

Potter'a göre birbiriyle örtüşen ya da birbirini kapsayan dış politika alanları da tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla yapılan sınıflandırmadaki ana başlıkların altına alt başlıkları da eklenerek, daha anlaşılır ve kolay incelenir bir sonuç çıkabilir. Bunun haricinde, bazı araştırmacılar iç unsurların da dış politika sınıflandırmalarına dahil edilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir (Potter, 1980: 406). Örneğin; William Zimmerman'a göre, konu alanları sadece politik verilere göre sınıflandırılmanın yanında, devletin sahip olduğu nüfusun konulara göre verdiği tepki farklılıkları da göz önüne alınarak sınıflandırılmalıdır (Zimmerman, 1973: 1208).

Sonuç olarak, geçmişte de dış politika analizi üzerine yapılan çalışmaların temelleri incelendiğinde, bir devletin dış politikasının sadece savaş ve barıştan ibaret olmadığı gözlemlenebilir. Diğer bir deyişle, savaş ve barış hallerinde devletler durağan dış politika davranışlarına sahip değillerdir. Çünkü birçok farklı konu ve birçok farklı alan devletleri uğraştırmakta ve güçlü olabilmek adına bu alanlarda doğru adımları atmaya zorlamaktadır. Dış politika analizi yapmaktaki asıl amaç ise farklı durumların yaratabileceği çıktıları değerlendirmek ve bu durumlarda devletlerin nasıl davranması gerektiğini belirleyebilmektir. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Şöyle ki atılan bir dış politika adımı spesifik bir alana dair görünebilir. Fakat altında yatan farklı nedenler bu adımın atılmasına neden olmuş olabilir. Örneğin, iki devletin birbiriyle bir ticaret anlaşması yapması ekonomik nedenler yüzünden atılmış bir dış politika adımı olarak görünse de, altında politik nedenler yatabilir.

Dahası akla gelen bir soru da dış politika alanlarının bu kadar kesin ve net bir çizgiyle birbirinden ayırmanın ne denli zor olduğudur. Ayrıca, sürekli yeni gelişmelerin ortaya çıktığı, “düzen” kavramının çok değişken olduğu uluslararası sistemde dış politikada dönemsel farklılıkların olmasını beklemek çok da yanıltıcı değildir. Tam da bu noktada, sözü edilmesinde fayda olan bir varsayım vardır. Robert Keohane ve Joseph Nye'a göre, konu alanları ve küresel sistem yapısı karşılıklı olarak dış politika konularının yapısını belirlemektedir. Devletlerin

rejimlerinin ve devletlerarasında yapılan karşılıklı görüşmelerin de etkisiyle çıktılar oluşur. Bu çıktılar yine, devlet dışı aktörlerin de dahil olduğu, küresel sistemin yapısını besleyen öğelerdir. Gücü konu alanlarına özel bir kavram olarak nitelendiren teorisyenler, “kompleks karşılıklı bağımlılık¹” (*complex interdependency*) etkisiyle şekillenen dünya politikasında sosyal ve ekonomik politikaların daha önemli hale geldiğinden bahsetmektedirler. Dahası toplumlar arasında her gün daha fazla çeşitlenen iletişim kanalları sayesinde bir yandan politika yapımında kullanılan araçlar çeşitlenirken diğer yandan ise dış politika kararlarındaki devletin “biricik” belirleyiciliği kısıtlanmaktadır (Keohane, Nye, 1987: 64-5).

Peki, doğru karar nedir? Ya da düzen ve konu alanlarına göre alınan her karar doğru mudur? Bu sorunun cevabını bulmak amacıyla yapılacak olan incelemeler için “ulusal çıkar²” ve “rasyonellik³” kavramının kullanılması önerilmektedir. Bu noktada ulusal çıkar kavramının dış politika kararlarının nitelikli olup olmadığıyla ilgili yapılan analizlerde önemli bir ölçüt olduğundan bahsedilmektedir. Fakat kendi içinde taşıdığı sınırlılıklardan da bahsedilmektedir. Şöyle ki, araştırmacılara göre, en önemli sınırlayıcı etken, ulusal çıkar kavramının yeterince işlevsel olmamasından ileri gelmektedir. Diğer bir deyişle, ulusal çıkar kavramı her koşulda aynı şekilde değerlendirilemeyecek kadar “katı” bir kavramdır. Rasyonellik kavramının subjektif olduğunu iddia eden araştırmacılara göreyse, bir kararın rasyonel olduğunu söylemek aslında aktörlerin beklentilerinin ve değerlerinin ortaya çıkardığı bir kararın var olduğunu söylemekten çok da farklı değildir (Renshon, Renshon, 2008). Çünkü rasyonelliğin kime göre ve neye göre belirlendiğini açıklamak oldukça zordur. Zaten belki de bu sınırlılık yüzünden bir kararın tamamen rasyonel olarak tanımlanması durumu neredeyse imkansız gibi görünmektedir. Fakat dış politika kararları konusunda, çoğunluk, planlanmış bir güç kullanma tehdidinin var olduğu durumlarda, mevcut çıkarlara uygun bir politik girişimi “rasyonel bir dış politika davranışı” olarak görmektedir. Burada da yine

¹ Kompleks Karşılıklı Bağımlılık, ülkelerin ve toplumların arasında bir çok ulus üstü iletişim kanallarının olduğunu anlatan, Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından geliştirilen bir kavramdır.

² Realist teörinin önemli kavramlarından biri olan “ulusal çıkar”, bir ülkenin askeri, ekonomik ve kültürel hedeflerinin tümünü anlatmak için kullanılmaktadır.

³ Akılcılık

“ulusal çıkar” kavramının olabildiğince objektif kullanılmasına özen gösterildiği görülse de, kavramın tartışmaya açık yapısını koruduğu söylenebilir. Ek olarak, doğru ve uygun bir dış politika kararının alınması problemin ne olduğunun iyice anlaşılması süreciyle başlar.

Uygun ve doğru dış politika kararlarının “rasyonel” olarak alınması sürecinde değinilmeden geçilemeyecek bir diğer etken de vardır ki o da “kamuoyunun görüşüdür” (Foyle, 2003: 166). Kamuoyu, alınan kararların belirlenmesi sürecinde oldukça yüksek bir öneme sahiptir. Fakat kamuoyunun yönetime etki gösterme seviyesi her ülkede aynı değildir. Bir diğer deyişle, demokrasinin var ve her anlamda işler olduğu bir ülkede, halkın sesinin kararlara etki seviyesi oldukça yüksek olurken, otoriter ya da baskıcı bir rejimle yönetilen ülkelerde kamuoyundan gelen sesin etkisi yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla, demokrasinin kısıtlarının artması kamuoyunun da dış politikanın oluşturulm sürecine etkisini sınırlandırmaktadır.

Kamuoyunun farkındalığının artmasında ise ortaya çıkan yeni araçların etkisi vardır. Söz konusu bu araçlar dış politikaya farklı açılımlar ve yönelimler sağlamıştır. Örneğin, internet, bilgisayar ve hatta cep telefonları sayesinde, hem öğrenme, hem haber alabilme kolaylaşmıştır. Dünyanın bir ucunda yaşayan bir insan, dünyanın diğer ucunda yaşanan bir olayı anında öğrenebilmektedir. Bu fırsatların doğal bir getirisi olarak da bireylerin farkındalığı artmış ve toplumların öğrenme ve etki edebilme fırsatları da artmıştır. Diğer bir taraftan, araştırmacılar, akıllı liderlerin, interneti, halkları ve diğer ülkelerin halklarıyla iletişimde “görünmeyen” hatta belki de “pek yasal olmayan” diplomatik bir araç olarak kullanma fırsatlarının olduğundan bahsetmektedirler (Garrison, 2003: 160). Ayrıca teknolojinin gelişmesiyle birlikte uygulanan politikalar daha çok göz önünde olmaya başladı. Bireyler sadece vatandaşı oldukları ülkelerin dış politikalarını değil, diğer ülkelerin de politika uygulamalarını takip edebilir hale geldi. Kaldı ki, bireyler politikaların yapım süreçleriyle ilgili de daha fazla bilgi sahibi olmak istemektedirler. Ortaya çıkan bu farkındalık ise, doğal olarak, dış politika girişimlerinin tabanda sürekli tartışılan konular haline gelmesine sebep olmaktadır. Fakat uluslararası kamuoyunun düşünceleri, eleştirileri hatta baskısının “ulusal çıkar” kavramına rağmen “gerçekten” dikkate alınıp alınmadığı ise son derece tartışmalı bir durumdur. 2003’te Amerika’nın Irak işgaline hem Amerikan

hem de uluslararası kamuoyu oldukça karşıydı. Fakat Başkan George W. Bush'un oldukça geniş ölçekli olan uluslararası protestoları pek de ciddiye aldığı söylenemez. Hatta bir konuşmasında şöyle demiştir: “protestonun genişliği-bu bir karar nedeni gibi... Demek ki belli bir odak grubunu temel alarak karar vereceğim. Bir liderinse görevi güvenliği temel alarak politik kararlar almaktır. Bu durumda ise, söz konusu olan insanlığın güvenliğidir. Açık bir şekilde görülmektedir ki dünyanın bir kısmı Saddam Hüseyin'i barış için bir tehdit olarak görmemektedir. Ben de buna, saygılı bir biçimde, katılmadığımı belirtirim” (Garrison, 2003: 168). Ki bu dönemde, Saddam Hüseyin bile, bir lider olarak, özellikle Amerikan halkının işgale bu kadar karşı olabileceğini hiç düşünmemiş olmalıdır.

Ek olarak, verilen dış politika kararı sadece konunun kapsamına bakarak incelenmemelidir. Bu şekilde yapılacak bir dış politika analizi eksik olarak nitelendirilebilir. Çünkü karar alıcının algılarının ve amaçlarının da çok önemi ve etkisi vardır. Psikolojik boyutun da etkili olduğundan bahseden bu argümana göre, karar alıcı (lider), geçmişte yaşadığı, öğrendiği bir takım öğeleri de karar alma sürecine taşır ve bunlar, sonuçta şekillenen dış politika davranışının şekillenmesinde etkindir. Aynı zamanda, liderlerin edindiği geçmiş tecrübeler, tercihlerde “sabit” sınırların, sistemin ve doğal durumun gözlemlenmesinde ise “sabit” bir bakış açısı gelişmesine etki eder. Liderler, uygun bir karara ulaşmak veya uygun bir stratejik ve politik bir yargıya ulaşabilmek için bilgileri elinde toplamak zorundadırlar (Renshon, Renshon, 2008).

Dahası, sistem düzeyindeki değişiklikler tarihsel perspektif de göz önüne alınarak daha rahat anlaşılabilirken, krizler ve savaşları inceleyebilmek için liderler farklı açılardan değerlendirilmelidir. Davranışsalı Yaklaşım çerçevesinde bakıldığında, liderlerin kararlarını, durum algıları üzerinde oturttukları düşünülebilir. Aslında, insanların sahip olduğu güçlü inançların, durum algılamaları üzerinde güçlü etkilerinin olduğu psikolojik bir gerçeklik olarak dikkate alınabilir. Bunun haricinde, alınan kararları etkileyen diğer önemli faktörler stres, zaman baskısı ve tehdit algısının boyutudur (Renshon, Renshon, 2008). Fakat unutulmamalıdır ki politik bir girişimin doğru olması ve politikacının da başarılı olması, yüksek risk seviyelerinde, kısıtlı zamanda doğru ve en objektif adımı doğru zamanda atabilmesi, risk ve kriz yönetimini başarıyla yapabilmesiyle yakından ilişkilidir.

Oldukça çeşitli ve hatta değişken öğelerin etkisiyle şekillenen dış politikanın analiz edilmesi de aslında bu açılardan oldukça zordur. Çünkü liderlerin olduğu kadar ülkelerin de kendilerine has özellikleri dünyada dış politika alanındaki kararların farklılaşmasına yol açmaktadır. Dış politika analizinde etkin olan dinamik süreçler, ülkelerin dış politikalarında aynı sonuçlara neden olamayabilirler. Diğer bir deyişle, ülkelerin sahip olduğu kendine has özellikleri, yapısal faktörleri, geçmiş tecrübeleri, devlet gelenekleri uyguladıkları dış politikaların farklılaşmasına neden olur.

Uluslararası ilişkilerde tüm ülkelerin dış politika davranışlarını kapsayacak genel kalıplar ve açıklamalar yoktur. Çünkü her ülkenin dış politikası kendi “durum”u paralelinde incelenerek anlaşılabilir. Sistem dahilinde var olan her bir ülke bir bütünün farklı parçalarından biri olarak algılanmalıdır. Dahası bir parçanın diğer parçalarla karmaşık, birbiriyle bazen iç içe geçmiş bazen de fazlaca ayrılmış ilişkilerinin olduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla, dış politikanın şekillenmesine yol açan “yapısal belirleyiciler (tarihi deneyimler, jeopolitik konum, kültürel etkenler, ulusal yapı gibi statik ve sürekli değişkenler)” ve “konjonktürel belirleyiciler (ulusal ve uluslararası sistemde var olan dönemsel değişiklikler)” iyice anlaşılmalıdır ve yapılacak dış politika analizi bu noktaların ışığında yapılmalıdır. Bir devletin dış politika yapımından sorumlu kişiler dışarıdan gelen girdilere cevap verirler. Dış politika sürecinin anlamlı kılınması isteniyorsa bu girdilerin neler olduğu ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Spesifik bir olarak bir dış politika adımının atılması bazen farklı yorumlar gerektirebilir. Özellikle belli bir zaman aralığında uygulanan dış politikanın incelenecek olması durumunda o süreçte geçerli olan hangi etkenlerin ülkenin dış politika yapım sürecinde etkili olduğu incelenmesi gereken bir durumdur. Ayrıca zaman içinde yaşanan deneyimler ve oluşan gelenekler bazı ilkeler ortaya çıkarabilirler (Aydın, 1999: 155).

İşte, dış politika analizine söz konusu olan tüm yapısal ve konjonktürel belirleyiciler Türk Dış Politikasının oluşum ve uygulanması sürecinde de etkili olmuştur. Türk Dış Politikasını, bu politikanın yapılandırılmasında etkin olan yapısal faktörleri ve onun temel ilkelerini genel hatlarıyla açıklamak araştırmanın ilerlemesi ve sonuca ulaşması açısından faydalı olacaktır.

1.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN YAPISAL FAKTÖRLER

Türkiye gerek tarihi geçmişi, gerek mevcut sosyal-ekonomik yapısı yüzünden oldukça karmaşık bir ülke olarak sistemde yer almaktadır. Zaten bu yapı da onu incelemeyi aslında bir bakıma zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin uluslararası arenadaki rolünü çözebilmek oldukça zordur. Çünkü zaten karmaşık olan iç politika alanı ve toplumsal yapı dış politika alanını çözmeyi daha karmaşık hale getirmiştir.

Bu yüzden, Türk dış politikasının süreklilik öğelerinin belirlenebilmesi için, oluştuğu arka planı belirleyen yapısal faktörlerin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çalışma kapsamında, sırasıyla tarihsel/toplumsal deneyimler, jeopolitik konum ve devlet geleneği, Türk dış politikasını etkileyen yapısal faktörler olarak ele alınmış ve incelenmiştir.

1.2.1. Tarihsel/Toplumsal Koşullar:

Tarihsel geçmişin incelenmesi sırasında tarihin de etkisiyle gelişen ve son görünümüne ulaşan kültür ve ulusal yapılarının etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Tarihin etkisinin dış politikada oldukça önemli bir rolü vardır. Çünkü geçmiş tecrübeler bugünün ayrılmaz parçalarıdır. İnsanlar, nasıl sosyal ilişkilerde karşılaştıkları olaylara olumlu/olumsuz tepki gösterirlerse, uluslar da ulusal/uluslararası arenada karşılaştıkları olaylara tepki gösterirler. Bu tepkilerinin temelinde, önyargılar, kendi yapısal değişkenleri yatar. Aslında, “kötü ya da iyi, doğru ya da yanlış tarih içinde edinilen tecrübeler, bir ulusun politik sistem içindeki olaylara karşı verdiği ya da vereceği tepkilerin rengini belirler. Aynı şekilde, dış politika konusundaki karar alıcının seçeneklerini sınırlar. Dahası, karar alıcının uluslararası gerçekleri, ancak, bu deneyimlerin sınırlarında algılamasına yol açar” (Aydın, 1999: 157).

Bu kapsamda, örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine denk gelen ve bir anlamda imparatorluğun dağılışını kanıtlayan Sevr Anlaşması Türkler için çok büyük bir travma olmuştur. Sevr Anlaşması ile bugün de Türkiye'nin iç ve dış politikasında meşgul olduğu sorunların, özellikle Ermeni ve

Kürt sorunlarının, temelleri atılmıştır. Kürt Sorununun (Doğu Sorunu), Kürt toplumunun Sevr Anlaşması ile uluslararası tanınmaya ulaştıklarını varsayması yüzünden bu dönemden Türkiye'ye miras kaldığı tartışılmaktadır (Shaw, 1977: 365). Diğer bir taraftan, Türkiye'ye Osmanlı İmparatorluğundan kalan bazı olumsuz etkenler de vardır. Bunlardan biri de; “su uyur düşman uyumaz” atasözünün dış politikaların belirlenmesinde akıldan çıkmayan bir gerçeklik olarak yer almasıdır. Bugün, Türk diplomatlar, uluslararası arenada kuşkucu olarak tanınmaktadırlar. Bunda bugünkü Kürt ve Ermeni sorunları gibi bazı hayati problemlerin temelini attığı için “Sevr Paranoyası” olarak tanımlanan korkuların etkisinin olduğu belirtilmektedir. Dahası, Ortodoks Rumların ve Ermeni cemaatinin Osmanlıya müdahale etmenin bir aracı olarak kullanılması, bugün, bir takım gruplar tarafından Hıristiyan dünyasından korkulmasına hatta Avrupa Birliği'nin “Hıristiyan Kulübü” olarak görülmesine neden olmuştur. Yine bu kuşkuların etkisiyle, ABD'nin Türkiye'yi Orta Doğu için tampon olarak görmesi, ekonomik alanda çok uluslu ya da yabancı sermayeli şirketlere sıkı kontroller kurulması, Yunanistan ile var olan ve çözülemeyen anlaşmazlıklar, Arap komşularla süregelen çatışmalar gibi öğelerin bugün var olduğu düşünülmektedir (Aydın, 1999: 163-4).

Bu ekseninde, tarihsel/toplumsal koşulların belirlediği ilk yapısal faktör statükoculuktur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseldiği dönemlerde uygulanan dış politika yayılmacı esaslara dayandığı için daha çok askeri ve savunmacı araçlar üzerine oturmuştu. Fakat imparatorluk çöküş dönemine girdiğinde var olan sınırları koruyabilmek adına, diplomatik araçların yardımıyla uygulanan statükocu bir dış politika uygulanmıştır. İşte Türkiye Cumhuriyeti dış politikasındaki statükoculuk anlayışı Osmanlı'nın son dönem mirası olarak Türk dış politikasının süreklilik öğelerinin arasına girmiştir. Statükoculuğun, mevcut durumun, sınırların korunması anlamına geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca, anti-revizyonim (yayılmacı olmayan politikalar izleme) olarak da isimlendirilen bu tutumlanmanın Türk dış politikasının temel direklerinden biri haline geldiği belirtilmektedir. Türkiye, cumhuriyetin ilan edilmesinden itibaren mevcut durumu korumak adına politikalar üretmiştir.

Statükoculuğun Mustafa Kemal'in “Yurtta sulh, cihanda sulh” söylemiyle Türk dış politikasına iyiden yerleştiğinden bahsedilmektedir. Bu sözle söylenmek istenenin ise, gerek iktisadi bakımdan, gerek ideolojik bakımdan, gerekse

siyasal açıdan Batıcı bir düzen kurulduğu ve bu konuda tartışmalar olmaması ve yine yurtdışında ise bağımsızlıktan başka talep olmadığı ve ülkenin mevcut durumunun korunmasının tek istek olduğu söylenmektedir (Oran, 2004: 47).

İkinci yapısal faktör, Türk dış politikasının süreklilik öğelerinden biri olarak tanımlanan “Batıcılık” ögesi, farklı bir türüyle olsa da Osmanlı Devleti’nin miraslarından biri olarak nitelendirilmektedir. İlk olarak Osmanlı’nın fetih yönü olması dolayısıyla Batı önemli bir dış politika alanı olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle, Bizans feodalitesinin bunalttığı halkın Osmanlıyı kurtarıcı olarak görmesi yüzünden fetihlerin Balkan ve Bizans topraklarında daha rahat ilerleme fırsatı bulması, fetih yönü olarak batı coğrafyasını göstermiştir. Ayrıca, Osmanlı’nın doğusundaki toprakların engebeli ve fetih için elverişli bir yapısının olmaması da fetihlerin batıya yönelmesinin bir nedeni olarak görülmektedir. Dahası, Anadolu’da yaşayan din, dil ve ırk olarak oldukça farklı kökenlere sahip olan halklar sürekli sorun çıkarmaktaydı. Sorunları bu türlü olan halkların yaşadığı yerleri fethetmek çok da akılcı görülmemiştir (Sander, 2004).

Batı yönelimi kültürel, kurumsal ve ilkesel anlamda da Osmanlı Devleti’nin tarihi içinde gözlemlenebilir niteliktedir. Modern Batı’nın kurulmasıyla birlikte, Avrupa dışında kalan devletler, Avrupa ve onun ışığında şekillendi. Osmanlı Devleti de bu devletlere dahildi. Her ülke, bu modernleşme anlamındaki Batılılaşma sürecini farklı biçimlerde yaşamıştır. Tarihi tecrübelerin ve siyasi coğrafyaların farklı olması, bahsedilen bu sürecin farklılaşmasına sebep olmuştur.

Köker’e göre Osmanlı Devleti’nde, askeri yenilgiler batının askeri anlamındaki üstünlüğüne bağlanmaktaydı. Diğer bir deyişle, batının her yönüyle üstün bir toplum olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden ki Osmanlı Devleti’nde ilk yenileşme hareketleri daha çok askeri tekniğin Batı’dan alınmasına yönelik olmuştur. 19. yüzyıl boyunca yapılan reformlarda, modern ordu ve ona ek olarak teknolojik ve ekonomik kalkınmanın da sağlanmasıyla “devletin güçlendirilmesi” hedeflenmekteydi. İşte, Osmanlı Devleti döneminde “devlet nasıl kurtulur?” sorusundan yola çıkılarak tercih edilen batılılaşma ve batıcılık, Mustafa Kemal dönemindeyse “muasır medeniyetler seviyesi”ne doğru toplumsal ilerlemeyi hedeflemiştir (Köker, 1995: 125-212).

Dahası kalkınma modeli ve seçilen ekonomik model bir ülkenin dış müttefik seçimlerini etkileyecektir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında, dünya kapitalist sisteminin içinde kalmaya devam etmeyi ve bu çerçevede kalkınmayı ve ekonomik büyümeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla, kapitalizme eklemleme hedefi, askeri alanda batılı güçler ile ittifaklar kurma arayışının bir sonucudur. Ekonomik model olarak seçilen kapitalizm dolayısıyla seçilen müttefiklerin batılı güçler olması şaşırtıcı değildir.

Türk Dış Politikasının Batıcılık ve Statükoculuk olarak belirlenen temel ilkelerinin şekillenmesini anlayabilmek amacıyla, tarihi/toplumsal tecrübelerin etkisine bakıldığında gözlemlenen odur ki tarihi tecrübelerin mirası bugün hala kendini göstermektedir. Avrupa Birliği ve Amerika ile yürütülen ilişkilerdeki “kuşkuculuk”, bugün birçok dış politik davranışları etkileyen “sorunlar” tarihi deneyimlerin getirileri olarak değerlendirilebilir. “Batıcılık” ise zaman içinde şekil değiştirse de önemli bir “süreklilik ögesi” olarak, Türk Dış Politikasında, hatırı sayılır bir yere sahiptir.

1.2.2. Jeopolitik Konum:

Osmanlı Devletinin topraklarının bir kısmına kurulmuş olan Türkiye çok önemli bir coğrafyada yer almaktadır. Kıtaları birbirine bağlayan en önemli geçiş yolu olmasının yanında, Boğazlar da Türkiye'nin jeopolitik konumunu güçlendirmektedir. Bu önem sanılanın aksine, sadece belirli bir zaman aralığına sıkışmış olmakla kalmayıp, hala Türkiye'nin birçok politikasının, özellikle dış politikasının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Tarih içinde, farklı dönemlerde, farklı koşullarda, farklı etkilerle gündemde olan “jeopolitik konum”un etkisi zaman içinde şekil değiştirse de hiçbir zaman yok olmamıştır. Özel jeopolitik konumu, Türkiye'yi bir yandan Balkan ülkesi yaparken diğer yandan da hem Akdeniz hem Orta Doğu hem de kısmen Avrupa ülkesi yapmıştır (Aydın, 1999: 167). Diğer bir deyişle, üç tarafı denizlerle çevrili, Avrupa ve Asya'nın karşılaşma noktası olan Türkiye, stratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Türkiye'nin jeostratejik önemi, istikrarsızlık ve bunalım alanlarının ortasında yer almasının yanı sıra, ekonomik

merkezlerin ve enerji kaynakları bakımından zengin bölgelerin kesişme noktasında bulunmasından da kaynaklanmaktadır (H/ Dışişleri Bakanlığı(a), 19.09.2010).

Zaten her ülke için geçerli olmak üzere, “Toprağının konumlanışı, iklimi, diğer bölgelere uzaklığı, suyollarına uzaklığı ya da yakınlığı gibi öğeler bir ülkenin dış dünyayla olan ilişkilerini düzenleyen çok önemli ölçütlerdir” (Rosenau, 2006: 172). Bu açıdan bakıldığında, üzerine konumlanan alanın yeri değişmemekle birlikte komşu ülkelerde var olan değişikliklere uygun dış politikalar zaman içinde geliştirilmiştir. Örneğin; Türkiye’nin dış politikası, 18.yüzyıl boyunca, Rusya’nın boğazlarda kontrol sağlama çabaları ile İngiltere ve Fransa’nın Rusya’yı durdurma çabaları tarafından yönlendirilmiştir. Bu durum 1920’lerde değişse Türkiye’nin konumunun önemi ve stratejik değeri değişmedi. Aynı şekilde Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliğinin çevrelenmesinde anahtar bir konuma sahip olan Türkiye, Soğuk Savaş bittiğinde jeopolitik önemini yitirmemiştir. Dahası Türkiye bu kez önemli enerji kaynaklarına en rahat ulaşım yolu olarak önemsenmeye başlamıştır.

Türkiye, bir yandan bu çok yönlü jeopolitik konumu bağlamında dış politika tercihlerini belirlemek durumundayken, diğer yandan batılı güçlerle kurduğu ilişkiler nedeniyle dış politika alanında kendini ikilemler arasında bulmuştur. Avrupa bölgesinde Türkiye’nin, bir yandan Batı ittifakında (NATO) aktif biçimde yer alması kuzey komşusu Sovyetler Birliği ile ilişkilerini belirlemiştir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle bu bölgede yeni bir ikilem doğdu. Konjonktürün değişmesi ile AB, ABD ve Rusya arasında ortaya çıkan karmaşık ilişkiler gündeme gelmiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesi ile daha önce Batı ittifak sistemi içerisinde sınırlandırılmış bir biçimde yaşanan rekabet su yüzüne çıkacaktır. Batılı güçler arasındaki rekabetin artması ve çelişkilerin belirginleşmesi ise bu güçlerin Rusya ile ilişkilerine de yansımıştır. Türkiye değişen konjonktür gereği Rusya ile ilişkilerini yeniden bir dengeye oturtmak gerekliliğini duyarken, diğer yandan batılı güçler arasında belirmeye başlayan rekabeti ve çelişkileri de göz önünde bulundurmak zorunda kalmıştır. Tüm bu karmaşık sürecin içerisinde Türkiye’nin AB’ye üye olma hedefi ikilemleri arttırıcı bir rol oynamıştır. Jeopolitik konum yüzünden ortaya çıkan bölgesel öğelerden biri de Balkanlardır. Bu bölge Türkiye’nin Avrupa’ya açılan kapısı olarak nitelendirilmektedir. Bu bölgedeki ikilem ise; bir yandan Balkanlarda

sürekli olarak etkin olmaya çabalarken bir yandan da Bulgaristan ve Yunanistan yollarından en az birini sürekli açık tutmaya çalışmak olarak tanımlanmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında bölgedeki çıkarları yenilenen Türkiye, bu bölgede yapılan birçok “insani müdahale”ye ortak olmuştur. Söz konusu bölgelerden bir diğeri de Akdeniz bölgesidir. Burada, doğal olarak, Türk-Yunan ilişkilerinin hâkimiyeti mevcuttur. Dolayısıyla, Türkiye, Akdeniz’de bir yandan Yunanistan ve Kıbrıs ile kurduğu ilişkilerde yaşamsal çıkarlarını korumaya çalışırken diğer taraftan da Avrupa ile bağlantısını kesebilecek Yunanistan’ı düşmanı haline getirmemeye çalışmaktadır (Oran, 2004a: 24). Fakat Yunanistan AB’ye tam üye olduktan sonra, Türkiye’nin AB’ye üyeliği sürecinde veto hakkına sahip olduğundan, Türkiye’nin sadece “coğrafi” olarak Avrupa’ya açılan kapılarından biri olmaktan öte, üye olmasında söz hakkı bulunan bir ülke haline gelmiştir. Bu sebeple de bölgede yaşanan ikilem bir anlamda daha da derinleşmiştir.

Enerji kaynaklarının varlığı gibi önemli özelliği bulunan Orta Doğu ve Kafkasya bölgeleri ise diğer bölgeler gibi aynı tarz ikilemlerin yaşandığı alanlardır. Son derece farklı dinamiklere sahip olan Orta Doğu bölgesinde Türkiye bir yandan etkin rol oynamak isterken diğer yandan da iç çatışmalardan uzak kalmak istemektedir. Eskiden beridir batılı güçlerin etkisinin hep var olduğu bölgede Türkiye’nin diğer bir problemi de, bölgede uygulayacağı politikaların batı ile uyumlu olma durumudur (Oran, 2004a: 25).

Kafkaslarda ise Rusya çok önemli bir belirleyicidir. Bu bölgede genel anlamda Rusya ile uyumlu politikalar uygulanmalı, özel anlamda Rusya ile birebir “iyi ilişkiler” kurulmalıdır. Ancak bu şekilde enerji yollarının Türk topraklarının üzerinden geçebileceği saptaması yapılmaktadır (Oran, 2004a: 26).

Ayrıca Soğuk Savaşın bitmesi Kafkasya ve Merkez Asya’da yeni ufuklar açarken, Türkiye’nin bu bölgede yaşadığı güvenlik ikilemi değişmeden aynı kaldı. Dahası, Avrupa Birliği ile ilişkilerde 1999 Helsinki Zirvesinde geline “tam üyelik adayı” noktası Türkiye’nin uluslararası ortamdaki konumlanışını değiştirmenin ötesinde iç politikada da reformların yapılmasına neden oldu. Fakat bu alandaki yeni bir ikilem de AB’nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası alanında ortaya çıktı. Üye olunması durumunda, AB’nin zaten şu anki kadrosuyla tam bir fikir birliğine varamadığı bu alanda Türkiye’nin yeni güvenlik ikilemlerine düşebileceği

olasılığının olduğu düşünülmektedir. Dahası, “Türkiye yakın bir gelecekte birliğe üye olabileceği gibi durmadığından”, NATO’yu güvenlik problemlerini çözebileceği tek araç olarak görmektedir. Ayrıca, yine AB yolu, Türkiye’nin kuruluş aşamasından beri içinde olduğu diğer bir güvenlik ikilemini, Yunanistan ve dolayısıyla Kıbrıs sorununu, su yüzüne çıkarmıştır (Larrabee, Lesser, 2002: 2).

Kaldı ki Soğuk Savaşın bitmesinden sonra Türkiye’nin komşu sayısında gerçekleşen artış ve çeşitlilik jeopolitik konumun önemini belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Şöyle ki, Soğuk Savaş öncesi kuzeyinde, en güçlü komşusu Sovyetler Birliği olan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte yeni kurulan devletler Türkiye’nin yeni komşuları haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası, jeopolitik konumun Türk dış politikasına etkisi yeni komşular ve Sovyetler Birliğinin yerine kurulan Rusya Federasyonu’nun varlığı ile şekillenmiştir.

Dolayısıyla, Türkiye’nin, dış politikasının şekillenmesinde, jeopolitik konumun etkisinin olması pek de şaşırtıcı bir durum değildir. Orta Doğu ve Kafkasların enerji kaynaklarına ulaşım yolu olması, Avrupa’nın doğusuyla sınır komşusu olması jeopolitik konumun Türkiye’yi önemli kılan yönüdür. Bu türlü statik getiriler ise Türkiye’nin sözü edilir bir ülke olmasına neden olmaktadır. Bir anlamda “vazgeçilmezlik yarattığı” düşünülebilecek olan jeopolitik konumun dış politika yapımında zorlu süreçler yarattığından bahsedilmektedir. İlk olarak, bu kadar geniş olan doğal sınırları ve boğazları korumak Türkiye’nin güvenliğini sağlamasında en önemlilerden biri olarak görülen unsurlardan biridir. Dahası, Ege denizinde bulunan adaların konumu da çok önemlidir. Kaldı ki, Türkiye’nin tek “casus belli”si (savaş nedeni), karasuları yüzünden, bu bölgededir. Ayrıca, Soğuk Savaş sonrası sayıları artan sınır komşularının farklı rejimler, ideolojiler ve amaçlara sahip olması Türkiye’nin dış politikasındaki güvensizlik durumunu arttıran bir diğer unsurdur. Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda daha fazla bahsedilir olan bu güvensizlik durumunun ortadan kaldırılması amacıyla bölge devletleri ve dış güçlerle denge oyunu oynamaya başlamıştır. Bu oyunun unsurları ise, deklarasyonlar ve iki taraflı güvenlik anlaşmalarıdır. Bunlara örnek olarak; 1925 yılından Rusya ile imzalanan “Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paketi”, 1952 yılındaki NATO üyeliği, 1953 Balkan Paketiyle 1955 Bağdat Paketi gösterilebilir. Bu açılardan bakıldığında da, verilen örneklerden görüldüğü üzere, Türkiye jeopolitik konumunu, yani aynı zamanda hem

Orta Doğu hem Akdeniz hem Balkan hem de Kafkas ülkesi oluşunu, güvenlik endişesi yüzünden statükoyu korumak amacıyla kullanmıştır. Oysaki artık uluslararası düzen, Cumhuriyetin kurulduğu yıllardaki gibi değildir. Diğer bir deyişle, jeopolitik konum güvenlik ve dış politika yapımında bir “komplikasyon nedeni” olarak görülmemelidir. Eğer jeopolitik konuma uygun bölgeler arasında dengeli ve alternatifli politikalar geliştirilirse küresel ve bölgesel anlamda bir “üstünlük aracı” haline gelebilir (Davutoğlu, 2009: 117).

1.2.3. Uluslararası Sistem ve Türkiye:

Türk Dış Politikasının temel ilkelerinin şekillenmesine yardımcı olan yapısal faktörlerden bir diğeri, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yeridir. Çünkü bir devlet, sistemdeki duruşunun sınırlarını bu sınıflandırma temelinde belirler, kategorisinin dışına çıkmakta zorlanır. Bu kapsamda, Türkiye “Orta Büyüklükte Devlet (OBD)” ya da “Gelişmekte olan ülke” olarak tanımlanmaktadır. Oran'a göre OBD, uluslararası sisteme etkileri marjinal olan ama bölgesel politikalarda özellikle küçük komşularla olan ilişkilerinde etkin olan; büyük devletlerden gelen zorlamalar karşısında biraz da olsa dayanabilen ve onlarla zaman zaman pazarlığa girişebilen ve hatta o günün koşullarını iyi değerlendirerek onların bazı davranışlarını belirli bir oranda da olsa etkileyebilen devlet olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda yer alan OBD; sistemde herhangi bir tehditle karşılaştığı zaman, kendi inisiyatifiyle olmasa da, ya güç dengesine oynar ya da bir ittifaka sığınır. Fakat OBD, hegemon gücün izni olmadan dünyanın stratejik bir bölgesine herhangi bir müdahalede bulunamaz (Oran, 2004a: 30-3).

Kullanılan bir diğer sınıflandırmadaysa Türkiye ABD için bir “Eksen Ülke” olarak tanımlanmaktadır. Eksen ülke, geniş bir nüfusa ve önemli bir jeostratejik konuma ve hegemon devlet için ciddi bir ekonomik partner olarak görülebilecek nitelikte bir ekonomiye sahip olan devlettir. Eksen ülke olabilmek için en önemli şart ise, bölgesel ve uluslararası istikrarı etkileme potansiyeli olarak gösterilmektedir (Chase, Hill, Kennedy, 1996). Türkiye'nin, hegemon güç ABD tarafından Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Avrupa bölgelerinde istikrarı sağlamak için önemli görüldüğü düşünülmektedir. Bu noktada, Türkiye'nin

“gelişmekte olan Meksika, Brezilya, Mısır, Hindistan gibi diğer eksen ülkelerden de ayrıldığından” bahsedilmektedir. Bunun nedeni ise, Batı ile olan yakın ilişkileridir. Çünkü bahsi geçen bu ülkelerin hiç biri batı ittifak gruplarına dahil değilken, Türkiye hem bir NATO ülkesi hem de AB’ye girebilme yolunda ciddi adımlar atan bir ülkedir (Lesser, Larrabee, 2002: 2).

Türkiye için kullanılan diğer bir sınıflandırmaysa “bağımlı ülke” tanımlamasıyla yapılmıştır. Şöyle ki; II. Dünya Savaşından sonra Türkiye’nin uluslararası sistem içerisindeki yerinin farklılaştığından da bahsedilmektedir. Bu düşünceye göre Türkiye, II. Dünya Savaşı’nın dışında kalmış bir ülke olmasına rağmen, savaşın dolaylı etkileri, ekonomik abluka, seferberlik, askeri harcamalar ülke ekonomisini temelinde sarsmıştır. Böylece, iç kaynakların ulusal bir kapitalizmi beslemeye yetmeyeceği, ulusal burjuvazinin gözünde açık seçik bir hale gelmiştir. Ayrıca ABD’nin savaş sonrasında kredi musluklarını açmıştır. Dahası jeopolitik konumu dolayısıyla hem savaş sırasında hem de sonrasında Türkiye’ye yeniden ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Bu siyasal ilgi ise giderek ekonomik bir ilgiye dönüşmüştür. Bu ekonomik ilgi ise Türkiye’nin hem uluslararası iş bölümündeki yerini, hem de uluslararası sistem içindeki yerini belirlemeye yaramıştır. ABD tarafından Türkiye’ye, bu kapsamda, biçilen rol sanayileşmeden vazgeçerek Avrupa’nın savaş sonrası kalkınmasında ihtiyaç duyacağı hammadde gereksinimini karşılamaktır. Kaldı ki zaten Truman ve Marshall yardımları bu amaca hizmet etmekteydi (Gerger, 1999: 57-9). Bu sınıflandırma da, Türk dış politikasının oluşmasını sağlayan yapısal faktörlerden biridir.

1.2.4. Devlet Geleneği

Türkiye’nin devlet geleneği, Osmanlı devlet geleneği üzerine kurulmuştur ve bu geleneğin iç politika üzerindeki yansımaları, çalışmanın kapsamı dışında olmasına karşın, açıktır. Osmanlı İmparatorluğunun etkilerinin dış politika davranışlarında da etkili olduğu söylenmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa’nın, en azından, stratejik olarak vazgeçilmez bir parçası olma özelliğini çok iyi kullanmıştır. Hatta imparatorluğun çöküş sürecinin bu kadar uzun sürmesinde bu faktörün etkili olduğu düşünülmektedir. Avrupa Devletler sistemine dahil olma arzusu bir devlet geleneği

olmuştur ki uzun yıllardır Türkiye'deki dış politika tercihlerinde gözlemlenebilmektedir.

Avrupa devletler sistemi bağlamında dengencilik Türk dış politikasında bir başka devlet geleneğidir. Türkiye'nin dış politikasında, hem batı ve onu oluşturan ögeler arasında hem de batı ve karşındakiler arasındaki dengeyi kurmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Birinci türden bahsedilen dengeyi kurmak için Türkiye Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'ni kullanarak ulaşmaya çalışmıştır. Ayrıca, batı içi unsurların dengesini kurulmasının II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar başarıyla gerçekleştirildiğinden bahsedilmektedir. Fakat ABD'nin dünya sahnesine çıkmasından sonra bu dengenin Avrupa ve ABD arasında olmasının beklendiği ama olamadığından (Avrupa'nın II. Dünya Savaşı sonrasında çok zayıflaması ve Avrupa-Türkiye arasında, ileriki dönemlerde, AT yüzünden çıkan anlaşmazlıklar yüzünden) bahsedilmektedir (Oran, 2004: 49).

Tüm bunlara ek olarak, Osmanlı Devletinden miras alınan ve süreklilik unsurları olarak görülebilecek “uluslararası hukuku iyi kullanabilmek, haber almanın önemi, maceradan kaçınma, temkin, gerçekçilik ve özellikle yaklaşan bir krizde askeri ve diplomatik açılardan yalnız kalmamak” gibi ilkelerin de devlet geleneğini şekillendirdiğinden bahsedilmektedir (Criss, 2003).

Türk Dış Politikasını yapılandıran önemli unsurlardan bir diğeri de, oluşan devlet geleneğinde doğrudan etkileri bulunması bakımında önemli olan, Mustafa Kemal'in, diğer bir deyişle, cumhuriyeti kuran kadronun etkileridir. Hatta bir değerlendirmeye göre, “Atatürk'ün kendisi Türkiye'de politikayı şekillendiren en önemli kurumdur” (Cooper, 2002). Diğer bir taraftan, Mustafa Kemal'in Türk Dış Politikasının şekillenmesindeki etkisinin çok büyük olduğu, cumhuriyetin kuruluş aşaması incelendiğinde oldukça açık bir şekilde ortaya çıkar. Bir imparatorluğun üzerine cumhuriyet rejiminin kurulması sırasında yapılması gereken köklü reformların büyük ölçüde başarıya ulaşmış olduğu göz önüne alınırsa, bu reform süreçlerinden payını alan politikalardan biri de doğal olarak dış politika alanı olacaktır. Cumhuriyet'in kurulması ve “laiklik” ilkesinin kabulü de kurucu kadroların Avrupa devlet sisteminin içinde yer alma yönündeki tercihlerini daha da belirginleştirmiştir. Kaldı ki; Atatürk, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” diyerek, Osmanlı devletinin politikalarından göreceli olarak daha farklı bir açılım sergileyeceğini işaret

etmiştir. Dahası, Mustafa Kemal ve onunla birlikte çalışan kurucu kadronun amacı, “vatan sınırları içinde istikrarlı, kalıcı ve güçlü bir devlet kurmaktır” (Aydın, 1999: 159). Yeni kurulan ülke; bir ulus-devlet, parlamenter demokrasiye sahip, batı tipi bir devlet olacaktır.

Mustafa Kemal, Türk Dış Politikasının ideolojik çerçevesini de çizmiştir. Bu çerçeveyi çizen görüşlerinden biri; modern Türk milliyetçiliğiyle bütünleşmiş bir ulus-devletin kurulması ve onun sürdürülmesidir. Ayrıca, Kemalizm’in ilkeleri aracılığıyla “yüksek uygarlık” seviyesinde Türkiye’nin tanıtılması da önemli bir görüştür. Yine, dış politikasının statükocu ve barışçı çerçevesini çizen en önemli görüş olarak, yukarıda da bahsedildiği üzere, “Yurtta sulh cihanda sulh” sözünü derinleştiren, dış politikada barışçıl araçların kullanılması gerekliliğidir. Bu söz Türk dış politikasında bir kilit noktası haline gelmiştir. Bundan böyle dış politik amaç ise bu sözün ışığında barışçıl bir şekilde statükocu hareket etmek suretiyle Lozan Anlaşmasıyla kurulan ve “Lozan Dengesi⁴” olarak anılan durumu sürdürmek haline gelmiştir (Karaosmanoğlu, 2000). Dolayısıyla devlet geleneği içinde tanımlanan dengecilik, Avrupa devlet sistemi içerisinde yer alma ögeleri ve kurucu kadronun dış politikaya bakış açısı devlet geleneğine bir diğer unsuru eklemiştir: yayılmacı (irredantist⁵) olmayan dış politika. Türkiye’nin irredantist politikalarından uzak durmasının nedeninin dengeleri bozarak kendi aleyhine sonuçlandıracağını düşündüğünden bu türlü politikalarından uzak durduğu ifade edilmektedir. Zaten Lozan Anlaşmasıyla amaçlanan sınırlara büyük ölçüde ulaşılmıştı bu yüzden de yayılmacı politikaların izlenmesine gerek yoktu. Dahası 1939 yılında Hatay’ın ilhakı irredantist bir politika örneği olarak yorumlanmaktadır (Oran, 2004: 47-8). Fakat konunun her anında Milletler Cemiyeti ile temas içinde bulunması ve Türkiye’nin bunu benzeri başka bir girişimde bulunmamış olması, irredantist politikaların Türk dış politikasında sürekli olarak uygulanmadığının göstergeleri olarak nitelendirilebilir.

⁴ 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşmasıyla Türkiye’nin sınırlar, azınlıklar, kapitülasyonlar gibi konularda elde ettiği kazanımların oluşturduğu dengedir.

⁵ İredantizm, bir devletin kendi sınırına bitişik soydaşlarının yaşadığı yerleri kendi ülkesine katma politikasıdır.

Ek olarak eskiden Osmanlı devletinde daha sonra ise Türkiye’de orduya verilen önem ve üzerine yüklenen sorumluluklar da Türkiye’nin dış politikasının oluşumunda rol oynayan, devlet geleneğine dair unsurlardan biridir. Cumhuriyetin kuruluşunda ordunun ve ordu mensubu kişilerin oynadığı rol ile jeopolitik konumun etkileri ve tarihsel tecrübelerin getirileri birleştiğinde ortaya çıkan sonuç ise; güvenliğin teminat altına alınması gerekliliğidir. 1923’ten beri, Türkiye’nin temel hedefi ülkenin varlığını ve bütünlüğünü korumak olmuştur. Bu yapılırken de “Batılılaşma Süreci” en önemli güvenlik ve dış politika stratejisi olarak görülmüştür (Oğuzlu, 2007). Fakat belirtmek gerekir ki, silahlı kuvvetlere ve dış politikanın yönlendirilmesinde “güvenlik eksenli politikalara” verilen önem devlet geleneği bakımından Osmanlı Devletinden kalan miraslardan biridir (Stone, 2001). Daha önce de bahsedildiği üzere askeri yapı Osmanlı Devletini önce yücelten sonra da çöküşüne sebep olan bir unsur olarak her zaman önemli yapısını korumuştur.

Sonuç olarak, Türk dış politikası etkileyen temel yapısal faktörler jeopolitik konum, devlet geleneği ve uluslararası sistem içerisinde Türkiye’nin bir devlet olarak konum ve rolü olarak tanımlanabilir.

1.3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA SÜREKLİLİK ÖĞELERİ

Türk dış politikasının yukarıda bahsedilen yapısal faktörler tarafından şekillendirildiği bahsedilmekle birlikte, süreklilik özelliği gösteren temel ilkelere sahip olduğu da belirtilmektedir. Dolayısıyla bahsedilecek olan süreklilik öğelerinin aslında Türk dış politikasının temel direkleri olduğu yorumu yapılabilir.

1.3.1. *Batıcılık*

Osmanlı devletinin yaşadığı çöküş sırasında, 18.yüzyıldan sonra değişim yaşanmaya başlandı. Tam anlamıyla başa çıkmayı başaramadığı Avrupa’nın karşısında tutunabilmek için Avrupalılaşmaya, “batılılaşmaya” başladı. Diğer bir deyişle eski gücünü yakalayabilmek adına batılılaşma yoluna girdi. Kaldı ki 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile belgelenen yenilgiden sonra Osmanlı devleti Avrupa

bilgisi ve tekniğinin gerekliliğini iyiden iyiye anlamış oldu. 1789 yılından sonra ise Avrupa tarzı eğitim ve kurumsallaşma hız kazandı (Kunt vd. 2008: 71).

Batılılaşmanın ilk belirtisi Osmanlı hukuk ve ekonomik düzeninde göze çarpmaktadır. 1800'lerde başlayan bu değişimlerin temel hedefi özel mülkiyetin, liberal ekonominin güçlenmesi, bu mülkiyet düzeninin unsurları olan grupların güvence altına alınması, liberal ekonominin işleyişini engelleyebilecek unsurların ortadan kaldırılmasıydı. 1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanları ve Meşrutiyet Hareketinin amaçladığı düzenlemeler de bu yöndeydi. Dahası, bu hareketlerle Osmanlı devletinin hukuk sisteminde batı ile yakınlaşmaya engel olacak düzenlemeler kaldırılmaya çalışılmıştır. "Tanzimat Batıcılığı", batının yaşam tarzını ve ekonomik anlayışını da ülkeye sokmuştur. Bu şekilde aslında bir anlamda ülkede sosyal ve politik sorunlara çözüm bulunmaya çalışılmaktaydı. Dolayısıyla, önce Osmanlı devletinin sonra Türkiye Cumhuriyetinin de incelenmesi sonucunda sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde uygulanması düşünülen reçetenin ortak olduğu görülmektedir: Batılılaşma ve Batıcılık (Cem, 1971: 281).

İç politikada batıcılık bu şekilde uygulama alanı bulurken, dış politikada da bunun meyveleri çok geçmeden toplanmıştır. Osmanlı devletindeki batıcılık akımı batının takdiriyle karşılanmış olacak ki 1856 yılında imzalanan Paris Anlaşmasıyla Osmanlılar Avrupa devletler sistemine (Avrupa Uyumu) dahil edilmiştir. Sonuca erememiş olsa da uzun bir entegrasyon süreci başlamıştır. Dahası Avrupalılar Osmanlı devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini belirtmişlerdir.

1923'ten sonra Türkiye yeni rejimini dışarıda sağlamlaştırmak amacıyla dış politikasını ve buna hizmet edecek şekilde ise iç politikasını şekillendirmeye başlamıştır. Bu ise yine, batı ile iyi ilişkiler kurularak yapılmıştır. Örneğin 1934 yılında Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile Balkan Paktı imzalanmıştır. İkinci Dünya Savaşında tam bir denge siyaseti izlemiş olan Türkiye bu savaş sonrasında, 1952 yılında, NATO'ya üye olarak batılı değerlere ve batının politik sistemine olan inancını bir kez daha göstermiştir. Fakat bahsedilen dönemlerde batıcılık sadece bir dış politika ögesi olarak kalmamıştır. Ekonomik anlamdaki batıcılık önce kendini devletçilik ve halkçılık politikaları ile göstermiş, 1950'lerin ortalarında ithal ikameci sanayileşme modelinin benimsenmesiyle ivme kazanmıştır. 1980'lere kadar

uygulanan ve “Egemen sınıf bloğunun yeniden şekillenmesine neden olan bu model, Türkiye’de yaklaşık 20 yıl içinde yabancı sermaye ile ortaklık yapabilecek konuma gelen büyük burjuvazinin oluşmasına neden olmuştur” (Ataay, 2001). Dahası Özal’ın politika sahnesine çıkmasıyla birlikte (1983) ekonomik liberalleşme hız kazanmıştır. İçeride bu yönde yapılan düzenlemeler ve politika yapımından sorumlu kadroların eğilimleri 1995 yılında Gümrük Birliği’ne girişle sonuçlanmıştır. Zaten bunu takiben de 1999 yılında Türkiye AB’ye tam üye adaylığı statüsünü kazanmıştır.

Görüldüğü üzere Türkiye batıyı sadece güvenliğini sağlamanın bir aracı olarak görmeyip dış politikada her dönem uygulanan bir politika haline getirmiştir. İktidarlar şartlar ve düzen değişse de dış politikada batıyı vazgeçilmeyen bir unsur olarak görmüşler ve hep bu yönde politikalar uygulamışlardır. Yapılan bu incelemelerden sonra “Batıcılık” ilkesinin, dış politikada bir “süreklilik” ögesi olarak tanımlanmaktadır.

1.3.2. Statükoculuk:

Süreklilik ögesi olarak sayılan dış politika ilkelerinden bir diğeri de; “Statükoculuktur”. Mevcut durumu sürdürme, irredantist (yayılmacı) politikalar gütmeme anlamına gelen statükoculuk Lozan Anlaşmasından sonra Türk Dış Politikasında uygulanması süregelen ilkelerden biridir. Hem mevcut dengeleri sürdürme hem de mevcut sınırları koruma anlamında, Türkiye’de kullanıldığı düşünülen bu ilke, dış politikanın en önemli yapıtaşlarından biridir. Yayılımcı politikalar gütmeyeceğinin sinyali kurucu kadronun lideri Mustafa Kemal tarafından; “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” sözüyle verilmişti. Bunun nedenleri olarak sayılan argümanlardan biri Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye’nin tehdit edilmedikçe dışa dönme, yeni yerler fethetme gibi bir amacının olmaması olarak sayılmaktadır. Çünkü kuruluş döneminde amaç sadece içte ve dışta rejimi sağlamlaştırmaktı.

Fakat Lozan anlaşmasından sonra da ilk bakışta anti-statükocu gibi görünen dış politika aksiyonları vardır. Bunların başında 1936 yılında Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Montreux ile değiştirilmesi gelmektedir. Ayrıca, “1939 Hatay’ın işgali, 1950-1953 Kore’ye asker gönderilmesi, 1974 Kıbrıs harekâtı, benzer şekilde 1980 ve 90’larda Irak’ın kuzeyine düzenlenen operasyonlar, 1993 Somali, 1994 Bosna, 1999 Kosova, 2001 Makedonya, 2002 Afganistan’a insani müdahale

operasyonlarındaki paydaşlık” bazen anti-statükocu olunabildiğine gösterilen örneklerdir. Statükoculuktan vazgeçilmediğine dair kanıları kesin olanlar ise, bunların hepsinin meşru nedenlerinin olduğundan bahsetmektedirler. Örneğin; Kore’ye asker gönderilmesinin nedeninin Batıcı statükoyu korumak olduğu, Kıbrıs Harekâtının 1960 Garanti Anlaşmasına uygun olarak yapıldığı, Irak harekâtlarının da 1988’e kadar Irak ile Türkiye arasında geçerli olan anlaşmaya dayanarak, daha sonraysa ABD’nin rızasının alınarak yapıldığı, diğer insani müdahale girişimlerinin de silah kullanılmadan yapıldığı öne sürülmektedir (Oran, 2004a: 48).

Statükoculuğun Türkiye Cumhuriyetindeki diğer anlamı da dengeleri sürdürme ya da dengeci politikalar izleme olarak nitelendirilebilir. Türkiye, Lozan Anlaşmasıyla kurulmuş olan dengeyi sürdürmeye çalışmaktaydı (Bal, 2006). Bu kapsamda, Sovyetler Birliği yıkılıp Soğuk Savaş bitene kadar, Türkiye’nin dış politikalarındaki en önemli denge unsuru kuzeydeki komşusuydu. Daha da geriye gidilirse, İkinci Dünya Savaşının bitimine kadar da Batı devletlerini birbirine karşı oynayan Türkiye Cumhuriyeti savaşın dışında bu sayede kalabilmişti. 1945 sonrasında iki kutuplu dünya dengesi içerisinde Türkiye, NATO sisteminin içine dahil olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ise ortaya çıkan yeni uluslararası düzende ABD, AB ve Rusya arasında bir denge oluşturmak çabasına girişmiştir. Dahası, Türkiye, jeopolitik konumu oldukça stratejik olan bir OBD olarak, yaşam sahasında başka hiçbir devletin tek başına kontrol sağlamasını istememektedir. Dolayısıyla da, dış politika bu çerçevede şekillenmiştir. Dengenin olmadığı bir düzende uydulaşabileceğinin farkında olan Türkiye’nin, dış politika alanında özerkliğini kaybetmemek adına denge politikalarına ihtiyaç duyması son derece normaldir.

Statükoculuk ilkesinden sapmaların en net biçimde gözlemlenebileceği dönem Turgut Özal dönemidir. Fakat Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalyanlar tarafından boşaltılan 12 adayı elinden kaçırdığı yorumunu yapan, 1990-91 Körfez krizi sırasında Türkiye’nin Musul ve civarını denetimi altın alması için girişimlerde bulunan, ek olarak, Türkiye’nin Osmanlı coğrafyasında, etnik ve dinsel bağlarını da kullanarak etki alanı yaratmaya yönelik bir dış politika izlemesini öngören bir anlayışa destek veren Özal, dış ve iç politika geleneklerine bağlı olan kesimlerce ciddi eleştiriler almıştır (Sönmezoğlu, 2006: 759). Diğer bir deyişle, Özal’ın bahsi geçen bu politik söylem ve davranışları “statükoculuk” ve “batıcılık”

öğelerinin sorgulandığına dair işaretler olarak algılanmıştır. İlk bakışta bu şekilde görünse de, Özal döneminde “baticılık” ögesinin sürekliliğini kaybetmemesi söz konusu olmamıştır. Ekonomik liberalleşmede atılan hızlı adımlar, ABD ile kurulan yakın ilişkiler “baticılık” ögesinin uygulandığını göstermektedir. Ayrıca “statükoculuk” ilkesinden sapma eğilimi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü bu yüzden Türkiye Körfez Savaşında savaşın eşiğine kadar gelmiş ve savaş sonunda zarara uğramıştır. Dolayısıyla böyle bir girişim ve sorgulama daha sonraki dönemler için “statükoculuk” ilkesinin uygulanmaya devam edilmesi gerekliliğiyle ilgili önemli sinyaller vermiştir. Nitekim, ABD’nin Irak’ı işgali öncesinde en yoğun tartışılan konulardan biri, Özal’ın “maceracı” politikalarının ortaya çıkardığı zararlar ilgilidir ve Türk dış politikasının daha temkinli bir biçimde değerlendirilmesine neden olmuştur. Özal dönemi deneyimleri statükoculuk ilkesinin pekiştirilmesine neden olmuştur yorumu yapılabilir.

1.3.3. Meşruiyetçilik:

Üçüncü ve son süreklilik ögesi olan “Meşruiyetçilik” ise kısaca; Türkiye’nin bir OBD olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan hukuka duyulan ihtiyacın bir getirisi olarak nitelendirilebilir. Çünkü bir OBD’nin uluslararası hukuka uygun olarak davranmaktan başka çaresi yoktur. Anti-statükocu bir girişim olarak sayılan Hatay sorununda bile İngiltere’den icazet alınmıştır (Oran, 2004b). OBD niteliği yüzünden yapılan müdahalelerin meşru olduğunun savunulmasına, “statükoculuk” süreklilik ögesinde verilen örneklemeler gösterilebilir. Diğer bir deyişle; 1939 yılında Hatay’ın ilhakında İngiltere’den icazet alınması, 1974 Kıbrıs Harekatında 1960 Garanti Anlaşmasına atıfta bulunulması, Irak Harekatlarında 1988’e kadar Türkiye ve Irak arasında geçerli olan anlaşmanın dayanak olarak gösterilmesi (Oran, 2004a: 48), “meşruiyetçilik” ilkesine duyulan ihtiyacın yansımaları olarak yorumlanabilir.

Ayrıca, daha yeni dönemlerde, Kıbrıs konusunda AB-ABD-BM ekseninde çözüm arayışlarına yönelmesi de Türk dış politikasında meşruiyetçilik ilkesinin sürekliliğine örnek olarak gösterilebilir. 1993 Somali, 1994 Bosna, 1999 Kosova, 2001 Makedonya, 2002 Afganistan müdahalelerine asker gönderen Türkiye, bu girişimleri hep BM ve NATO kararlarına uygun olarak gerçekleştirmiştir. Bu

şekilde Türkiye geleneksel olarak uluslararası hukuka uygun olarak dış politikasını yürütmeyi başaramıştır. Kaldı ki bir OBD olarak Türkiye dış politikasını yürütebilmek için uluslararası hukuka uygun olarak hareket etmelidir. Dolayısıyla da “meşruiyetçilik” ilkesinin sürekliliği kaçınılmaz hale gelmektedir.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere bir ülkenin dış politikasını hem yönetmek hem de oluşturmak oldukça zor bir iştir. Hele ki söz konusu ülke, Türkiye gibi farklı dinamiklerin etkisi altında şekillenen bir ülkeyse, yapım ve yönetim süreci daha zor ve çetrefilli bir hale gelir.

Ayrıca, tarihi süreç içerisinde, hem uluslararası düzende ortaya çıkan yenilik ve değişiklikler hem de iç politikada yaşanan Kürt ayrılıkçı gruplardan ve İslamcılardan kaynaklanan yeni meydan okumalarla Türkiye, politikalarını ve diğer aktörlerle, devletlerle olan ilişkilerini yeniden düzenlemek durumunda kalmıştır. Bu düzenlemelerin süreklilik öğelerinin değişimine neden olup olmadığı konusu ise araştırmanın gelecek bölümlerinde incelenecektir.

Peki, genel olarak, sistemde var olan ve Türkiye'nin dış politikasında değişiklikler olmasına yol açan yenilikler nelerdir? Bu kapsamda öncelikle değişikliklerin ulusaşırı boyutlarına bakılırsa; kitle imha silahlarının etkinliğinin ve kullanım isteğinin artması, sağ ve sol eğilimli asimetric grupların etkinliğinin küresel hale gelmesi, enerji kaynaklarına ihtiyacın aşırı artması ve insan haklarına uluslararası toplumun ilgisinin artması argümanları görülür. Dolayısıyla dış politika yapımında bölgesel ve küresel anlamda dikkat edilmesi gereken yeni hususlar meydana çıkmıştır. Türkiye'nin dış politikasını yapılandırırken düzende var olan bu yenilikleri göz önüne alıp almadığı ileride incelenecek olup, süreklilik öğelerine olan etkileri ise değerlendirilecektir.

Tüm bu genel tanımlamalardan ve belirlemelerden sonra araştırma konusuna varabilmek adına bir adım daha ileri gitmek amacıyla 1990 sonrası değişen uluslararası düzende yaşanan değişimler ve dönüşümler anlatılmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise Türk Dış Politikasının 1990-2001 yılları arasındaki durumu, “değişiklik” ve “süreklilik” öğeleri temel alınarak açıklanmaya gayret edilecektir.

II. DEĞİŞEN ULUSLARARASI DÜZEN VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.1. 1990 YILI SONRASI ULUSLARARASI SİSTEMDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER/DÖNÜŞÜMLER

2.1.1. Sovyetler Birliğinin Çöküşü

1990 yılı sonrası sistemde yaşanan değişimlerin ve dönüşümlerin ilk referans noktası olarak karşımıza “Soğuk Savaş”ın bitimi çıkmaktadır. 40 yıl gibi uzun süren silahların perde arkasında durduğu, fakat silahlanmanın sanki topyekûn bir savaşa her an girilecekmiş gibi hazır tutulduğu bu mücadele beraberinde birçok farklı unsuru getirmiştir. Dolayısıyla da böyle bir dönemin bitişi uluslararası sahnede ileriye dönük sonuçlar vermiştir.

Hobsbawm’a göre Soğuk Savaş diye adlandırılan dönem, atom bombasının kullanılmasından Soğuk Savaşın sona ermesine kadar geçen süredir. Ayrıca, bu dönemin belki de savaş olarak nitelendirilmesinin başlıca nedeni ise, dönem dahilinde var olan iki süper gücün sürekli karşı karşıya gelmesi durumudur. Soğuk Savaş boyunca tüm ülkeler, dolaylı veya doğrudan, her an büyük bir “savaşa” karşı karşıya kalabileceklerini bir tehdit olarak sürekli üstlerinde hissetmişlerdir (Hobsbawm, 2002: 279).

Soğuk Savaş boyunca, Sovyetler Birliği kendini ABD’nin “kapitalist çemberine” dahil olmaktan koruduğunu söylüyordu. ABD ise “çevreleme politikası” olarak adlandırdığı politikaları Sovyetler Birliği’nin tüm dünyaya yaymak istediği komünizmin demokrasiyi zedeleyeceği gerekçesine dayandırıyordu. Zaten o dönem dahilinde Sovyetler Birliği ABD tarafından “şeytan imparatorluğu” (*evil empire*) ve “kötülüğün kaynağı” (*the focus of evil*) olarak nitelendirilmekteydi (Chomsky, 1988).

Fakat kötülüğün kaynağı olarak nitelendirilen olgu sadece kapitalizm ve karşı safta yer alan komünizm değildi. Nükleer silahlar, ideolojik ayrışma, 3. Dünya ile olan çatışmalarda büyük güçlerin arasındaki farklılaşma, Soğuk Savaş boyunca var olan rekabetin diğer unsurları arasında sayılmaktadır. Dahası ideolojik rekabet sadece politik güç anlamında değil, modern toplumun ve politikanın şekillenmesiyle

de ilgiliydi (Halliday, 2010). Diğer bir deyişle farklı iki kutbun ideolojileri hem askeri anlamda hem de politikanın ve toplumun şekillendirilmesi anlamında farklılaşmıştı.

Soğuk Savaş boyunca bahsedilen bu türlü farklılaşmaların ötesinde, kutup başları uyguladıkları politikalarla Soğuk Savaş dünyasının geri kalanına da yaymışlardır. ABD ilk başlarda içeride ve dışarıda sermayenin iktidarına yönelik tehdidi bertaraf etmek için “Sovyetler Birliği Tehdidi”nden yararlanmıştı. Daha sonra ise ülke içinde askeri bir endüstri kurmak suretiyle bir yandan sermaye sahiplerinin iktidarını güçlendirirken diğer yandan emeğin zayıflamasına neden olmuştur. Diğer bir deyişle hem ulusal hem de uluslararası alanda sermayenin başatlığında kurulacak bir sistemin temellerini atmıştır (Chomsky, 2003). Ayrıca, Soğuk Savaş döneminde, askeri endüstriye dönük politikalar silahlarla dolu bir dünya yaratmıştı. Gelişmiş ülkeler her an patlak verecek bir savaş tehlikesine karşı askeri kapasitelerini arttırma yoluna gitmişlerdi. Hatta mini devletler dahi silah ihracı aracılığıyla dünya ekonomisinde var olmaya çabalamaktaydılar (Hobsbawn, 2002).

Sosyalizmi zayıflatan kapitalizmle olan savaşında yaşadığı kan kaybı değil, sosyalizmin ekonomi politikalarının yanlış olması ve bu yüzden kapitalist ekonomi tarafından hızla işgal edilmesi idi (Hobsbawn, 2002). Dahası batı, Soğuk Savaş’ı çevreleme politikası ve askeri caydırıcılık ile kazanmamıştı. Soğuk Savaş’ın sonu; stratejik, ekonomik ve sosyal dış baskılar karşısında Sovyetler Birliği’nin değişimi gerekli görmesiyle başladı. Değişimin gerekli görülmesinde ülkedeki yöneticilerin etkisinin olduğunu da tartışılmaktadır. Örneğin Gorbaçov’un batıya ve değişime karşı ılımlı bir tavırla yaklaşması ülkedeki değişim sürecinin başlamasında ve dolayısıyla da Soğuk Savaş’ın bitmesinde etkili oldu (Halliday, 2010).

Soğuk Savaşın bitip Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte, uluslararası düzenle ilgili tartışmalar ortaya çıkmıştır. Çünkü var olan iki süper güçten birisi, Sovyetler Birliği, dağılmıştır. Bu nedenle iki kutupluluğun yerini nasıl bir durumun alacağı konusunda ilgili varsayımlar yapılmaya başlanmıştır.

Bu varsayımlar incelendiğinde görülen, yeni düzenin şekliyle ilgili tam bir fikir birliği olmadığıdır. Hobsbawn’a göre yeni düzen karışıklıklar içinde bir dünya olacak iken (Hobsbawn, 2002: 312), Nye’a göre yeni düzende dünya politikası ulus ötesi bağımlılık düzeyinde gücün dağılımına sahne olacak ve ekonomik düzeyde

Japonya, ABD ve AB'nin hakimiyetinde üç kutuplu, askeri düzeyde ise ABD'nin önderliğinde tek kutuplu olacaktır (Nye, 1992). Huntington'a göre ise Sovyetler Birliği'nin düşüşünden sonra ABD'nin de gücü düşmeye başlamıştır. Çünkü dünyanın diğer bölgelerinde yaptırım gücünü kullanabilmek için var olan neden ortadan kalkmıştır. Bundan böyle ancak diğer ülkelerin ihtiyacı olduğunda onların güvenliğini sağlamak adına gücünü kullanabilecektir. Dahası "Küresel Güç" dört seviyede düşünülmelidir. ABD her yönden üstün olması bakımından, düzende, "süper güç" olarak yer almaktayken, bölgelerinde etkin olan "temel bölgesel güçler" ve dünya politikasının şekillenmesinde etkileri olmayan "diğer güçler" yer almaktadır. Dolayısıyla yeni düzende dünya "birçok kutuplu" (*uni-multi-polar*) hale gelmiştir (Huntington, 2005). Tüm bu fikirlerin karşısında yer alan Chomsky'e göre ise Soğuk Savaş'ın bitmesiyle düzende, ABD politikaları kapsamında değişen çok fazla bir şey olmamıştır. Çünkü Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği tehdidiyle meşrulaştırılan politikalar savaşın bitmesinden sonra da sürmüştür. Örneğin Soğuk Savaş döneminde Küba üzerinde uygulanan ABD politikalarının nedeni Sovyetler Birliği olarak gösterildiğinden, tehdit unsuru kalmadığında bu politikaların değişmesi beklenirdi. Fakat aksine, Küba'ya uygulanan kuşatma daha da sıkılaştırılmıştır. Dünyanın diğer bölgelerinde etkin olabilmek adına yeni tehditler üretilmiş ve yine politikalar meşrulaştırılmaya devam edilmiştir (Chomsky, 2003: 47).

Bu farklı görüşlerin hepsi değerlendirildiğinde, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin tek süper güç olarak düzende yer aldığı saptaması yapılabilir. Yine, Savaş sonrası oluşan düzende karışıklık durumunun hakim olduğu düşünülebilir. Fakat karışıklık yeni düzenin temel önermeleri, hedefleri noktasında değildir. Şöyle ki; ABD Soğuk Savaş öncesindeki bu anlamda tutumunu devam ettirmektedir. Diğer bir deyişle, sermayenin geniş alanlara yayılması fikri savaş öncesi ve sonrası ABD için aynı kalan bir odak noktasıdır. Süper güç olması da ABD'ye bu yolda önemli avantajlar sağlamaktadır. Dolayısıyla Chomsky'nin, yukarıda aktarılan, savaş sonrası dönemde, savaş sırasındaki politikaların devam ettirilmesine yönelik saptamaları çok da yanlış gibi görünmemektedir.

Özet olarak Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın bitimi, ABD'nin "süper güç" statüsünü onaylamıştır. Dahası savaş sonrası dönemde güç dengesiyle ilgili varsayımlar incelendiğinde ABD'yi muhtemel olarak AB, Rusya

veya Çin'in dengeleyeceği varsayımı üzerinde durulduğu gözlenmektedir. Fakat AB'nin henüz bir "Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası" oluşturamaması, Rusya'nın özellikle ekonomik sıkıntılarının var olması, Çin'in ise hızla gelişen ekonomisine rağmen ciddi sosyal sorunlarının olması, askeri modernleşmesini tamamlayamaması ABD'ye alternatif güçler olarak sistemi çok kutuplu hale döndürmesi beklenmemelidir. Diğer bir taraftan bu güçlerin, hatta birçok devletin daha bölgesel güçler olarak dünya politikasında etkili olduğu gözlemlenebilir. Bu etkinin ne kadar süper güçten bağımsız olduğu ise tartışmalı bir konudur.

Dolayısıyla bu noktada ABD hegemonyası ve Yeni Dünya Düzeni kavramının tanımlanması ve ülkelerin dış politikalarına etkisini incelemek "değişen düzeni" anlamlandırmak açısından etkili olacaktır.

2.1.2. ABD Hegemonyası ve Yeni Dünya Düzeni

Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte oluşan yeni düzende ABD'nin rolünün ne olduğu konusu, bugünü anlamak için oldukça önemli görülmektedir. Çünkü Soğuk Savaş uluslararası ortamda bir kırılma noktası ise, savaştan sonra oluşan yeni düzen de bir değişiklik noktası oluşturmaktadır.

ABD'nin yeni düzende bir "düzenleyici" güç olarak rol oynadığı oldukça açıktır. Fakat attığı her adım da tartışılmaktadır. Peki, ABD bu, tartışılabilir de olsa bu üstün rolünü nasıl elde etmiştir? Kaldı ki ABD bir hegemon güç müdür değil midir? Bu soruların cevaplarının aranacağı bu bölümde öncelikle hegemonya kavramının tanımının yapılmasıyla başlanması oldukça yerinde olacaktır.

Hegemonya kavramı Harvey'e göre, "baskı yoluyla kullanılan siyasi gücün karşılığı olarak, liderlik aracılığıyla ve yönetilenin rızasıyla uygulanan siyasi gücü anlatmak için kullanılmaktadır. Ayrıca, bazen de hegemonya siyasi gücün kullanımında bulunan baskı ve rızanın özel bir karışımıdır" (Harvey, 2004: 31). Burada da hegemon güç entelektüel ve moral liderlik vasfını dost ve müttefikleri için sürdürmektedir. Ayrıca hegemon devletin gücü baskı ve oydaşma arasında gidip gelen bir dengeyle biçimlendirilir ve ifade edilir. Bu noktadan hareketle ABD ile ilgili bir saptama yapılacak olursa ABD'nin de sıkça, içte ve dışta, hakimiyet ve baskı kurmaya başvurmakla birlikte karşı çıkanları da yok etmekten kaçınmadığını gösteren örnekler de vardır. Ulusal politikada dahi ABD'nin anayasa ve hukuk

düzenine bağlılığıyla bağdaşmayan acımasızlık örneklerine rastlandığı dile getirilmektedir. Örneğin 1950’lerde McCarthizm (“siyasi amaçlar uğruna mesnetsiz suçlamalarda bulunmak”), muhalefeti tavsiye etmek için kullanılan bir yoldu. Uluslararası arenada ise “haydut devletler” tanımlamaları, uygun bulunan yerlerde, bazıları tarafından terörist gruplar olarak nitelendirilen gruplara destek verilmesi de dış muhalefeti engellemenin yollarından biri olarak gösterilmektedir (Harvey, 2004: 33).

Gramsci’nin hegemonya teorisine göre ise, dünya hegemonu olabilmek için ulusal ve uluslararası düzeyde başat sosyal güçlerin arasında örtüşme sağlanmış olmalıdır. Ki bu da rıza alabilmek ve meşruluğu sağlayabilmek amacıyla bilinçli politik uygulamalar gerektirmektedir. Dahası rıza ve meşruiyet hegemonyanın varlığını sürdürebilmek ve gelişmesini sağlayabilmek için gereklidir. Ayrıca başarılı bir hegemonun kurduğu sistemde, baskı potansiyel olarak arka planda dururken, sistemin verdiği tepkiler hep ön plandadır (Gramsci’den akt. Gill, 1992: 55). Diğer bir deyişle, sistemin olaylara gösterdiği tepkiler, baskı unsuru her zaman var olsa da, daha önemlidir. Yani baskı görünmez bir silahtır ve geri planda kalmalıdır.

Hegemonya kurmanın bir diğer ayağı “meşruiyet” sorunudur. ABD için meşruiyet çok önemli bir noktadır. Her ne kadar rıza ile yapmayı başaramadığı olaylarda baskı unsurunu da kullansa da, hegemonyasını uzun süre devam ettirebilmesi için meşru olması gerektiğinin bilincinde olan ABD dönem dönem farklı stratejileri (ya da aynı stratejinin farklı biçimlerini) kendi meşruluğuna araç olarak oldukça akıllıca kullanmıştır.

Örneğin İkinci Dünya Savaşından sonra ABD stratejisi, Soğuk Savaşın da ispatladığı gibi Sovyetler Birliğini “çevreleme politikası”⁶ ihtiyacıyla şekillenmekteydi. Savaşın bitmesiyle birlikte ise dünyadaki rolünü yeniden tanımlama ihtiyacı ortaya çıktı. Christopher Layne’e göre Soğuk Savaşın bitişiyle birlikte, çok ilginç bir şekilde ABD “Büyük Stratejisinde (*Grand Strategy*)⁷ herhangi

⁶ Çevreleme Politikası: ABD’nin, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği’ne karşı izlediği, ekonomik, askeri ve diplomatik araçların tümünün kullanılarak Sovyetler Birliği’nin uluslararası sistem içerisinde kuşatma politikasıdır.

⁷ Büyük Strateji bir devletin güçlenmek uğruna amaçlarını ve araçlarını birleştirmesi sürecidir. Barış zamanlarında bu strateji devletin güvenlik çıkarlarını tanımlama, bu çıkarlara karşı gelebilecek

bir değişiklik olmadı. Kaldı ki Soğuk Savaş bu stratejiyi meşrulaştıran bir şeydi. Savaşın bitişi meşruluk konusunda bir eksiği gündeme getirse de ABD hala “hakimiyet stratejisi (*strategy of preponderance*)” güdüsüyle hareket etmektedir. Bu stratejinin temeli Amerikan sisteminin hüküm sürüp gelişebileceği bir dünya yaratmaya dayanmaktaydı. Buradan da anlaşılabilir gibi bu stratejisi dünyada bir Sovyet tehlikesi olmasa bile devam edecekti (Layne, 1998).

Dahası, karşılıklı bağımlılığı başlıca çıkar olarak gören hakimiyet stratejisi, istikrarsızlığı karşılıklı bağımlılığa yönelen bir tehdit olarak gördüğünden, başarıya ulaşmak için en büyük araç olarak “küresel istikrarı sağlama”yı görmektedir. Bu kapsamda sadece kendi iç ve dış politikasına yönelmekle kalmayan ABD, istikrar için çevre ülkeleriyle de ilgilenmektedir. Dolayısıyla Avrupa, Doğu Asya, İran Körfezi bölgeleri hayati çıkarların olduğu bölgeler olarak belirlenmiştir. İşte Layne tarafından “hegemonya” olarak adlandırılan bu stratejinin algıladığı tehditlerden biri yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı istikrarsızlıkken, diğeri yeni büyük güçlerin ortaya çıkabilmesi ihtimalidir. Çünkü ortaya yeni bir büyük güç çıkarak hegemonyaya talip olabilir ve eğer başarılı olursa da ABD’yi tehdit edebilirdi. Ki tarihten çıkan derslerde de düzen dahilinde yeni ortaya çıkan büyük güçler her zaman “istikrarı bozan jeopolitik olaylar” olarak görölmektedirler. Bu da ABD’nin hiç istemeyeceği bir şeydir. Almanya ve Japonya’nın güçlenmesi bu kapsamda bir güvenlik ikilemini yeniden canlandırma ihtimali olan gelişmelerdir (Layne, 1998).

ABD’nin meşruiyet sorununa verilebilecek diğer bir örnek ise Soğuk Savaş sonrası döneme denk gelmektedir. Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile ABD için bir meşruiyet sorunu ortaya çıkmıştır. Fakat bu arada ABD’nin tam da istediği bir gelişme olmuş ve 1990’larda ortaya çıkan Balkanlardaki etnik çatışmalara ilişkin Avrupalıların etkisiz kalması, bu bölgeye askeri müdahalede bulunabilmek için ABD’ye fırsat vermiştir. Bu noktada, ABD Avrupa’yı “bütün ve özgür” yapma projesi, transatlantik bir proje olarak yapılandırılmış ve ABD de merkez rolü üstlenmişti (Kagan, 2002). 11 Eylül olayları sonrasında ise ABD hegemonyasını meşrulaştıran yeni “tehdit” uluslararası terörizm olmuştur. ABD’nin Afganistan ve

tehditleri belirleme, devletin çıkarlarını koruyabilmek için ekonomik, askeri ve diplomatik kaynakları toplama esaslarıyla işlemektedir (Layne, 1998).

Irak işgallerini “meşrulaştırması” uluslararası terörizmle mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi gibi gerekçelerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece de kendine yeni bir meşruiyet zemini bulmuştur.

Dolayısıyla ABD’nin dönemsel değişikliklere rağmen meşruiyet zemini hazırlayabildiği görülebilmektedir. Diğer taraftan Soğuk Savaş, David Harvey’e göre, tüm dünyayı komünizm tehlikesine karşı koruma iddiasıyla, bunu yapacak siyasi ve askeri güç birikimini oluşturma fırsatını ABD’ye sunmuştur. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği’ni “çevreleme” amacıyla oluşturduğu politikalarla, özellikle Asya’da kendi “gayri resmi” egemenlik alanını dolaylı ve üstü kapalı olarak kurmuştu (Harvey, 2004: 35). Bu da bugün yaşanan, çoğu alandaki ABD hakimiyetinin temellerini oluşturmaktadır.

ABD İkinci Dünya Savaşının sonrasında (1948-1968) kurulmasına öncülük ettiği kurumlar aracılığıyla kendi sistemini kurmuştur. Arrighi tarafından “Serbest Girişim Sistemi” olarak adlandırılan bu sistemle hegemonyasını uluslararası normlar ve düzenlemelerle pekiştirmiş oldu (Arrighi, 1994). Diğer bir deyişle, ABD hegemonyası sonucunda, 1945 sonrasında, uluslararası sistem (ekonomik ve toplumsal alanda) yeniden düzenlenmeye başlandı. Dahası sermayenin mekanda yeniden örgütlenmesinin gerektirdikleriyle sermayenin kontrolü, küresel ölçeğe etki edebilecek mekanizmaların kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu amaçla 1947 Marshall Planı, 1948 Avrupa Ekonomik İşbirliği (OEEC), gibi yapılar uluslararası düzende, bir anlamda “Avrupa’nın Yeniden” inşasını mümkün kılarken, Bretton Woods Sistemi ve GATT gibi örgütler ise reel sosyalizmin uygulandığı yerler dışında batının hegemonyasının kurulması için aracılık etmiştir.

AB’nin 1992 Maastricht ve 1999 Amsterdam Anlaşmalarıyla yeniden yapılanma sürecine girmesi ekonomik boyutta ABD’ye ciddi bir rakip olarak ortaya çıkması ABD’nin 1945 sonrası kurduğu hegemonyanın kırılması olarak nitelendirilebilir. Dahası, NATO dışında bir Avrupa ordusu kurulması, ABD’nin “Yıldız Savaşları” projesine rakip olabilecek “Galileo” projesini yaşama geçirmesi, AB üyeliği ve NATO üyeliği kozları ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin uluslararası sisteme kimin hegemonyasında eklemlenebileceğine dair rekabet gibi gelişmelerin de açığa çıkardığı gibi ABD hegemonyasına karşı AB’yi bir rakip

konumuna (askeri ve siyasi alanlarda bütünleşmenin eksiklerine rağmen) taşımaktadır.

Kagan'a göre "meşruiyet sorunu", "kitle imha silahlarının yayılması" ve "uluslararası terörizm" yüzünden daha da karmaşık hale gelmiştir. ABD ise bu "tehdit"lere karşı "önleyici strateji" (*pre-emption strategy*) olarak adlandırılan yeni bir strateji geliştirmiştir. Bu strateji, meşru olma iddiasını taşıdığı için oldukça önemli olarak görülmektedir (Kagan, 2002). Önleyici strateji Bush yönetiminde Ulusal Güvenlik Stratejisi olarak belirlenmiştir. Bu strateji tanım olarak, olması muhtemel bir saldırı karşısında erken güç kullanılmasını ifade etmektedir ve uluslararası hukuka uygun olduğu ifade edilmektedir (Arinello, 2005:1). Tanımdan hareketle, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik girişimlerini meşrulaştırabilmeye yönelik bir strateji olduğu yorumu yapılabilir.

Politik ve stratejik açıdan bu şekilde değerlendirilebilecek ABD üstünlüğünün göz ardı edilmemesi gereken diğer bir yönü de ekonomik egemenliktir. Zaten "ABD Hegemonyası" denildiğinde çoğu kişinin ilk aklına gelen ABD'nin ekonomik üstünlüğünün stratejik hamlelerle desteklenerek yeni düzen esaslarını oluşturmasıdır. Bu tür stratejilerle meşruluğunu sağlayan ve gücünü pekiştiren ABD'nin hegemonyasının esasları, stratejilerle sağladığı politik ve askeri üstünlüğün haricinde ekonomik ve kültürel üstünlüğe dayanmaktadır.

Üretim kapasitesi, mali denetim ve askeri güç nosyonlarının hepsini barındıran ülke hegemon sıfatına layık görülüyorsa, ABD'nin ekonomik üstünlüğünü yıllar içinde nasıl kazandığına göz atmak önemli olabilir. Soğuk Savaş boyunca önemli jeopolitik bölgelerde, kapitalizmin sürekliliğini sağlamak için Amerikan gücü seferber edilmiştir. Örneğin Marshall planı bu amacın araçlarından sadece biridir. "Özgür dünya" içinde ticaret, ekonomik kalkınma ve hızlı sermaye birikimi için bir düzen oluşturmaya çalışmıştır. Varşova Paktı içerisinde yer almayan ülkeler için Bretton Woods ile ticaret ve kalkınma çerçevesi oluşturmuştur. Bu ülkelerde ekonomik kalkınma politikalarının uygulanmasını mümkün kılacak Dünya Bankası, IMF, GATT ve OECD gibi enstrümanlar yaratmıştır (Harvey, 2004: 46-7). Dolayısıyla "kalkınma politikaları" bir yandan bu ülkeleri ABD hegemonyası altında şekillenen uluslararası işbölümüne eklemlerken, diğer yandan bu ülkelerin Sovyet

Bloğuna kaymasına engel oluşturacak bir biçimde kapitalizmi güvence altına almıştır.

Ayrıca, Nye tarafından “yumuşak güç” olarak nitelendirilen “popüler kültürel çekiciliğini” (Nye, 2005: 53) ekonomik gücüyle birleştiren ABD, etkisini ve hatta sermayesini bu yolla da yaymayı başarabilmiştir. ABD Sovyetler Birliği tehdidini kullanarak ekonomik büyümelerini kontrol altına aldığı ülkelerde kitlesel tüketimi teşvik etmeye başlamıştır. Sahibi olduğu maddi gücü kültürel üretime hakim olmak ve hatta kültürel değerleri etkilemek amacıyla kullandığından da bahsedilmektedir. Bu amaçla, kültürel emperyalizm dünyanın genelinde hegemonya kurmak veya pekiştirmek için önemli bir araç haline geldi. Yine konu dahilinde, ABD kültürel emperyalizmi Hollywood kültürünü, müzik, giyim tarzı, marka gibi kendi ürettiği silahlarla tüm dünyaya başarılı bir şekilde yaydı. Üstelik ABD özgürlük savaşçısı olarak lanse edilmek suretiyle Amerikan tarzı taklit etme arzusu daha da şiddetlendirildi. Bu araçlarla sağlanan kalkınma ve dolayısıyla gelişen sermayenin coğrafi olarak yayılması yüzünden oluşan aşırı birikim sorunu 1960 sonlarına kadar oldukça başarılı bir şekilde yönetildi (Harvey, 2004: 48).

1967-1973 yılları arasında, Batılı ekonomiler ve Japonya'nın ekonomisinin ABD'ye karşı kendi ekonomilerini savunabilecek kadar güçlenmesiyle bağlantılı olarak ABD ekonomik gücünde düşüş olmuştur. 1968'de “Eski Sol” dünyada birçok yerde görünür hale gelmişti. Cezayir, Küba'da komünist partiler işbaşına gelmiştir. İşte ekonomik rakiplerinin yükselişe geçmesi, 1968'de ortaya çıkan bahsedilen akımın dünyadaki düşünceleri değiştirmesi ve Vietnam yenilgisi ABD'nin gücünde düşüşe neden olmuştur (Wallerstein, 2003).

Fakat 1973 yılındaki petrol krizinden ABD, kendisini küresel ekonominin merkezi haline getirerek sıyrılmıştır. Çünkü ABD, finans alanındaki hegemonyasını ilan edebilmek ve bunun da işlemlerini sağlayabilmek için sermaye piyasalarını uluslararası ticarete açmaya zorlamaya başladı. Ayrıca, dış ticarete olan bağımlılığın artması nedeniyle ticari ilişkiler kurmak ve hatta onları korumak politikaları şekillendiren ana motivasyon olmaya başlamıştı. Zaten 1980'lere gelinirken oluşan tüketime dayalı ABD ekonomisi bu durumu mecbur hale getiren diğer bir unsurdur. Dahası, 1980 yılından sonra IMF ülkelerinin yaşadığı krizler

sayesinde de “el koyarak birikim⁸” (özelleştirme) gibi yeni enstrümanlarla, kriz yaşayan ülkelere sermaye aracılığıyla girmenin de yolu meşrulaşmış oldu. Bu açıdan da “özelleştirme” kapitalizmin başlıca aracı haline geldi (Harvey, 2004: 53-58). Kontrol mekanizmaları bu denli geliştirilmeye devam edilirken, 1980 yılında “Washington Oydaşmasıyla”⁹ gelişmeye, egemen ulus devletler içinde kurulacak kontrol mekanizmaları sayesinde ulaşılabileceği karara varılmıştı. Oydaşma ile girişimcilik terk edildi, yerine “küreselleşme” kavramı getirildi (Wallerstein, 2003b). Diğer bir deyişle dünyanın küreselleşme döneminde olduğu açıklandı.

90’lı yılların sonundan itibaren ise ABD ekonomisinde teklemeler ortaya çıktı. Bunun başlıca nedeni ise Harvey tarafından ödemeler dengesinin bozulması olarak gösterilmektedir. Ekonominin bozulması ise ABD’nin ekonomik hakimiyet araçlarında bir değişim olmasına neden olmuş gibi görünmektedir. Liderleri tarafından da rıza yerinde tek taraflılık ve baskının benimsendiği ülke, baskıcı tekniklere daha da ağırlık vermiş gibi görünmektedir. Askeri güç yöntemiyle, Orta Doğu’nun petrol yatakları üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan ABD, istikrarsızlığın bu bölgede yayılmasının en büyük nedeni olarak görülmektedir. Bu noktada sorulan bir soru “ABD zorlama aracılığıyla mı hegemon statüsü aracılığıyla mı liderlik kuracaktır?” şeklindedir. Buna Harvey tarafından verilen cevap ise “ikincisini gizlemek için birincisine bürünmektir” (Harvey,2004: 66).

Sonuç olarak BM ile stratejilerine meşruluk kazandıran, NATO’yu askeri garantörü olarak şekillendiren, IMF ile finans hareketlerini kontrol eden, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ile ekonomiyi yönlendiren ABD dünyada olup biteni kontrol altına almayı ve denetlemeyi başarmıştır. Fakat aynı zamanda Doğu ve Güneydoğu Asya’daki mali ve üretici gücün hızla büyümesi, Çin’in üretim kapasitesinin dünyaya meydan okur hale gelmesi ABD’nin üzerinde tehdit olarak hissedebileceği gelişmelerdir.

⁸ Harvey tarafından çağdaş kapitalizmin temel olgusu olarak görülen “el koyarak birikim”, Marx’ın vurguladığı ilkel birikim mekanizmaları (mülkiyet haklarının münhasıran özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi, iş gücünün metalaştırılması, ulusal borç ve kredi sisteminin yaygınlaşması gibi) kavramının yeniden evrimi için kullanılan bir tanımlamadır (Harvey, 2004: 120-2).

⁹ Washington Oydaşması: ABD’nin, neo-liberalizm kapsamında sermaye hareketinin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik oluşturduğu düzenleme ve girişimlerden biridir.

“Yeni Dünya Düzeni” (YDD) bu süreç içerisinde tanımlanmış ve oluşturulmuştur. Kavramın ideolojik alt yapısını Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezi oluşturmaktaydı. Diğer bir deyişle liberal kapitalizm, Sovyetler Birliği’nin de çökmesiyle, diğer rakiplerini yenilgiye uğratmıştır. Zaten tarihi de sosyo-politik örgütlenme modellerinin birbirleriyle olan mücadelelerinden oluştuğu için, liberal kapitalizmin böylesine bir zaferiyle tarih sona ermiştir (Fukuyama, 1999).

YDD’nin, kavram olarak, kapitalizmin yeniden yapılanmasını ifade ettiği söylenmektedir. Çünkü kapitalizm krizi ancak bir yeniden yapılanmayla aşılabilirdi. Söz konusu yeniden yapılanma ekonomik, toplumsal, politik alanda değişikliklerle mümkün olabilmektedir. Böylece de yeni bir yapı ortaya çıkacaktır. Bu da YDD olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir deyişle, YDD siyasal, ekonomik ve kültürel boyutları olarak bir olgu olarak görülmektedir (Yıkılmaz, 2003: 42-3).

YDD kavramı 1991 yılında George Bush tarafından Amerikan Kongresinde kullanıldı. Körfez Savaşı sırasında Irak’ın Orta Doğu bölgesindeki petrol düzenini bozmaya çalışmasıyla kavramı bağdaştıran ABD yeni düzeninin askeri güce dayanan tarafını belirtmiş oldu. Gerger’e göre YDD, asıl olarak, “yeryüzünün büyümek için sürekli devinim halindeki sermayenin sınır tanımaz sömürü yağması için kayıtsız, şartsız güvenilir yapılması projesidir. Ayrıca bu projenin iki temel amacı vardır; bunlardan birincisi sermayenin mutlak üstünlüğünün sağlanması, diğer ise sermayeye tüm kapıların açılması için gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır. YDD’nin bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için uluslararası düzlemdeki temel aracı ise, ABD ve müttefiklerine, dünyanın her yerine, gerekirse askeri operasyonlar düzenlemek de dahil olmak üzere, müdahalede bulunmasına olanak veren bir yapının yerleştirilmesidir” (Gerger, 1999: 177).

ABD 1991 Körfez Savaşıyla “müdahale hukuku”nun ilk taşını koymuştur. Somali, Bosna ve Kosova müdahaleleriyle devam eden bu hukuk inşası, 1999 Washington kararlarında örgütün “Yeni Stratejik Konsepti”nin “barışı koruma ve insani yardım” amaçlarıyla kendi alanı dışına da müdahale edebileceğine karar vermesiyle örgütsel bir anlam kazanmıştır. Bu ortamda ABD, uluslararası kapitalizmin bir de hukuk yoluyla hızlandırılmasının sağlamak üzere çok uluslu sermayenin bir tür anayasasını yapma çabasına girmiştir ki bu da MAI (Yatırımlar Hakkında Çok Taraflı Anlaşma) olarak adlandırılmaktadır. DTÖ Başkanı tarafından

“ tek bir küresel ekonomi için ortak anayasa” projesi olarak adlandırılan MAI, çok uluslu şirketlere büyük güç kazandırmayı hedeflemekteydi (Oran, 2004b: 211-2).

Ayrıca YDD ile “evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiş; bütün ülkelerin dünya pazarlarıyla bütünleşmesi ve mal-hizmet-sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleşmesi amaçlanmaktadır” (Kazgan, 1997: 83). Az gelişmiş ülkelerde ise bu hedeflere IMF’nin istikrar programları ve Dünya Bankası’nın “koşullu yapısal uyarılma” kredileri aracılığıyla ulaşıldığı ifade edilmektedir (Ayman Güler, 1996: 52). Diğer bir deyişle, ABD, dünya sisteminin yeniden yapılanma sürecinde kendi kararlarını, G-7 (daha sonra Rusya’nın katılımıyla G-8), Dünya Bankası ve IMF kanalıyla uygulamaya koymuştur. BM ise uygun siyasi ortamı oluşturulmasında yardımcı olmuştur (Yıkılmaz, 2003: 46). Böylece ABD’nin Soğuk Savaşın bitimini, yarattığı YDD kavramının da yardımıyla kendi lehine döndürmeyi başardığı ifade edilebilir.

Bu türlü değişmelerin ve gelişmelerin ise Türk Dış Politikası üzerinde ne kadar etkili olduğu/olacağı araştırmanın gelecek bölümlerinde ayrıntılarıyla incelenecektir. Bu ekseninde devam ederken incelenmesi gereken son uluslararası gelişme ise “küreselleşme” olgusudur.

2.1.3. Küreselleşmenin Derinleşmesi

Küreselleşme, bugün yapılan çoğu çalışmada, bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bugün, kavram, incelenen konuların vardığı noktayı anlamak açısından da oldukça önemli görülmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, çalışmanın ana hedefi olan AKP dönemi Türk Dış Politikasında süreklilik ve değişikliklerin belirlenmesi amacıyla aydınlatılması gereken diğer bir gelişme ise küreselleşmedir.

Bu kapsamda ilk olarak “küreselleşme” kavramının tanımına göz atmak yerinde olacaktır. Keohane’e göre, küreselleşmeden önce “globalizm” (*globalism*) kavramından bahsetmek gerekmektedir. Ona göre globalizm artan veya azalan bir koşul, bir çok uzak kıtanın karşılıklı bağımlılık (serbest dolaşım gibi) aracılığıyla dünyaya dahil olması durumudur. Küreselleşme (*globalization*) ise globalizmin artması ya da azalmasıdır. “Globalizmi” karşılıklı bağımlılığın bir türü olarak gören Keohane, iki farklı özellikten bahseder. Bunlardan ilki “globalizm”, sadece tek taraflı

bağları değil, birçok bağlantı ağını tarif eder. İkincisi, bir ilişki ağının küresel olarak nitelendirilebilmesi için uzak kıtaları kapsamaması gerekmektedir, sadece bölgesel ağları kapsamaması yeterli değildir. Örneğin Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği küresel bir ağ iken, ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) bölgesel bir ağıdır (Keohane, 2000).

Savran'a göre ise küreselleşme dünyanın bütünleşmesi anlamında kullanılmamalıdır. Ona göre, “küreselleşme teorisinin amacı, ulus devletinin bir işe yaramayacağını, küreselleşme fırtınasının herkesi önüne katıp götüreceğini ortaya koymaktır”. Ayrıca, yaşanan kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışında başlayan, emperyalizm çağına girişle de atılım yapan dünya çapında bütünleşmenin, son dönemde neo-liberal politikalarla ve sosyalizmin zayıflaması ve çok ulusluların güçlenmesi sonucunda önemli bir gelişme göstermesidir. Aslında “küreselleşen bir şey varsa o da tüm dünyanın burjuvazilerini fetheden küreselcilik ve onun temeli olan neo-liberalizmdir”. Bu kapsamda yapılan saptamaya göreyse küreselleşen dünya değil neo-liberalizmdir. Fakat Savran küreselleşme diye bir süreç yok derken yeni gelişmelerin olmadığını ima etmek istemediğinden bahsetmektedir (Savran, 2008: 22-155).

Küreselleşmenin terim itibariyle ne olduğu veya ne olmadığı tartışmasına Tol Göktürk tarafından yaklaşım ise küreselleşme terimiyle ifadesini bulan olgunun neo-liberal politikalar olduğu yönündedir. Neo-liberal politikaları ise “1945 sonrası devletin müdahalesini kapsayan ve gelişmiş ülkelerde sosyal refah devleti ve gelişmekte olan ülkelerde ise ulusal kalkınmacı politikalarından vazgeçilmesi” olarak özetleyen Tol Göktürk'e göre küresel sermayenin güvenini sağlayacak yasal değişikliklerin ulusal olarak gerçekleştirilebilmesi için de uluslararası kuruluşların küresel düzenlemeleri belirleyici olmaktadır (Tol Göktürk, 2002).

Wallerstein'a göreyse, içerik olarak küreselleşme devletlerin güçlerinde azalmaya yol açmıştır. Şöyle ki; aslında “küreselleşme devletlerin işletme yeteneklerini önemli ölçüde etkilememektedir, zaten büyük kapitalistlerin böyle bir beklentisi yoktur. Devletler, beş yüzyıldır ilk defa, içe yönelik ve dışa yönelik egemenlikleri açısından inişe geçmiş durumdadırlar. Bunun nedeni, dünya ekonomisinin yapılarının dönüşmüş olması değil, jeo-kültürün dönüşmesi ve her şeyden önce de, halk kitlelerinin liberal reformizmden ve onun soldaki

tezahürlerinden duyduğu umutlarını yitirmiş olmasıdır” (Wallerstein, 2003b: 86). Jeokültürdeki değişim, sistemde, kapitalist sürecin döngüsel olarak yenileceği bir biçimde düzenlemeleri yapmanın mümkün olmadığı kritik açmazlara yol açmıştır. Sistemin bu kritik açmazları arasında kırsallıktan çıkma, ekolojik bozulma, demokratikleşme, eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelik asgari talep düzeylerindeki yükselmenin devletlere getirdiği mali kriz sayılabilir (Wallerstein, 2003a: 86).

Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan ve sermayenin mnekanda son derece hızlı hareket edebilmesini mümkün kılan değişimlerden birinin “iletişim” alanında yaşandığı tartışılmaktadır. Şöyle ki; iletişim teknolojileri sayesinde bilgi daha çabuk aktarılmakta ve hatta büyük miktarlarda para bir emirle, bir anda yer değiştirebilmektedirler. İletişimin düşük maliyetlere sahip olmasına rağmen bu denli hızlanması ve bilginin bu kadar kolay bir şekilde sınırları aşabilmesi Keohane’in değerlendirmesine göre sistemi paylaşan aktör sayısını ve “karmaşık karşılıklı bağımlılığı” (*complex interdependence*) arttırmıştır. Bu kavram ise kuramsal dünyayı üç özellikle tanımlamaktadır: toplumlar arasında birçok bağlantı (sadece devletler ile değil başka aktörlerle), birçok farklı konu (herhangi bir hiyerarşi tarafından düzenlenen değil), karmaşık karşılıklı bağımlılık ile birbirlerine bağlı olan devletler arasında güç kullanma tehdidinin azalması. Buradan da hareketle Keohane’in yaptığı saptamaya göre karmaşık karşılıklı bağımlılık devletlerin politikalarının hedeflerini, araçlarını, konu ve gündem oluşturma süreçlerini farklılaştırmıştır. Bu açıdan baktığındaysa küreselleşmenin etkilerinin “demokratikleşme” kavramıyla açıklanmasının yanlış olduğunu savunan Keohane, aslında herhangi bir demokratikleşmenin söz konusu olmadığından bahsetmektedir. Örnek olarak ise sermaye piyasaları gösterilmektedir. Her ne kadar yeni finansal araçlar katılıma daha çok izin verse de sermaye piyasalarında bir eşitlik söz konusu değildir. Bu kapsamda bugünkü yapının “çoğullaşma¹⁰” (*pluralization*) kavramıyla açıklanmasının daha doğru olduğundan bahsedilmektedir. Çünkü bu kavram küresel ağa katılan paydaş miktarının arttığına işaret etmektedir (Keohane, 2000). Yani sermaye piyasaları daha çok aktör tarafından paylaşılsa da, aktörler eşit durumda değildir.

¹⁰ Uluslararası ilişkiler teorilerinden, uluslararası sistemde birbirlerine bağlı çok sayıda aktörün var olduğunu artık devletin “biricik” aktör olmadığını vurgulayan “pluralizm” teorisinin, uluslararası düzende var olan aktör sayısının arttığını belirten kavram.

Diğer bir taraftan Tol Göktürk'e göre küreselleşme ulusal kalkınma politikalarının ortaya çıkardığı kamu hizmetlerinden ve kamusal mülkiyet biçimlerinden sıkıntı duymaktadır (Tol Göktürk, 2002). Başka bir deyişle ulus devletin merkezi yapısı ve onun yarattığı sınırlılıklar küresel sermayenin hareket alanını daraltmaktadır. Eroğlu ve Metinsoy'un yukarıda aktarılan görüşlerine paralel olarak yapılan bir tespit ise neo-liberal politikaların ortaya çıkararak devletler üzerinde yaymaya çalıştığı bazı araçlar (iyi yönetim, e-devlet, kamu yönetimi reformu gibi) ulus devletin merkezi ağırlığını törpülemeye yönelik olarak görülmektedir (Tol Göktürk, 2002).

11 Eylül 2001 sonrası oluşan kaos ortamından sonra özellikle oluşturulan “ortak düşman” tanımlamalarıyla küreselleşmenin ortaya çıkardığı kuralsızlaştırmanın derinleşmesi ve siyasallaştırılması ve aynı zamanda bu kuralsızlaştırmaya uygun küresel bir düzen oluşturulmaya çalışıldığından bahsedilmektedir. Bu açıdan ulus devlet ise küreselleşmenin dayattığı düzenlemelerin meşru zeminini oluşturması açısından önemli bulunmaktadır. Tol Göktürk'ün de açıkça belirttiği üzere “ulus devletin erimesi iddiası sadece bir retoriktir. Bugün eskiden ulus devlet tarafından yürütülen bazı işlevlerin sivil topluma aktarılması, sadece 1945 sonrasında toplumsal sınıflar ve refah devleti modelinin uzlaşmasının bozulması anlamına gelmektedir ki bu da ulus devletin erimesi demek değildir” (Tol Göktürk, 2002).

Küreselleşmenin uluslararası ve ulusal politikada yarattığı sonuçların neler olduğunu bilmek ve bunları da gözden kaçırmamak bugünü anlamak için oldukça önemli görülmektedir. Çalışmanın amacı, gelmek istediği nokta esas olarak AKP dönemi Türk dış politikası olduğu için “küreselleşmenin” politik sonuçlarının da irdelenmesi oldukça önemlidir. Savran'a göre emperyalizmin şemsiyesi altında bütünleşmeyi tek yol olarak gösteren küreselleşme, bu yolda izlenecek plan olarak da neo-liberalizmi göstermektedir. Bu planın gösterilmesi ise toplumda aksi görüşleri belirtmesinin de önünü ister istemez tıkamaktadır. Ayrıca, küreselleşme teorileri sistemde son derece etkin olan ulus devletlerin de sonunu ilan ederek emperyalizmin tam olarak anlaşılmasına da engel olmaktadır (Savran, 2008: 156). Diğer bir deyişle, küreselleşen dünyada tek ve en ideal yol olarak gösterilen emperyalizmin şemsiyesi

altında “bütünleşme”, dünyada aksi görüşlerin bildirilmesini en baştan engellemektedir.

Her ne kadar küreselleşme kavramının tanımına ilişkin farklı görüşler bulunsa da, ulusal ve uluslararası ölçekte istikrarsızlığı, eşitsizliği ve adaletsizliği arttırdığı ve bunun ortaya çıkarttığı sorunların önemi konusunda bir fikir birliği olduğu varılan ortak nokta olarak görülebilir niteliktedir. Çünkü verilere göre “1960’lı yılların ortalarında G-7 ülkelerinin kişi başına düşen geliri çevre ülkelerin 20 katıyken, 1995’te 39 katına yükselmiştir. Ayrıca dünya nüfusunun en zengin %20’si dünya servetlerinin %85’ine sahip iken en fakir %20’si dünya gelirinin %1,4’üne sahiptir” (Metinsoy, Eroğlu, 2004: 63). Böyle bir durum varken küreselleşmenin eşitliği ve sosyal hakları, sermayeyi yaydığı hızla ve hassasiyetle yaymadığı oldukça açıktır. Dolayısıyla küreselleşmeyle sermaye kendine yeni meşru araçlar, ulus devletlerin iliklerine kadar problemsiz girebileceği yollar bulmuş oldu. Bu yollar ise Gill’e göre Washington Oydaşması ile uluslararası finansal kurumların makroekonomik istikrar ve yapısal uyum programları oluşturulmasıyla “küresel düzen” haline gelmiştir. Sermayenin inanırlılık, tutarlılık ve güven olarak tanımlanan güçleri uluslararası finans kuruluşları tarafından Dünya Bankası, IMF gibi, düzene yerleştirilmiştir. Dolayısıyla küresel kapitalizmin meşru zemini böylelikle yaratılmıştır (Gill, 2000).

Bu türlü gelişmeler getiren küreselleşme, gelişmiş ülkeler ve yoksul ülkelerde farklı politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öncelikle sermayenin uluslararasılaştığı küreselleşme sürecinde, yoksul ekonomiler için en büyük tehlike pazarlarının emperyalist ülkelerin sermayesine karşı savunmasız kalmasıdır. Sermaye küreselleşmeyle daha hızlı hareket etmektedir fakat bu küresel pazarın daha fazla bütünleştiği anlamına gelmemektedir. Çünkü sermayenin, üretim koşul ve maliyetlerini farklılaştırarak verimliliği arttıran ekonomik ve toplumsal parçalanmaya ihtiyacı vardır. Bu noktada ise görev ulus devlete düşmektedir. Devlet, sınırları küresel sermayeye açmakla toplumsal ve ekonomik koşullarının eşitlenmesinden kaçınmak arasındaki hassas dengeyi kurmalıdır. Ayrıca devlet, ulusallık ilkesini uygulamak suretiyle emeğin hareketlerini sıkı sınır kontrolleri ve göç politikalarıyla sermayenin çıkarına yöneltebilir (Wood, 2003: 152-5).

Dolayısıyla devletler iç ve dış politikalarını birbirleriyle uyumlulaştırmak durumundadır. Küreselleşmenin getirdiği bu sermaye temelli politikalar devletleri uluslararası düzende karmaşıklık içinde bırakmıştır. Çünkü düzenin bir parçası olabilmek için küresel sisteme uyum sağlamak gereklidir. Küresel sisteme entegre olabilmek için ise hem düzen dahilinde kurulan ve işleyen uluslararası örgütlere üyelik hem de içeride sermayenin daha fazla uluslararasılaşmasını mümkün kılacak yasal/idari değişiklikler yoluyla olmaktadır. Bu noktada devletler bir yandan kendi ulusal politikalarını uygulamalı, diğer yandan ise uluslararasılaşan sermayesi bağlamında, buna uyumlu, dış politika adımları atmalıdır. Örneğin bir ülke hem ithal ikameci politikalarını içeride uygulayıp hem de, dışarıda, küresel ekonomik sisteme entegre olamaz. Diğer taraftan küresel sermaye kuruluşlarına üyelik belirli yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir.

Ayrıca “küresel sivil toplumun” dönüştürücü etkisi (Tol Göktürk, 2002) ülkelerin dış politikalarını yönlendirebilecek bir unsurdur. Burada asıl önemli olan sivil toplumda artan farkındalık ve bunun bilginin hızlı aktarılması yoluyla uluslararasılaşmasıdır. Dış politika analizinin yapımı sürecindeki uluslararası toplumun görüşlerinin etkisine ilk bölümde değinilmişti. İşte bu etki küreselleşmeyle birlikte önemli hale gelmiştir. Sermayenin hegemonyasının başat olduğu sivil toplumun ve onun örgütlerinin yalnızca ulusal ölçekte değil, uluslararası ölçekte de hegemon güçlerin uluslararası alandaki eylemliliklerini meşrulaştırma işlevi üstlendiği de ayrıca hatırlatılmalıdır. Artık devletler, dış politikalarını hatta iç politikalarını oluştururken bu sese de kulak vermelidir. Tabi bu sesin bağlayıcılığı tartışılacak bir noktadır. Çünkü sermayenin ve başat uluslararası güçlerin politikalarına karşı bir refleks oluşmuşken bile ABD’nin Irak’ı işgali gerçekleşmiştir. Ama ne olursa olsun nedenlerini, tehdit algılamaları yapılandırılmalarıyla da olsa, uluslararası kamuoyuna karşı meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, bu noktaya kadar açıklanmaya, tespit edilmeye çalışılan, hepsi birbirleriyle bağlantılı Sovyetler Birliği’nin çöküşü, ABD hegemonyası ve “Yeni Dünya Düzeni”, küreselleşmenin derinleşmesi bugünün uluslararası politikalarının temelini atmıştır. Türkiye ise sistemde yer alan diğer ülkeler gibi bir yandan bu gelişmelere ayak uydurmaya çalışırken bir yandan da geleneksel dış politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Dış politikasında hem bu gelişmeler hem de AKP

iktidarı ışığında değişikliklerin veya süreklilik noktalarının belirlenmesi amacıyla bir adım daha ileri giderek, sıradaki bölümde, yukarıda bahsedilen uluslararası değişimlerin ve dönüşümlerin ışığında, 1990-2001 yılları arasında Türk Dış Politikasında yaşanan sürekliliklerin veya değişimlerin açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2. 1990-2001 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI: “SÜREKLİLİKLER” VE “DEĞİŞİKLİKLER”

Türk Dış Politikasıyla ilgili buraya kadar yapılan saptamalar dikkate alındığında, modernite ve aydınlanma anlamında Batıcılığın ideolojik boyutunu Osmanlı Devleti’nden miras alan Türkiye, kapitalist sistem içerisinde kalmayı tercih etmiştir. Bu bakımdan, ideolojik boyut ile birleştiğinde “Batı” sistemine entegrasyon çabası hem batılı ittifak sistemine dahil olma (NATO) hem Avrupa’da ortaya çıkan çeşitli uluslararası örgütlere dahil olma (Avrupa Konseyi, Avrupa Topluluğu gibi) ve Truman ve Marshall Yardımlarından yararlanma gibi tercihlerinden farkedilebilmektedir. Türkiye, 1990’lı yıllara bu şekilde girmiştir. Bu kapsamda, 1990-2001 yılları arasında uygulanan Türk Dış Politikasının “süreklilik” ve “değişiklik” öğelerini saptamak adına ilk olarak “ABD ile İlişkiler” incelenecektir.

2.2.1. ABD ile İlişkiler

Oldukça eski bir tarihe sahip olan ABD ile ilişkiler aslında bir anlamda Türkiye’nin “Batıcılık” olarak isimlendirilen süreklilik öğesinin yansıdığı bir alandır.

Bu bakımdan değerlendirildiğinde ABD ile Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin kurulması Osmanlı Devleti dönemine rastlamaktadır. Ekonomik ilişkilerin 1830 Serbest Ticaret Anlaşması sayesinde başladığı ileri sürülmektedir (W/ Dışişleri Bakanlığı (b), 16.06.2010). Birinci Dünya Savaşı sırasında karşı kutuplarda yer alan iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmeye başladığı dönem asıl olarak İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonraki yıllara tekabül etmektedir. 1947 Truman Doktrini, 1948 Marshall Planı Türkiye ABD arasındaki yakın işbirliğinin,

ekonomik ilişkilerin başladığının göstergesi olarak sunulabilir. Bu tarihi olaylarla Türkiye ekonomisinin uluslararası iş bölümündeki yeri, batının kalkınması için gerekli hammaddeyi üreten ülke olarak belirlenmişti (Gerger, 1999: 55). Dahası 1952 yılında Türkiye'nin ABD başatlığında kurulan ve işleyen NATO'ya katılması ilişkilerin askeri boyutunu da tamamlamış oldu.

Soğuk Savaş boyunca ilişkilerin son derece kritikleşmesine neden olan olay 1964 yılında Amerikan Başkanı Johnson'ın Türkiye'ye gönderdiği mektuptur. Bu mektupta, kısaca, Kıbrıs'a Türkiye tarafından yapılacak herhangi bir müdahaleye ABD'nin onayının olmadığı belirtilmekteydi. Fakat 1965 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda ABD'nin Kıbrıs konusunda Türkiye lehine oy vermesi ilişkilerde yeniden gelişmeye yol açmıştır (İşyar, 2005: 26-7).

ABD ile ilişkiler Kıbrıs konusunda kesintiye uğramaya 1970'ler boyunca da devam etmiştir. Hatta 1974 yılında yapılan Kıbrıs müdahalesi sonrasında ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo dikkat çekmektedir. Bu yıllar boyunca Türkiye'nin ABD karşıtı politikaları dikkat çekmektedir. Afyon krizi, "İki Taraflı Savunma ve İşbirliği Anlaşmasının" iptal edilmesi, Türkiye'nin Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünü veto etmesi iki ülke arasında yaşanan gerginliklere neden olan olaylara örnek olarak gösterilebilir (İşyar, 2005: 27).

1980'li yıllar, Türkiye-ABD ilişkileri bakımından, Sovyetler Birliği tehdidine karşı "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" (*SEİA*) ile başlamıştır (Hale, 2003: 172). Ayrıca o yıllarda ortaya çıkan "Yeşil Kuşak" politikasıyla birlikte ılımlı İslam desteklenmekte, komünizme karşı kullanılmak istenmektedir. Bu politikanın ABD tarafından uygulanmasının Türkiye'ye etkileri olmuştur. Böylelikle dış politikada Türkiye'nin ılımlı Müslüman Arap ülkeleriyle ilişkileri gelişmiştir (Uzgel, 2004b: 37).

İncelenecek olan asıl döneme, yani 1990-2001 dönemine, gelindiğinde uluslararası düzende yaşanan değişikliklerle ABD-Türkiye ilişkilerinin farklı açılımlarda bulunarak aynı yoğunlukta devam ettiği görülmektedir. Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra onun yer aldığı bölgede ortaya çıkan yeni devletler, düzenin tek kutupluluğa ulaşması, ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıkmasının uluslararası düzende önemli kırılma noktaları olduğundan daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bu bakımdan Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya ve Merkez Asya'da,

diğer bir deyişle Sovyetler Birliğinin boşlattığı alanlarda, bölgesel girişimlerin gerçekleştirilebilmesi için uygun ortamlar oluşmuştu. Dahası Türkiye'nin buralarda bölgesel politikalar izlemesi ABD tarafından da desteklenmekteydi. Buna örnek olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği (1992) gösterilebilir (Park, 2007: 43).

Ayrıca 1991 yılında “Geliştirilmiş Ortaklık¹¹” adıyla yeni bir kavram ortaya atılmıştır ve bu şekilde ilişkilerin çeşitlendirilmesi amaçlanmıştır. İlişkilerin çeşitlendirilmesi ile anlatılmak istenen, ikili ilişkilerin siyasi, savunma işbirliği, ekonomi ve enerji alanlarında ilerletilmesi, bölgesel ve küresel barış ve istikrara hizmet etmesidir (Uslu, 2000). Bu kapsamda, Soğuk Savaş sonrası dönemde, en büyük işbirliği 1. Körfez Savaşı sırasında ortaya çıktı. 1991 yılında Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılmasında gerçekleşen operasyonlara Türkiye de destek verdi (Kirişçi, 2002: 177). Türkiye'de “Hızlı Müdahale Kuvvetlerinin” (*Rapid Reaction Force*) kendi topraklarına konuşlanmasına izin verdi. Ayrıca Irak'a karşı alınan BM kararlarını da kabul etti ve ilk uygulamaya koyan ülke (petrol hatlarının kapatılması) oldu (Criss, Bilgin, 1997).

Ortadoğu'da Türkiye-ABD ilişkilerinde PKK konusu da önemli bir yer tutmaktadır. Bu bakımdan 1995 yılında Türkiye'nin PKK ve Kürtlere yönelik müdahalelerinin ABD tarafından insan haklarına aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmesinden de bahsedilmesi gerekir (Kirişçi, 2002: 181). Türkiye oldukça gergin bir hava esmesine neden olan, hatta bir bakıma “Sevr Sendromunu” ayaklandıran bu gelişme ertesinde ilişkilerde çok büyük bir kopukluk yaşanmamıştır. Fakat belirtmelidir ki PKK sorunu Türkiye ile ABD arasında uzlaşılammış bir konu alanı olarak kalmıştır. İlişkilerde Türkiye için son derece hayati bir mesele olan PKK yüzünden gerginlikler yaşansa da Türkiye, özelde Irak'ta genelde Ortadoğu'da yine ABD ile beraber hareket etmiştir. Örneğin Türkiye 1996'ya kadar “Huzur Operasyonları” ve “Çekiç Güç” gibi birçok operasyona destek verdi (Kirişçi, 1994). Bu da ilişkilerin ne kadar gerginleşse de kop(a)madığına ilişkin örnek olarak gösterilebilir.

¹¹ Geliştirilmiş Ortaklık kavramı 1991 yılında, Türkiye-ABD ilişkilerinin, Soğuk Savaş sonrası dönemde çeşitlendirilmesi, güçlendirilmesi, sağlam bir zeminde yürütülmesi amacıyla ortaya atılmış bir kavramdır.

1996 yılında ise “Kuzeyden Keşif Harekatı” (*Operation Northern Watch*), BM kararlarının Irak'ta tam olarak uygulanabilmesi amacıyla, başlatıldı. Türkiye ise hem bu operasyonlara destek verdi, hem de vereceği desteğin süresini 2003 yılına kadar uzattı (Uzgel, 2004b: 266). 1997 yılında Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in ve o dönemki Başbakan Mesut Yılmaz'ın yaptığı ziyaretlerden sonra Türkiye ile ABD, aralarında işbirliğinin “Beş Bölümlü Gündem” başlığı altında incelemeye karar vermişlerdir. Bu gündemin maddeleri enerji, ekonomi ve ticaret, bölgesel işbirliği, Kıbrıs ve savunma ve güvenlik alanlarında işbirliği olarak belirlenmiştir (W/ Dışişleri Bakanlığı(b), 16.06.2010).

1999 yılında ABD Başkanı Bill Clinton'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaret ikili ilişkilerin daha da gelişeceğinin sinyallerini verir gibiydi. ABD Türkiye'nin diğer ülkelerle de ikili ilişkilerinin gelişmesine hatta uluslararası organizasyonlara katılmasına olumlu bakmaktaydı. Ayrıca yine aynı yıl, Türkiye G-20 grubuna katıldı. Dahası Helsinki Zirvesinden sonra Clinton Başbakan Bülent Ecevit'e AB'ye adaylık statüsünün kazanılmasını tebrik eden bir mektup gönderdi. Türkiye ile ABD arasında gelişmekte olan ilişkiler 1999 yılında Türkiye'nin NATO'nun Kosova Müdahalesine destek vermesiyle (Kirişçi, 2002: 180) daha da görünür hale geldi.

Ek olarak, 1999 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Nisan ayında NATO zirvesi çerçevesinde ve dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Eylül ayında ikili ilişkiler çerçevesinde Amerika'ya yaptıkları ziyaretler ile ABD Başkanı Bill Clinton'ın Kasım ayında Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretler, Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu'ya kadar uzanan bölgelerdeki geniş çaplı örtüşen çıkarlarda çok boyutlu ve çok yönlü bir stratejik işbirliği anlamına gelen "stratejik ortaklık¹²" kavramını sağlamlaştırmıştır (W/ Dışişleri Bakanlığı(b), 16.06.2010).

Siyasi ilişkiler bu yönde gelişirken ekonomik ilişkiler de gelişmiştir. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in 15-18 Ocak 2002 tarihlerinde ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında ABD Başkanı George Bush ile almış oldukları, Türkiye ile ABD arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin siyasi ve askeri alanda sürdürülen stratejik

¹² Stratejik işbirliği adıyla ilk olarak 1991 yılında Özal tarafından teklif edilmiş fakat kabul görmemiştir. 1992 yılında ise “genişletilmiş (stratejik) ortaklık” adıyla Türkiye'ye teklif edilmiştir. Bu şekilde tanımlanan ilişkiler 1997 yılında, Başbakan Mesut Yılmaz'ın Washington ziyareti ile çeşitlendirilmiş ve beş gündem maddesi (bölgesel işbirliği, ekonomi ve ticaret, enerji, Kıbrıs, savunma ve güvenlik işbirliği) çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır (Uzgel, 2004b: 252).

ortaklığa uygun bir seviyeye yükseltilmesi yönündeki ilke kararı doğrultusunda Türkiye-ABD Ekonomik Ortaklık Komisyonu'nun (EOK) oluşturulmuştur. İki ülke arasındaki diğer önemli işbirliği konseyi ise Ticaret ve Yatırım Konseyidir. Bu ise Türkiye ile ABD arasında 29 Eylül 1999 tarihinde imzalanan Ticaret ve Yatırım İlişkilerinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma kapsamında kurulmuştur (H/ Dışişleri Bakanlığı (c), 16.06.2010).

Ekonomik ilişkilerin gelişiminde, 1990-2001 yılları arasında, bahsedilmesi gereken diğer yapılanma ise 1994 yılında kurulan Amerikan-Türk Konseyidir. Bu organizasyon 1985 yılında kurulmuş olan Türk-Amerikan İş Konseyinin ABD'de görüştüğü kurum haline gelmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Amerikan-Türk Konseyi, ABD'nin önde gelen savunma sanayi ve enerji firmaları başta olmak üzere 180 dolayında şirket ve 1000'in üzerinde özel kişinin üye olduğu, kar amacı gütmeyen bir kuruluş statüsünde olup, üyeleri çoğunlukla geçmişte Türkiye'de görev yapan üst düzey sivil ve askeri kişilerden oluşmaktadır (H/ Dışişleri (c), 16.06.2010).

1990-2001 yılları arasında Türkiye ve ABD arasındaki ekonomik ilişkilerin, ithalat ve ihracat bakımından gelişimi aşağıdaki tablodan incelenebilir.

Milyon \$	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	968	913	865	986	1.52	1.51	1.73	2.14	2.38	2.58	3.30	3.29
İthalat	2.28	2.25	2.60	3.35	2.42	3.72	3.85	4.64	4.23	3.25	4.16	3.39

Tablo 1. Türkiye-ABD İki Tıicaret Verileri (<http://tuik.gov.tr>)

Yukarıda bahsedildiği kadarıyla Türkiye ile ABD arasındaki 1990-2001 yılı arasındaki ilişkilerin genel hatlarını çizmek gerekirse, Soğuk Savaştan sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin farklı boyutlar kazansa da dayandığı temellerin ve eksenlerin değişmediği gözlenebilir. Bu kapsamda süreklilik öğeleri tespit edilmeye çalışılırsa, bunlardan ilki; ittifak ilişkisidir. Dahası ittifak ilişkisi, stratejik ve siyasal işbirliği ile birlikte sürmüştür. Ayrıca, geçmişten gelen sorunlar (Kıbrıs Sorunu, PKK ve Kürt Sorunu gibi) aynen devam etmiştir. Fakat sistemde var olan ve ilişkilerdeki yakınlığını arttıran değişiklik öğelerinin varlığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bunlardan birisi, daha önceden de bahsedildiği üzere, Soğuk Savaşın bitimi ve Körfez Savaşının etkisiyle birlikte Avrupa, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya

ve Ortadoğu’da yeni işbirliği alanlarını ortaya çıkmasıdır. Diğeri ise Sovyetler Birliğinin çökmesinden sonra ABD’nin tek süper güç olarak sistemde var olmaya devam etmesidir (Uzgel, 2004b: 243-4).

Özellikle Truman ve Marshall Yardımlarıyla başlayan ve NATO’ya üyelik ile pekişen ABD-Türkiye ilişkileri zaman zaman gerginleşse de tüm süreç boyunca son derece sıkı bir işbirliğine oturmaktadır. 1990-2001 yılları arasında da bu sıkı işbirliği sürdürülmüştür.

2.2.2. AB ile İlişkiler

19. Yüzyılın ikinci yarısında itibaren, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu’na bakış açısı “Doğu Sorunuyla” olarak tanımlanabilir. Çöküş Dönemindeki Osmanlı Devleti “Avrupa’nın hasta adamı” olarak tasvir edilmekteydi. Gerek 1856 Paris Anlaşması ile Avrupa Uyumu’nun kurulduğu dönemde gerekse daha sonra Osmanlı Devleti, dolayısıyla Türkler, Avrupa’nın diğer ülkeleriyle eşit bir ülke olarak görülmedi. Ancak Osmanlı elitleri, modernleşme ve batılılaşma hedefleri çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu’nu değiştirip dönüştürmeye çalışsa da başarılı olamadılar.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan “Baticılık” Türk Dış Politikasının “süreklilik öğelerinden” biri haline geldi. “Baticılık” öğesinin bir yönünü oluşturan Avrupa ile ilişkiler değişen konjonktür nedeniyle “Avrupa Birliğiyle” ilişkiler şekline bürünmüştür. Diğer bir deyişle Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dış politika gündemi değişse de Türkiye NATO’ya sadık, Avrupa Birliğine tam üyelikte ısrarlı tutumunu korumuştur (Hale, 2003: 231). Geçmişten beri Türkiye-AB ilişkilerinde hep kopukluklar yaşanmıştır. Son dönemde biraz daha olumlu bir havada gider gibi görünen ilişkiler, en azından Türkiye için, henüz rayına oturmuş değildir. Aslında Türkiye, devlet geleneği olan “denge politikasını” da bu ilişki bütününde sergileyebilmektedir. Çünkü hem AB ile bütün olarak hem Avrupa devletleriyle ayrı ayrı, bir yandan da Batının diğer unsuru ABD ile ilişkilerini dengeli bir biçimde yürütmeye çabalamaktadır. İşte resmin tamamını görebilmek açısından bu ilişkiyi kısacak anlatmak çalışmanın bütünlüğü açısından yerinde olacaktır.

1990 yılından sonra Türk Dış Politikasını etkileyen iki temel faktör vardı. Bunlardan birisi Sovyetler Birliği’nin çöküşü diğeri ise Avrupa bütünleşmesinin

hızla ilerlemesidir (Oran, 2004a: 326). Bu kırılma noktasından sonra oluşan düzende Türkiye'nin "yeni aktivizm" şeklinde oluşan dış politikasıyla daha ihtiyatlı ve cesur bir dış politika yapılandırmasında bulunduğu söylenmektedir (Makovsky, 1999). Dahası Türkiye'nin bu yeni politik duruşu, yeni düzenin dışında kalmama isteğiyle yapılandırılmıştı. Ayrıca bir yandan hız kazanan AB bütünleşmesinin içinde yer almak istenirken diğer yandan da bölgesel politikalarla düzene dahil olmak adına çaba harcanmaktaydı (Koçer, 2009).

Dahası, Soğuk Savaş sona erdikten sonra Türkiye ile ilgili hakim olan görüş, ülkenin artık dünya güvenliği açısından eskisi kadar önemli olmadığı yönündeydi. Fakat savaş sona erdiğinde Sovyetler Birliği'nin dağılması, ardından da Yugoslavya'nın parçalanması Avrasya'da yeni bir coğrafya yaratmıştı (Çiftçi, 2010). Balkanlarda Kosova, Makedonya, Bosna gibi, Kafkasya'da Osetya, Çeçenistan, Abazya, Karadağ, Ortadoğu'da ise Kuveyt'in Irak tarafından işgali ve İsrail gibi sorunlar bu bölgelerin ortasında bulunan Türkiye'nin bölgesel ve küresel istikrar ve barış için yok sayılmaması gerektiğini batıya göstermiştir (Bal, 2010).

Türkiye'nin savaştan sonra ortaya çıkan yeni komşularıyla ilgili aktif dış politika izlemesi aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen mirasla ortaya çıkmıştır. Şöyle ki Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri Anadolu toprakları dünyadaki müslüman ve Türk toplumlar için güvenli bir bölgeydi. Ayrıca toplumun içinde, çoğunluk olan müslüman Türklerden gelen baskılar Türkiye'yi bu dönemde aktif dış politika izlemeye zorlamıştır. Genel olarak Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Türkiye'nin dışındaki politik coğrafya ve ilişkiler değişmiştir. Türkiye'nin statükoculuk çizgisinde bir değişim olmamıştır. Fakat Türkiye'nin ait olduğu bölgenin statükosunda bir değişiklik olmuştur. Türkiye ise, yeni konjonktürdeki dış politikasını şekillendirirken, yine temel olarak "Batıcılık" ilkesini benimsemiştir (Kut, 2002). Diğer bir deyişle, Türkiye'nin çevre bölgelerde aktif dış politika adımları ulusal ve uluslararası konjonktürel değişiklikler nedeniyle gelişmiştir.

Soğuk savaşın bitişi Türkiye'nin dış politikasında bu türlü eğilimlere neden olurken bir yandan hızla ilerleyen Avrupa ise kendine yeni konjonktürdeki stratejisini çizmiştir: "genişleme ile derinleşme" (Kahraman, 2000). Türkiye ise bu dönemde bu genişleme dalgasının içinde yer almak istemekteydi. Kaldı ki AB'ye üyelik Avrupalılaştırmanın bir parçası olarak düşünülürse, Avrupalılaştırma geçtiğimiz

bölümde incelendiği üzere, Osmanlı Devleti'nden beri süregelen temel bir eğilimdir. Bu kapsamda, Türkiye AB'ye (o yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu) ilk üyelik başvurusunu 1959 yılında, Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde yapmıştır. Daha sonra, 1963 yılında DP ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) koalisyonu döneminde imzalanan Ankara Anlaşması yine entegrasyona yönelik önemli bir adımdır. 1987 yılında ikinci kere yapılan tam üyelik başvurusu Anavatan Partisi (ANAP) döneminde, 1995 yılında imzalan Gümrük Birliği Anlaşması Tansu Çiller zamanında, 1999 Helsinki Zirvesinde alınan adaylık statüsü ise Demokratik Sol Parti (DSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) döneminde kazanılmıştır (Koçer, 2009). Görüldüğü üzere AB politikaları hükümetler ve dış politika yapımcılarının ideolojik görüşleri ekseninde şekillenmeksizin, yıllar, iktidarlar ve kişiler değişse de hep aynı amaç doğrultusunda devam etmiştir. Dolayısıyla batıcılık eksenindeki AB politikaları Türk Dış Politikasının “süreklilik” unsuru olarak çok net bir şekilde değerlendirilebilir.

1990 yılına kadar olan dönemde Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere genel olarak bakıldığında 1960-1980 yılları arasında iki taraf arasındaki ilişkilerde ciddi bir ilerleme yaşanmadığı gözlemlenebilmektedir. Yine 1980'den itibaren yürütülen ekonomik dışa açılmanın yeterli olmadığı 1987 yılında Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna (AT) yaptığı tam üyelik başvurusunun reddedilmesinden anlaşılabilir. Türkiye'nin hızlı nüfus artışı, kişi başına düşen gelir azlığı, ekonomide bazı sektörlerin korunması adına liberasyonun yavaşlatılması, çalışan kesimin sosyal haklarının yetersizliği, enflasyon yüksekliği, tarım sektöründe çalışan nüfusun fazlalığı, insan haklarına verilen önemin yetersizliği ve Kıbrıs sorunu gibi nedenler, AT'nin ret kararını vermesine etki etmiştir (Tekeli, İlkin, 2000: 160-1).

1993 yılında Kopenhag Zirvesinde oluşturulan “Kopenhag Kriterleri” ile bir ülkenin AB üyeliğine kabul edilmesi için sahip olması gereken temel nitelikler saptanmıştır. Siyasi kriterler istikrarlı demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı üzerinde yoğunlaşmışken, ekonomik kriterler işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını, ayrıca AB içindeki rekabet ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini üyelik için ön koşul olarak saymaktaydı (H/ Abgs (a), 01.03.2011). Siyasi yönden AB'nin isteklerini yerine getirmekte yetersiz kalan Türkiye, ekonomik öncelikleri gerçekleştirebilmek amacıyla Ankara Anlaşmasının da getirdikleriyle

beraber, AB ile ekonomik entegrasyona yani Gümrük Birliği hedefine yöneldi. Kaldı ki zaten bu birliği geliştirmek Türkiye'nin politikalarını yönlendiren kadrolar tarafından AB'ye adım atabilmek için bir gereklilik olarak nitelendirilmekle birlikte önemli bir iç politika aracı olarak kullanılmaktaydı. 1970'de imzalanan Katma Protokolden sonra Türkiye-AB ilişkilerindeki en önemli gelişme olan, 1995 yılında imzalanıp ve 1996 yılında yürürlüğe giren, Gümrük Birliği anlaşmasıyla Türkiye AB'den gelen tüm ithal mallara uyguladığı gümrük vergilerini kaldırmakla birlikte üçüncü ülkelerle yaptığı ticarete AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulama yükümlülüğü altına girmiştir. AB ise sadece tekstil ve giyim eşyalarına uyguladığı kotaları kaldırmıştır (H/ Abgs (b), 01.03.2011). Asıl beklenti olan emeğin serbest dolaşımı ile sermaye transferi ise anlaşmanın dışında bırakılmıştır. Bunlar Türkiye'nin birliğe tam üye olması halinde görüşülecek unsurlar olarak rafa kaldırılmıştır (Hale, Avcı, 2002). Gümrük Birliği anlaşmasıyla birlikte Türkiye'nin ekonomisinde canlanma olması beklenmekteydi. Gerçekten de 1996-2001 arası dış ticaret rakamlarına bakıldığında AB üyesi ülkelerle yapılan dış ticarete (ithalat ve ihracat) artış olduğu gözlemlenmektedir.

(milyon\$)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	7.485	7.783	8.476	8.272	9.389	12.206	12.569	13.435	14.813	15.424	15.664	17.546
İthalat	10.597	10.675	11.514	14.913	11.643	18.024	24.320	26.118	25.282	22.529	28.526	19.823

Tablo 2. Türkiye-AB üyesi ülkeler, ticaret verileri (<http://tuik.gov.tr>)

Ekonomik ilişkiler bu şekilde devam ederken Avrupa, Doğu Avrupa devletlerinin Birliğe entegre olmasına yönelik düzenlemeler yapmaya başlamıştı (Hale, 2003: 254). Dahası kendini derinleşmeye ve kurumsal reformlar sayesinde genişlemeye kanalize etmişti (Baykal, Arat, 2004). Bunun yanında Türkiye'ye karşı Avrupa Parlamentosunun tutumu sertleşmeye başlamıştı. Özellikle insan hakları ihlalleri, demokratik yapının önündeki sorunlar öne sürülerek Türkiye'nin birliğe üyeliği konusunda olumsuz tavır takınılmıştı. Bu olumsuz hava Türkiye'deki kamuoyunun da AB'ye karşı hevesinin kaybolmasına yol açmıştı. AB'ye tam üyeliğe eskisi kadar sıcak bakılmaz hale gelmişti. 1997 yılında yapılan AB Lüksemburg Zirvesinde genişlemenin stratejisi olarak "Gündem 2000" adlı bir rapor oluşturuldu. Bu rapora göre, özet olarak, Türkiye ile yürütülen Gümrük Birliği'nin iyi işlediği

tarafar arasında kurulan ve kurulacak olan ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca Türkiye ile AB arasındaki siyasi ilişkilerin güçlenmesi için insan hakları konusunda köklü reformlar yapılması, azınlık haklarına saygı gösterilmesi, Yunanistan ile sorunlarda tatmin edici adımların çözüme yönelik atılması ve Kıbrıs konusunda BM tarafından yürütülen müzakerelere destek verilmesi Türkiye’den istenmekteydi. İşte 12-13 Aralık 1997 yılında gerçekleşen ve bu türlü kararların alındığı Lüksemburg Zirvesinden sonra Türkiye AB ile siyasi diyalogunu askıya aldığını açıkladı (ifti, 2010: 313).

1999’a doğru gelinirken askıya alınan ilişkilerin de etkisiyle AB ile ilişkilerde herhangi bir ilerleme yaşanmadı. Nisan 1999 seçimlerinde kurulan ANAP-DSP-MHP koalisyonuyla birlikte AB ile ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bu hükümet insan haklarının geliştirilmesi ve AB ile entegrasyona doğru somut adımlar atılması konusunda daha ısrarcı gibi görünmekteydi. Aynı dönemde Almanya’da Türkiye’ye karşı daha ılımlı olan Schroder liderliğindeki Sosyal Demokrat Parti-Yeşiller koalisyonunun işbaşına gelmesi Türkiye’nin yeliğine bu ülkenin daha sıcak bakması açısından önemli görünmekteydi. Türkiye’nin üyeliğini veto eden ve tarihi anlaşmazlıkları bulunan Yunanistan ile ilişkilerde ise 1999 yılında olumlu gelişmeler yaşanmaya başlandı. George Papandreou ve Türkiye Dışışleri Bakanı İsmail Cem arasındaki kişisel yakınlaşma ve Haziran 1999 yılında New York’ta yapılan toplantı iki taraf arasındaki uzlaşma sinyallerini vermiştir. İlk adım olarak turizm, kültürel işbirliği, ticaretin geliştirmesi, terörizmle savaş konularında iki taraflı işbirlikleri geliştirilmesi konusunda karara varıldı (Axt, 2005). Dahası Ağustos 1999’da Türkiye’de yaşanan büyük depremde batının, özellikle de Yunanistan’ın yardıma gelmesiyle dış politikadaki olumlu hava kamuoyuna da taşındı. İkili ilişkiler, toplumsal düzeyde de ılımlılaştı.

Avrupa devletleri nezdinde yaşanan böylesi olumlu bir havayla Aralık 1999 tarihinde Helsinki Zirvesi toplandı. Zirveden Türkiye’nin AB’ye aday ülke olarak kabul edildiği sonucu ıktı. Aday olabilmek için Kopenhag kriterleriyle paralel olan gerekliliklerin yerine getirilmesi belirtilse de Türkiye yıllardan beri beklediği sonuca kavuşmuş oldu. Bu kararı takiben 2000 yılında hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesinde Türkiye’nin ye ülke statüsünü kazanabilmesi için yapması gereken düzenlemeleri içeren bir yol haritası hazırlanmıştır. Kısa, orta ve uzun vadeli

ekonomik ve siyasi hedefler başlıkları altında hazırlanan amaçlar ışığında Türkiye'nin Kopenhag kriterleri kapsamındaki düzenlemelere ulaşması hedefi konulmuştu. Çizilen bu yol haritasına dair atılan en önemli adım 2001 yılının ekim ayında yapılan Anayasa düzenlemeleri olarak nitelendirilebilir. Bu çerçevede Mart 2001'de Komisyona verilen ulusal programa uygun olarak, düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, demokrasi, kişi hürriyeti ve güvenliği, haberleşme, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği alanlarında yeni hükümler gündeme gelmiştir. 1 Ocak 2002'de yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni kanununda da bu doğrultuda önemli hükümlere yer verilmiştir (H/Dışişleri Bakanlığı (d), 11.11.2010).

Görüldüğü üzere AB, Türkiye için çok eskiden başlamış olan bir serüvendir. Bu kapsamda yaşanan her gelişmenin tek bir odak noktası vardır ki o da "batıcılıktır". 1959'dan beri, AB bütünleşmesi kapsamında, batıcılık süreklilik ögesinden şaşılmadığı gözlemlenebilmektedir. 1990 sonrası değişen konjonktürle birlikte uygulanan dış politika alanları çeşitlense de batı ve AB hep temel nokta olarak süregelmiştir. 1999 yılında Türkiye'nin AB tarafından aday ülke olarak tanımlanmasından sonra Türkiye tam üyelik hedefine, yapılan yasal düzenlemeler eşliğinde yürümeye başlamıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Programın kabul edilmesinden sonra, özellikle siyasi anlamda Türkiye'nin önüne sürekli sorun olarak çıkan Anayasal konularda hızlı düzenlemeler yapılmaya başlandı. 2002 yılı boyunca uygulamaya konulan üç uyum paketi ile önemli yasal düzenlemeler yapıldı. Diğer bir deyişle AB ile bütünleşme konusunda yapılması gerekenler konusunda kararlılık gösterilmiş oldu. Zaten ilk başta da belirtildiği gibi, AB hükümetler tarafından kendi dönemlerine özgü şekillendirilen bir dış politika aracı değil, hükümet ve tarihsel değişiklikleri olsa da hep aynı hedefe kilitlenmiş olan bir dış politika aracı olarak Türk dış politikası uygulamalarında yerini almıştır.

2.2.3. Ortadoğu ile İlişkiler

Ortadoğu problematik siyasi yapısı ve zengin doğal kaynaklarıyla, uluslararası düzende her dönem büyük devletlerin ilgisini çekmiş bir bölgedir. Yirminci yüzyıl başlarında Ortadoğu bölgesi hala Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaydı. Fakat Osmanlı devletinin gücünün düşmeye başlamasıyla bölge,

İngiltere ve Fransa gibi, Avrupalı güçlerin mücadelesine sahne olmaya başlamıştır (Owen, 1992: 8). Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliğinin de etkisinin kuvvetle hissedildiği bölge, Soğuk Savaşın bitiminden sonra ABD'nin "Yeni Dünya Düzeni" yapılandırmasının temel bölgesi haline gelmiştir.

Uluslararası düzen açısından bölge bu gelişmelere sahne olurken, iç dinamikler açısından da son derece karmaşık ve çatışmalı bir siyasete sahip olmuştur. Bölgede tüm ülkelerin hem kendi aralarında hem de batılı güçlerle mücadeleleri siyasi tarihte önemli bir yere sahiptir. Kısaca özetlendiği üzere, bu denli karmaşık dinamiklere sahip olan bu bölgeyle Türkiye yakın komşudur ve bölgeyle ilişkileri, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır.

1960'lı yıllara kadar Türkiye'nin, Ortadoğu bölgesinde Batı yanlısı politikalar uyguladığı ancak 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında ve sonrasında BM ile yapılan görüşmeler sırasında Türkiye'nin açık bir şekilde Arap ülkelerinden yana bir tavır takındığından bahsedilmektedir. Bu tutumun dört nedeni olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan ilki; 1964 Johnson mektubuyla Kıbrıs konusunda ABD ile ters düşülmesidir. İkincisi ise; 1965 sonunda iktidara gelen Adalet Partisi'nin muhafazakar kesimlerden oy aldığı için müslüman ülkelerle daha sıcak ilişkiler kurmaya özen göstermesi olarak ifade edilmektedir. Fakat sol partilerin de bu Arap ülkeleri yanlısı tutumu desteklediğinden de bahsedilmektedir. Dahası Türkiye'nin Arap ülkelerinden ekonomik beklentilerinin artmasının, tükettiği petrolün büyük bölümünü dışarıdan sağlamanın da etkisiyle Arap ülkeleriyle yakınlaşmasına etkili olduğu ifade edilmektedir. Son olarak ise 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'de yükselişe geçen sol akımların İsrail'e duydukları antipatinin de etkili olduğu ifade edilmektedir. Dahası, 1973 Arap-İsrail Savaşında da Türkiye bir önceki savaşta takındığı tutumun benzerini takınmıştır (Erhan, Kürkçüoğlu, 2004: 796-7).

1980'lere gelindiğinde Özal ve onun liberal politika uygulamaları etkisiyle Arap Ortadoğu ile ilişkiler ekonomik temelli yürümeye başlamıştır (Sever, 2001: 88). Buna örnek olarak 1985 yılında İran, Türkiye ve Pakistan'ın ilk üyeleri olduğu Ekonomik İlişkiler Örgütü (EİÖ) gösterilebilir. Ayrıca bu yıllarda da Türkiye'nin bölgeye dengeli bir şekilde yaklaştığı belirlenebilir. Çünkü 1979 İran devriminden sonra, Türkiye, açık bir İran karşıtı tutum takınmamıştır.

Hatta 1980 yılında İran'a karşı koyulan ABD ambargosunu da takip etmeyi kabul etmemiştir (Hale, 2003: 180).

Fakat Kürt sorununun gündemde daha fazla yer işgal etmeye başladığı 1980'lerden itibaren Türkiye ve komşu Ortadoğu ülkeleri, hatta İsrail ile ilişkilerin kapsamında bir genişleme söz konusu olmuştur. 1984 yılında Türkiye ve Irak arasında "sıcak takip" anlaşması imzalanmıştır (Sayarı, 1997: 47). Bu anlaşma ile her seferinde izin almaya gerek olmadan Türk kuvvetlerinin Irak topraklarına girerek PKK'ya müdahale etmesine olanak sağlanmış olacaktı (Hale, 2003: 181). Yine bu dönemde, 1960'lardan beri Suriye ile önemli bir anlaşmazlık noktası olan su sorununun da kapsamında bir değişiklik olmuştur. PKK örgütü ve Suriye'nin arasındaki bağlar ortaya çıkmazdan önce "suyu" bir dış politika aracı olarak kullanmayan Türkiye, bahsedilen bağlar ortaya çıktığında sorunun Suriye ile olan PKK sorununun çözümünde bir tehdit unsuru olarak kullanmaya başlamıştır (Fırat, Kürkçüoğlu, 2004: 140).

Genel olarak 90'lı yıllara gelinceye kadar incelenen bu ilişki ağları kapsamında, Türkiye'nin 1990'a kadar uyguladığı Ortadoğu politikasının "dengecilik" ilkesi kapsamında şekillendiğinden bahsedilebilir. Dahası, Türkiye yine yukarıda anlatılanlardan fark edilebileceği üzere "batıcılık" ögesini elden bırakmadan "dengeli" politikalarını geliştirmeye çalışmıştır.

1990'lı yıllar ise, Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü, 1991 yılında Türkiye'nin Körfez Savaşına girmeye karar vermesiyle başlamıştır. ABD'ye savaşta, İncirlik üssünün kullanılmasına izin vermek ve Irak'a ekonomik ambargo uygulamak suretiyle tam destek vermiştir (Tür, 2006). Bu dönemde bölgeye dair oldukça aktif dış politika izleyen Türkiye'de iç politikada da bu konuda tartışmalar çıkmıştır. Hatta Özal'ın, Türk Dış Politikasının süreklilik öğelerinden "statükoculuk" ilkesine ters düşen bir şekilde, Türkiye'nin Musul ve Kerkük'e girmesini istemesinin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın, "inandığım prensiplerle ve devlet anlayışımla hizmete devamı mümkün göremediğim için istifa ediyorum" şeklinde tek bir cümleyle, görev süresi dolmadan istifa etmesine yol açtığı ifade edilmektedir (Mercan, 2004: 75).

1990-2001 yılları arasında Suriye ile olan ilişkilere bakıldığında, kronik bir sorun olan su sorununun PKK ile birlikte adının anılır hale geldiğinden yukarıda

bahsedilmişti. PKK sorunu bu tarihlerden itibaren Ortadoğulu komşularla ilişkilerde temel bir nokta haline gelmişti. Dolayısıyla Suriye ile de tartışmalı bir konu olmuştur. 1991 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Kurtcebe Alptemuçin Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'a, PKK sorununun çözümü için bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ayrıca 1992 yılında Suriye ve Türkiye arasında bir güvenlik protokolü imzalanmıştır. İki ülkenin terörizme karşı işbirliği yapacaklarının belirtildiği bu protokol üzerine dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin “eğer Suriye bu protokole sadık kalırsa, Türkiye Fırat nehri konusunda üzerine düşenleri yapacaktır” yorumunu yapmıştır (Fırat, Kürkçüoğlu, 2004: 554-7). Bu söylem su sorununun ne kadar “dış politikalaştığına” örnek olarak gösterilebilir.

Dahası, İsrail ve Suriye arasındaki barış görüşmelerine de Türkiye'nin katılımı söz konusu olmuştur. 1992 yılında Türkiye bahsedilen barış süreciyle ilgili çalışma grubuna dahil olmuştur. Çünkü Türkiye, İsrail ve Suriye arasında imzalanacak olan barışın, güç dengesini aleyhine değiştireceğini düşünüyordu. Şöyle ki İsrail ve Suriye arasındaki anlaşmazlığın düzelmesi demek, Şam'ın Türkiye'den taleplerinde kendine daha güvenli hareket edebileceği anlamına gelebilirdi. Bu bakımdan, Türkiye Suriye'nin PKK'ya verdiği destek kesilmeden, İsrail'in Suriye ile anlaşmasını istemiyordu. Bu doğrultuda devam eden süreçte, 1996 yılında İsrail ve Türkiye arasındaki “Savunma ve İşbirliği” anlaşması imzalandığında, Suriye'nin PKK'ya verdiği destekte de bir azalma görülmeye başlandı (Sever, 2001: 92). 1996 yılında Suriye'ye gönderilen ve Öcalan'ın iadesinin istendiği nota ilişkilerdeki gerginliği gösterir niteliktedir. 1998 yılına gelindiğinde ise Türkiye ve Suriye arasında Adana Protokolü imzalanmıştır. Kısaca, Suriye'nin PKK ile bağlantısının koptuğu ve hiçbir şekilde bir daha desteklenmeyeceği hükümlerini içeren bu protokolü takiben, Öcalan'ın Suriye'den ayrılması söz konusu olmuştur. Bu noktadan sonra ilişkilerde keskin bir dönüş olmuş ve yıllardır gerginliğini koruyan iki ülke ilişkilerinde bir iyileşme söz konusu olmuştur. 1999 yılında karşılıklı yatırımlar teşvik edilmeye başlanmıştır. Hatta iki ülke arasındaki ticarete çifte vergilendirme kaldırılmıştır (Fırat, Kürkçüoğlu, 2004: 567). 2000 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Esad'ın cenazesine katılması ise gerginliğin iyiden ortadan kalkmaya başladığının hatta bunun için çaba harcandığının göstergesi olarak görülebilir (Sever, 2001: 95). İki ülke arasındaki su sorunu ise Ağustos 2001 yılında

imzalanan protokol ile aşılmış, 2004 yılında imzalanan anlaşmayla iyice gündemden düşmüştür (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010: 395). Dolayısıyla sorunlu olan konuların, AKP öncesinde büyük bir oranda çözülmüş olduğu görülmektedir.

1990-2001 yılları arasında İran ile ilişkilerin gergin olduğu yorumu yapılmaktadır. Orta Asya bölgesinde de Türkiye ile ortak çıkarları bulunan İran, bu bölgede Türkiye-Azerbaycan arasında olan yakınlaşmadan huzursuzluk duymaktaydı. Çünkü Ebulfeyz Elçibey döneminde Azerbaycan'ın dış politika hedefleri arasında İran Azerbaycanı'nın ilhak edilmesi de vardı. Haydar Aliyev'in 1993 yılında işbaşına geçmesiyle İran'ın tavrında ılımlılaşma ortaya çıkmış olsa da İran yine Hazar'ın statüsü ve bölge petrollerinin nakliyatı konularında Türkiye'nin çıkarlarıyla çelişen politikalar uygulamaya devam etmiştir (Fırat, Kürkçüoğlu, 2004: 583). Buna örnek olarak ise Türkiye'nin önderliğinde kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na karşı İran'ın Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı'nı (HDİT) kurması gösterilebilir. HDİT ile Kazakistan, İran, Azerbaycan, Rusya ve Türkmenistan'ın, Soğuk Savaştan sonra belirsizleşen Hazar'ın statüsünü yeniden belirleyebilmek adına çalışmalar yapması planlanmaktaydı. Fakat 2010 yılı itibarıyla, defalarca bir araya gelmesine rağmen, teşkilat Hazar'ın statüsü ile ilgili henüz bir çözüm bulabilmiş değildir (Zaman Gazetesi, 12.11.2010).

Refah Partisi döneminde İran ile sıcak ilişkiler geliştiği gözlenebilir. Bu kapsamda 1996 yılında Refah Partisi döneminde imzalanan 23 milyon dolarlık doğal gaz anlaşması ilişkilerdeki yakınlığı göz önüne sermektedir (Sayarı, 1997: 52). Bu anlaşma kapsamında inşa edilen doğal gaz hattı 2001 yılında bitmiş ve doğal gaz transferine başlanmıştır (H/ Botaş (a), 11.11.2010). Dahası PKK sorunu ise 1999 yılında Öcalan'ın yakalanmasıyla gündemden kendiliğinden düşmeye başlamıştır. Dolayısıyla 2001 yılına gelindiğinde İran ile sorunlu olunan çoğu konuda uzlaşma sağlanmış gibi görünmektedir.

1990-2001 yılları arasında Irak ile kurulan ilişkilere bakıldığında, bahsedilmesi gereken ilk nokta 90'lı yılların başında patlak veren Körfez Kriziyle şekillenen dış politika uygulamalarıdır. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü, 1991 yılında Türkiye'nin ABD liderliğinde bahsedilen Körfez Savaşına tam destek vermesiyle başlamıştır. Türkiye ABD'ye savaşta İncirlik üssünün kullanılmasına izin vererek ve Irak'a ekonomik ambargo uygulayarak destek

vermiştir (Tür, 2006). Bu dönemde bölgeye dair oldukça aktif dış politika izleyen Türkiye’de iç politikada da bu konuda tartışmalar çıkmıştır. Hatta Özal’ın, Türk Dış Politikasının süreklilik öğelerinden “statükoculuk” ilkesine ters düşen bir şekilde, Türkiye’nin Musul ve Kerkük’e girmesini istemesinin Genelkurmay Başkanı Necip Toruntay’ın görev süresi dolmadan istifa etmesine yol açtığı ifade edilmektedir (Mercan, 2004: 75). Bununla beraber, Özal’ın bu yaklaşımı ülkede oldukça eleştirilmiştir. Fakat Musul ve Kerkük’e ilişkin Özal’ın projeleri de sonuçsuz kalmıştır (Uzgel, 2004b: 257).

Yukarıda da bahsedildiği üzere Körfez Krizi 90’lı yılların genelinde hakim olacak Irak politikasının temellerini atan bir gelişme olmuştur. Fakat Körfez Savaşı Irak ile ilişkilerdeki en önemli sorunlardan biri olan Kürt Sorununun daha karmaşık bir hale gelmesine yol açmıştır. Dahası Irak’ın kuzeyinde doğan otorite boşluğu, Türkiye’nin yıllardan beri tehdit olarak algıladığı bağımsız Kürt devletinin kurulabilmesi için uygun ortamı yaratmıştı.

Irak’ın Kuveyt’i işgaliyle birlikte daha önceleri, ekonomik nedenlerle ılımlı yürüyen ilişkilerde sorunlar oluşmuştur. Kriz sırasında BM kararlarına karşı gelmek demek, dönemin liberal kurumlar temelli düzenine karşı gelmek anlamına geleceğinden ve Özal’ın fırsatçı dış politika uygulamaları nedeniyle de Türkiye ABD’nin yanında olmuştur (Robins, 2002: 327). Diğer bir deyişle kriz sırasında BM kararlarına aykırı davranmak aynı zamanda YDD’ne karşı gelmek anlamında gelecektir. Dolayısıyla “baticılık” öğesi çerçevesinde kendini bugüne kadar Batıya sıkı sıkıya bağlayan Türkiye’nin bu kararlara karşı çıkması doğal olarak beklenemezdi. Ancak bu dönemde, Türkiye Özal’ın fırsatçı politikaları nedeniyle, Türk dış politikasında statükoculuk öğesinden tamamıyla taviz vererek yayılmacı bir eğilim sergilemiştir. Bu kapsamda Türkiye İncirlik Üssünü, 2003 yılına kadar görev yapacak olan, Çekiç Güç operasyonlarında kullanılması amacıyla açtı. Bu şekilde Iraklı Kürtlerin 36.paralelin üstünde Irak askerinin saldırılarından koruyarak güvenli bölge yaratılacaktı (Sayarı, 1997: 46).

Kürt sorunu nedeniyle kendini doğrudan ilgilendiren Irak’ın kuzey bölgesiyle ilgili gelişmelerde Türkiye doğrudan yer alma isteğini belli etmekteydi. Şöyle ki 1992 yılında Irak’ın kuzeyindeki ilk federe devletin oluşum sinyalleri, seçimler, parlamento ve hükümetin kurulmasıyla, verildiğinde Talabani ve Barzani

Özal'ın davetiyle Ankara'ya geldiler ve buradan da ABD'ye, kırmızı pasaportla, geçtiler (Fırat, Kürkçüoğlu, 2004: 557). Kamuoyu ve politik çevrelerde oldukça yankı uyandıran ve eleştirilere maruz kalan bu uygulamalar Türkiye'nin Irak'ın politik yapısının içine dahil olduğunu ve ne kadar ABD çıkarları çerçevesinde hareket ettiğini gösterir niteliktedir.

1995 yılında Türkiye 40.000 askerini Irak sınırına gönderdi. Altı hafta boyunca yapılacak müdahalelerle PKK üslerini ve lojistik altyapılarının ortadan kaldırılması hedeflenmişti (Sayarı, 1997: 47). Türkiye Irak ile en önemli problemi olan PKK sorununun çözümünde, o yıllarda, askeri müdahale araçlarını kullanmayı öngörmüş, politikalarını da bu öngörüyle şekillendirmişti.

Fakat Körfez Kriziyle birlikte uygulanan ambargo Türkiye'ye ekonomik yönden oldukça zarar verdiği için bu ambargonun kaldırılması konusunda politik çevrelerde yoğun bir istek vardı. Bu amaçla, 1994 yılında Habur sınır kapısı tekrar açılmış hatta bir grup ticaret heyeti Irak'ı ziyaret etmiştir. Ambargo kalkana kadar Türkiye ile Irak arasında normal ekonomik ilişkilerin olamayacağı belirtilse de, aralarında bir ekonomik protokol imzalanmıştır. Hale'e göre, Türkiye'nin bu çabalarındaki amacı Saddam Hüseyin'i BM şartlarına uymaya ikna etmek yoluyla ambargonun kaldırılması için ortak karara ulaşmayı sağlamaktır. Zaten Rusya ve Fransa da yaptırımların kaldırılması konusunda istekli görünüyordular. 1996 yılında Hüseyin, BM Güvenlik Konseyinin 986 sayılı kararını kabul etti. Bu karara göre Irak altı aylık dönemlerde 2 milyar dolarlık petrol ihracatı yapabilecekti. Her ne kadar Saddam Hüseyin BM müfettişlerinin sınırlarında çalışmasını istemediğinden bu karar sağlıklı bir şekilde işlemese de, yeni yapılan bazı düzenlemelerle Türkiye, ambargonun açtığı zararları kapatması amacıyla bir miktar ekonomik gelir gelmekteydi (Hale, 2003: 333).

Yaptırımların kaldırılması yönünde, Saddam Hüseyin ile orta yolun bulunabilmesi amacıyla 1998 yılında İsmail Cem de Irak'a ziyarette bulunmuş ve görüşmeler yapmıştır (H/ Byegm, 09.1998). Fakat her ne kadar çaba harcansa da bu ambargo resmi olarak 2003 yılında kaldırılmıştır. Kısaca, bahsedilen bu dönemde ilişkiler, Irak üzerinde ABD tarafından katı bir biçimde uygulanan ambargo kararları ve Irak'ın BM kararları ve 36. paralelin kuzeyinde oluşan özerk bölgedeki ABD varlığı nedeniyle "özerk" olarak tanımlanabilecek kararlarla ilerleyememiştir.

Türkiye Körfez Krizi sırasında aktif rol almakla politik ve ekonomik zarara uğramıştır. Her ne kadar bu türlü bir zarara uğramış olsa da Soğuk savaş yeni bitmiş, Ortadoğu'da tamamen muallakta olan bir durum varken, Türkiye gibi NATO ve ABD'ye sıkı sıkıya bağlı olan bir ülkenin, yine NATO ve ABD şemsiyesinin altında bölgedeki gelişmelere pasif bir biçimde katılması beklenir bir durum olarak kabul edilebilir. 2001 yılına kadar, Irak ile ilişkilerde kayda değer bir gelişme olmaması da Irak'ın statüsünde beklenen değişikliğin olmamasından kaynaklanmaktadır.

Ortadoğu'da son derece etkin ve bu bakımdan Türkiye ile ilişkileri incelenmeye değer diğer bir ülke de İsrail'dir. Bu bakımdan 1990-2001 yılları arasında İsrail ile ilişkilere bakıldığında, kurulmakta olan yakın ilişkilerin izleri görülebilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin canlanması 1992 yılında itibaren başlamıştır. Türkiye'den İsrail'e ilk üst düzey ziyaret Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş tarafından 1992 yılında yapılmıştır. Bu ziyaret sırasında "Turizm İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. 1994 yılında Başbakan Tansu Çiller'in İsrail ziyareti sırasında Türkiye-İsrail İşbirliğini "stratejik ilişki" olarak tanımlaması ilişkilerin gidebileceği nokta açısından gelecek ile ilgili önemli fikirler vermektedir. Bu arada Türkiye'nin FKÖ ile de dost ilişkilerini devam ettirmesini de atlamamak gerekir (Erhan, Kürkçüoğlu, 2004). Çünkü Türkiye'nin dış politikasının temel ilkelerinden olan "dengecilik" politikasını elinden geldiğince sürdürmeye çalıştığının göstergesi olarak sayılabilecek nitelikte olan bir uygulamadır.

İsrail ile askeri alanda işbirliği de 1992 yılında başlamıştır. 1996 yılına gelinceye kadar askeri işbirliğini hedefleyen birçok anlaşma imzalanmıştır. 1996 yılında imzalanan "Askeri Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Anlaşması" oldukça kapsamlı bir işbirliği anlaşması olarak görülmektedir. Hatta bu anlaşmaya dayanarak 2000 yılına kadar 11 ayrı askeri işbirliği anlaşması imzalandığı kaydedilmiştir. Yine aynı yıl imzalanan "Savunma ve İşbirliği Anlaşması" istihbarat alanında işbirliğini, terörizme karşı bilgi değişimini, Türk sınır kuvvetlerinin eğitimi ve ekipman sağlanmasını içermekteydi. Dahası 1998 ve 1999 yılında olmak üzere iki adet "Denizlerde İşbirliği" anlaşması imzalanmıştır. Bu kapsamda Akdeniz'de yapılacak ortak uygulamaların önü açılmıştır (İnbar, 2002: 156-160).

Askeri alandaki işbirliği bu kadar sıkı bir şekilde sürdürülürken, ekonomik anlamda da sıkı ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. 1996 yılında imzalanan

“Serbest Ticaret Anlaşmasını”, 1998 yılında “Ekonomik İşbirliği Anlaşması” izlemiştir. Bu anlaşmalarla iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması hedeflenmiştir. Her ne kadar Serbest Ticaret Anlaşmasının Gümrük Birliği’nin bir yükümlülüğü olarak imzalandığı söylene de¹³, 1990-2001 yılları arasında İsrail Türkiye’nin önemli bir ticaret partneri haline gelmiştir. İsrail ile Türkiye’nin bahsedilen yıllar arasındaki ticari ilişkileri aşağıdaki tabloda incelenebilir.

Milyon \$	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	47	79	90	83	178	240	255	392	480	585	650	805
İthalat	63	78	97	122	126	167	193	234	283	298	505	529

Tablo 3. Türkiye-İsrail İkili Ticaret Verileri (<http://tuik.gov.tr>)

Tablodan da görüldüğü üzere, İsrail ile Türkiye arasındaki ithalat ve ihracat 1996-2001 yılları arasında artan bir ivmeye sahip olmuştur. Bu da iki ülkenin, özellikle imzalanan serbest ticaret anlaşmasından sonra, birbirlerinin önemli ticari partnerleri haline geldiklerini açık bir şekilde göstermektedir.

Türkiye’nin 90’lı yılların başında başlayan ve süreç içinde gelişen İsrail ile olan yakın ilişkilerinin nedenleri paylaştıkları ortak kaygıları ve ilgi alanlarının olması nedeniyledir. Bunlar ise, Suriye’nin ortak tehdit olarak görülmesi Suriye’nin (iki ülkede faaliyet gösteren terörist örgütlere destek vermesi, iki ülkeyle de arasında su sorununun bulunması nedeniyle), radikal İslam’ın bölge istikrarını tehdit eden bir unsur olarak görülmesi, kitle imha silahlarının yayılmasının tehlikeli olduğuna inanılması ve ABD ve batı bloğuyla yakın ilişkiler kurmaya verilen önem olarak sıralanmaktadır (İnbar, 2002: 153-4). Bu bakımdan Türkiye-İsrail yakınlaşması konjoktürel bir gelişim olarak nitelendirilebilir. Dahası 1997 yılında Başbakan Mesut Yılmaz’ın *Newsweek Dergisinin* bir röportajında “Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerinin nasıl bir geleceği olacaktır?” sorusuna “bölgedeki koşullar bizi İsrail ile işbirliği yapmaya zorlamıştır. Bu işbirliği bölgedeki güç dengesi ve politik istikrar için gereklidir. Bizim İsrail ile olan ilişkimiz sadece Suriye’yi değil İran’ı da

¹³ Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanmasının asıl nedeni; Türkiye’nin imzaladığı Gümrük Birliği Anlaşmasıdır. Çünkü bu anlaşmaya göre Türkiye, AB’nin Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkelerle aynı kapsamda anlaşmalar imzalama yükümlülüğü altına girmiştir. İsrail ile de bu nedenle bu kapsamda bir anlaşma imzalanmıştır (Erhan, Kürkcüoğlu, 2004).

dengelemektedir” şeklinde cevap vermiştir (Newsweek, 10.08.1997). Yılmaz’ın verdiği bu cevap İsrail ve Türkiye’nin kurdukları ilişkinin konjoktürel nedenlerle kurulup geliştirildiğini, hatta bugünün İsrail ve Türkiye ilişkilerinin çerçevelerinin o yıllarda çizildiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin 2001 yılına gelinceye kadar geçen süreçte Ortadoğu ülkeleri ile genel anlamda yakın ilişkiler kurduğu tespiti yapılabilir. Körfez krizinde oynanan aktif rol ve dış politikada atılan diyaloga dayalı adımlar yakın ilişkilerin temellerini atmıştır. Özellikle İsmail Cem’in Dışişleri Bakanlığı döneminde Ortadoğu ülkeleriyle kurulan karşılıklı ilişkiler, gelişen ekonomik ilişkiler söz konusu olmuştur. Politik ilişkiler bu ekseninde yürürken, genel anlamda Ortadoğu ülkeleriyle yapılan ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde, ekonomik ilişkiler hakkında bir fikir edinilebilir.

Milyon \$	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	1.629	1.850	2.084	2.091	2.307	2.363	2.595	2.821	2.680	2.566	2.572	3.261
İthalat	2.705	2.490	2.689	2.854	2.564	2.760	3.314	2.774	2.084	2.123	3.373	3.016

Tablo 4. Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Ticaret Verileri (<http://tuik.gov.tr>)

Tablodan da görüldüğü üzere, 1996-2001 yılları arasında Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasında gerçekleşen ticaret, dönemsel dalgalanmalara uğrasa da, azımsanmayacak ölçüdedir. 1996-2001 yılları arasında ekonomik ilişkilerin gidişatında çok fazla değişiklik olmadığı görülebilmektedir.

Görüldüğü üzere Ortadoğu bölgesiyle ilişkiler, 1990 yılı sonrasında “aktif dış politika” uygulamalarıyla şekillenmiştir. Gerek konjoktürel gelişmeler, gerekse liderlerin karakterleriyle ve bakış açılarıyla birlikte şekillenen bu politikalar, bugün kurulan ilişkilerin temelini oluşturması bakımından önemlidir. 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde ise Türkiye genel olarak Arap ülkelerinin çoğuyla iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır ve İsrail de buna dahil olmuştur (Sever, 2001: 96). Ortadoğu bölgesiyle olan ilişkiler, görüldüğü üzere, aktif olarak yapılandırılrsa da, Türk dış politikasının süreklilik öğeleri göz ardı edilmeden şekillendirilmiştir. Diğer bir deyişle, bölgenin statükosuna yönelik iddialarda bulunmadan “statükoculuk”, Batı ile uyumlu aktif politikalar geliştirerek “Batıcılık”, yapılan askeri operasyonlarda dahi uluslararası normlara saygı gösterilmesi “meşruiyetçilik” ilkelerinin uygulandığını

göstermektedir. Dahası, Ortadoğu bölgesi sahip olunan yakın sınır komşulukları ve hatta kültürel bağlar nedeniyle sürekliliği olan bir dış politika alanı olarak görülebilir.

2.2.4. Balkanlar ile İlişkiler

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Balkan politikasının sınırları son derece dardı. Çünkü bölgenin çoğu Sovyetler Birliği'nin kontrolü altındaydı. 1990 yılına kadar Türkiye'nin Balkanlar'a yaklaşımı Varşova Paktı ve Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'daki Türk azınlıklar çerçevesinde şekillenmişti (Sayarı, 2000). Oysa Balkanlar Türkiye için güvenlik, Avrupa ile kara bağlantısı olması, Balkan Devletleriyle ortak tarihi geçmişlerinin bulunması ve Türkiye'ye Balkanlardan gelen göçler yüzünden önemlidir. Dahası Yunanistan ve Türkiye'nin bölgede yer alan iki rakip ülke olması dolayısıyla, Türkiye Balkan ülkeleriyle kuracağı ilişkilerle Yunanistan'a karşı elini güçlendirmek istemiştir (Eroğlu, 2005: 11). Kaldı ki Soğuk Savaş sürecinde uygulanan politikalarda amaç bölge ülkeleriyle işbirliği arttırırken statükoyu korumak olarak özetlenmektedir (Oran, 1995). Hatta 1988 yılında Belgrat'ta yapılan, Türkiye de dahil, tüm bölge ülkelerinin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla gerçekleşen ve bölgesel işbirliğini hedefleyen toplantı buna örnek olarak gösterilebilir (Kut, Şirin, 2002: 13).

Dahası Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin Balkanlar politikası üç faktör tarafından şekillenmekteydi. Bunlar Türk azınlıkların korunması, Yunanistan ile yaşanan problemler, Balkanlarda Batı bloğu ve Sovyetler Birliği müttefiki Doğu Bloğu arasındaki çatışma olarak sıralanabilir. Bu yüzden 1950'lerde ABD, "çevreleme politikasını" geliştirdiğinde Türkiye çok kritik bir hale geldi. Çünkü Sovyetler Birliği ve Bulgaristan ile sınırı olan tek ülkeydi. ABD ile kurduğu eski ittifak ilişkisi kapsamında, bu dönemlerde Türkiye ABD destekli paktları imzalamaya başlamıştır. Buna örnek olarak, imzacı ülkelerin –Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya- dışarıdan gelecek saldırılara karşı güvence altına alındığı, 1953-54 Balkan Paktları gösterilebilir. Dahası 1980'lerde Bulgaristan'ın, sınırları içinde yaşayan Türk nüfusa karşı uyguladığı, katı asimilasyon politikaları sırasında ABD Türkiye'ye destek olmuştur (Uzgel, 2002: 67-9). ABD destekli bu girişimler, bölge devletlerinin arasındaki kapsamlı işbirliğini değil, Batının güvenlik kaygılarını yansıtmaktaydı (Şirin, Kut, 2002: 11).

Soğuk Savaşın bitiminden sonra ise Türkiye'nin Balkanlarda aktif dış politika uygulamaya başladığı tartışmaları ortaya çıkmıştır. Sayarı'ya göre, 1990 yılından sonra Türkiye'nin bölgeye olan ilgisinin artması bazı bölgesel gelişmeler sayesinde olmuştur. Bunlar; Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bölgede çıkan etnik çatışmaların bölgesel istikrarı tehlikeye atması ve bunların azınlıklar yüzünden Türkiye'ye sıçrama potansiyelinin olması, bölgesel ve politik etkinlikte Yunanistan ile yaşanan rekabetin iyiden artması, ABD ile olan ittifak ilişkisinde, bölgesel istikrarın sağlanmasında Türkiye'ye rol biçilmesi olarak özetlenebilir (Sayarı, 2000: 176-7).

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi, Balkanlardaki istikrarı oldukça sarsan bir gelişme olmuştur. Türkiye ise, istikrarın olmadığı Balkanları kendine tehdit olarak gördüğünden, Balkanlara daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Hatta Yugoslavya'nın parçalanmaması için Türkiye önce "toprak bütünlüğü" ilkesini savunmuş, fakat parçalanmanın kaçınılmaz olduğunu görünce bağımsızlık ve toprak bütünlüğü gibi ilkeleri, diğer bir deyişle uluslararası hukuk çerçevesinde hareket edilmesi fikrini savunmaya başladı. Bu eksende, Türkiye bağımsızlıklarını ilan eden ülkeleri aynı anda, 1992 yılında, tanımıştır (Oran, 1995: 272).

Balkanlar bölgesiyle olan ilişkiler genel olarak incelenirken, Kosova ve Bosna krizlerinde Türkiye'nin takındığı tutum ve bunların arka planları, Türk Dış Politikasının süreklilik ve değişim noktasındaki analizi için gereklidir. Bu kapsamda, 1992 yılında başlayan Bosna Savaşında, Türkiye Bosnalı Müslümanlara karşı yapılan muamelelere sessiz kalmamıştır. Dahası, bu savaş esnasında, Özal döneminde, aktif dış politika izleme kararına varılmıştır. Hatta konuyu uluslararası politikanın gündemine taşımıştır. Birçok kere Balkan ülkeleriyle savaşa çözüm bulabilmek amacıyla toplantılar yapılsa da bir fikir birliğine ulaşamamıştır. Kaldı ki Türkiye, bölgedeki güçlü rakibiyle, farklı tarafları desteklemekteydi. Türkiye Bosna'yı desteklerken, Yunanistan ise Sırp tarafını desteklemekteydi (Eroğlu, 2005: 24). Bu da çözüm için çabalayan Türkiye'nin kendine daha güçlü destekler bulmasını gerektirmiştir. Bu eksende Türkiye, Bosna'ya müdahale edebilmek ve Batıyla ilişkilerinin bozulmasını engellemek için ABD'yi bölgeye müdahalesi konusunda ikna etmeye çabalamıştır. Zaten ABD'nin bu bölgeye müdahalesi NATO'nun etki

alanını genişletmesi ve liderliğini sürdürmesi için gerekliydi. Çünkü kontrolsüz şiddet, ABD'nin genişleyen çıkarlarını tehlikeye sokacak bölgesel kaos yaratabilirdi (Uzgel, 2002: 70-1). Bu şekilde, Balkanlarda Türkiye ve ABD ortaklığı problemsiz bir şekilde başlamıştır.

Bu kapsamda, Türkiye, Sırbistan'a karşı yapılan NATO'nun hava saldırılarına destek vermiştir. Türkiye, "BM Koruma Gücü" (*UN Protection Force- UNPROFOR*), NATO önderliğindeki "Çok Uluslu Uygulama Gücü" (*Nato-led Multinational Implemantation Force- IFOR*), ve "Çok Uluslu İstikrar Gücüne" (*Multinational Stabilization Force- SFOR*) katılmıştır (Eroğlu, 2005: 25). 1995 yılında Dayton Anlaşması, Almanya ve ABD'nin girişimleriyle imzalanmıştır. Anlaşma sonucunda Bosna-Hersek kantonlara bölünmüş ve Bosna-Hersek'in %49'u Sırbistan Cumhuriyeti, %51'i ise Müslüman-Hırvat Federasyonunun kontrolüne bırakılmıştır. Anlaşma kapsamında, iki yönetim de kendi ordularına sahip olabilecekler ve komşularıyla kendilerine özel ilişkileri kurabileceklerdir (H/ Ohr, 19.09.2010). İşte yukarıda bahsedilen IFOR ise anlaşmanın uygulanmasını sağlamak için bölgeye gönderilmiştir. 1997'ye kadar ise bölgedeki görevini sürdürmüştür (Sayarı, 2000: 178).

Bosna'daki takınılan tavrın genel değerlendirilmesi yapıldığında, bu kadar çabanın sadece Müslümanlara ve ortak tarihe olan saygıdan kaynaklandığı varsayımı sorgulanabilir. Çünkü 1991 yılında yapılan Londra Barış Konferansında Türkiye Bosna'nın üçe bölünerek güçlü bir Müslüman devleti kurulmasına karşı çıkmıştır. Bu bakımdan, Bosna'da bu denli hassas olunmasını sağlayan asıl etkenler; Türkiye'nin statükoculuğu ve bölgedeki istikrarsızlıktan çekinmesi olarak sıralanmaktadır. Kaldı ki bölge Türkiye'nin batıya açılan kapısıdır. Çünkü hem Türkiye'nin Avrupa'ya olan karayolu bağlantısını Balkanlar olması hem de bölgede Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunlukta olması bu bölgeyi Türkiye için önemli kılmaktadır (Oran, 1995: 273). Dolayısıyla Batı ile iyi ilişkiler kurulması isteğinin, Türkiye için, Balkanlarla iyi ilişkiler kurulmasıyla yakından bağlantılı olduğu yorumu yapılabilir.

Türkiye benzer tavrı Kosova'da da takınmıştır. Oradaki kadar hassas olmasa da (belki de yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı), bölgedeki istikrarsızlık tehdidi yüzünden aktif rol oynamıştır. NATO'nun Belgrat'a uyguladığı ambargoya

dahil olmuş, 1999 yılında, F-16 jetlerini, hava saldırısında kullanılmak üzere göndermiştir (Sayarı, 2000: 178).

Ayrıca Kosova Krizi süresince Türkiye, “Güneydoğu Avrupa Çok Uluslu Gücü” ve “Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi” gibi çok taraflı girişimlere katılmanın hariciyle diplomatik girişimlerde de bulunmuştur. Bu kapsamda yapılan en önemli girişim Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından 1998 yılında gerçekleştirilen Belgrat ziyaretidir. Bu ziyarette Cem, olumlu bir sonuca ulaşmasa da, barışçıl çözüm önerisi teklifinde bulunmuştur (H/ Byegm, 09.1998).

Uluslararası gündemde yer alan bu olaylar, 1990-2001 yılları arasında Türkiye'nin Balkanlarda takip ettiği dış politikanın temellerini gözler önüne sermektedir. Balkan ülkelerine karşı uygulanan dış politikalar ise bu temelde yükselmiştir. Şöyle ki Kosova ve Bosna krizlerinde aktif roller oynayan Türkiye, Balkanlarda bulunan ülkelerle de özelde iyi ilişkiler kurmaya ve işbirliklerine yönelmeye özen göstermiştir.

Türkiye, Arnavutluk, Romanya, Makedonya olan ilişkilerinde bağımsızlıklarını tanıdığı 1992 yılından itibaren, üst düzey siyasi ve askeri ziyaretleri içeren diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Dahası bu ülkelerle “Askeri İşbirliği Anlaşmaları” imzalamıştır. Türkiye bu ülkelerin toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu dile getirmiştir. Fakat incelemelerde göze çarpan bir tespit Romanya ile Türkiye ilişkilerinin Soğuk Savaştan sonra şekillenmesine etkide bulunan üç faktördür. Uzgel'e göre Soğuk Savaştan sonra, Romanya'nın NATO'ya katılma isteği, Türkiye'nin Romanya'daki PKK aktivitelerine hassasiyeti ve Romanya'nın Türkiye'nin Balkanlardaki en büyük ticari partneri haline gelmesiyle, Türkiye-Romanya ilişkileri şekillenmiştir (Uzgel, 2002: 78-9). Bu eksende gelişen ilişkilerle 1998 yılında, ABD'den bir yıl sonra, Romanya PKK'yı bir terör örgütü olarak kabul etmiştir (Hürriyet, 09.05.1998).

Dahası Bulgaristan ile ilişkilere özel olarak değinmek de fayda vardır. Çünkü Soğuk Savaştan önce, Bulgaristan'ın sınırları içinde bulunan Türk nüfusa karşı uyguladığı asimilasyon politikaları nedeniyle iki ülke ilişkileri oldukça sıkıntılı bir şekilde yürümekteydi. Fakat ülkedeki yönetimin sona ermesinden sonra ilişkilerde gelişme gözlenmeye başlamıştır. Üst düzey karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleştirilmiş, 1992 yılında “İyi Komşuluk ve Güvenlik Anlaşması” imzalanmış,

hatta Türkiye Bulgaristan'ın NATO üyeliğini desteklemiştir (H/ Dışişleri Bakanlığı (e), 11.11.2010). Soğuk Savaş bittikten sonra batı desteğini kendine arayan Bulgaristan, toprakları içindeki azınlıklara saygı göstermeden Avrupa'nın kendine kapılarını açmayacağını biliyordu (Uzgel, 2002: 76-7). Dolayısıyla diğer Balkan ülkeleri gibi komşu Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek ve bu şekilde batının desteğini alma yolunu tercih etmiştir.

Balkan ülkeleriyle siyasi, diplomatik ilişkiler bu eksen yürürken, ekonomik ilişkiler aynı hızda ilerleyememiştir. Yunanistan ve İtalya'nın Balkan pazarlarındaki güçlü etkisi Türkiye'nin etkinliğini zora sokmuştur (Mert, 2007). Romanya, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan¹⁴ dahil olmak üzere 1990-2001 yılları arasında Türkiye-Balkanlar arasındaki ilişkilerin gidişatı, ithalat ve ihracat rakamlarına bakılarak aşağıdaki tabloda incelenebilir.

Milyon \$	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	239	346	417	452	597	828	836	951	1.165	1.068	1.186	1.331
İthalat	364	416	583	686	550	1.022	1.130	1.267	1.048	994	1.583	1.154

Tablo 5. Türkiye-Balkan Ülkeleri Ticaret Verileri (<http://dtm.gov.tr>)

1990-2001 yılları arasında Türkiye'nin Balkanlar politikası incelenirken Karadeniz Ekonomik İşbirliğinden (KEİB) bahsedilmelidir. Çünkü bu yıllar arasında Türkiye'nin dahil olduğu, bölgeye dair çok taraflı işbirlikleri de vardır. Örneğin Türkiye 1996 yılında "Güneydoğu Avrupa'da İstikrar ve İşbirliği Konferansı"na katılmış ve "Balkanlar'da İyi Komşuluk İlişkileri, İstikrar, Güvenlik ve İşbirliğine dair Sofya Deklarasyonu"na imza atmıştır (Kut, Şirin, 2002: 14-16). İşte KEİB de bunların bir yansıması olarak, Balkanlar ve Kafkasya'da çok taraflı işbirliği öngörüsüyle kurulmuş bir örgüttür. 1992 yılında Türkiye'nin öncülüğünde kurulan bu örgütün üyeleri arasında Yugoslavya hariç tüm Balkan ülkeleri ve Kafkas ülkelerinden bir kısmı vardır. Soğuk Savaş yıllarında oldukça zor olan Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin ekonomik ve politik işbirliği, KEİB ile aşılmaya çalışılmıştır. Gerekli ekonomik altyapıların tamamlanmasından sonra politik işbirliğini

¹⁴ Yunanistan ile ilişkiler "Kıbrıs ile ilişkiler" bölümünde incelenecektir. Fakat Balkanlar ile ekonomik ilişkilerde ithalat-ihracat rakamları, Balkanlar bölgesiyle sahip olunun ekonomik bağların resminin tamamın görülmesi bakımından önemli olduğu düşünüldüğünden, eklenmiştir.

güçlendirmeyi, bölgesel işbirliğini arttırmayı, üyeleri arasında demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi nosyonları güçlendirmeyi hedefleyen bu birlikle, Türkiye Balkanlarda dengeli dış politika uygulamayı sürdürebilmiştir (Sander, 1993: 396-7). Görüldüğü üzere bölgesel bir girişimde dahi, batılı nosyonların olması Türkiye'nin süreklilik öğelerine bağlılığını ortaya koymaktadır.

Balkanlar ve Türkiye ilişkilerinin bu dönemini genel olarak tespitini yapmak gerekirse, Soğuk Savaş yılları düzeninin değişmeye başlamasının, diğer ülkelerin dış politikalarına olduğu gibi, Türk Dış Politikasına büyük etkide bulunduğu söylenebilir. Türkiye komşularıyla ilişkilerini yeni konjoktüre göre şekillendirmeye çalışmıştır. Fakat diğer alanlarda olduğu gibi, Balkanlarda da uygulanan dış politikalar “baticılık” ilkesinin sürekliliğini gösterir niteliktedir. Dahası bu bölge politikalarında da görülebilen, güç kullanıldığında BM kararlarına göre davranılması gibi örneklerle açıklanabilecek olan “meşruiyet” öğesinin de sürekliliğinden bahsedilebilir. Ayrıca herhangi bir toprak talebinde bulunulmaması ve Balkanlar bölgesinden “toprak bütünlüğünün savunulması” da “statükoculuk” öğesinin sürekliliğini gösterir niteliktedir. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dış politikanın kökten değişiminden bahsetmek yerine, 1990'dan sonra üzerinde yükseldiği temeller değişen Türk Dış Politikasından bahsedilmelidir. Üzerinde yükseldiği yeni düzenin “yeni temelleriyle” Türk dış politikası “tarafsızlıktan” “süreklilik öğeleri bağlamında aktif dış politika uygulamalarına” doğru yönelmiştir. Diğer bir deyişle, Soğuk Savaştan sonra Balkanlarda uygulanan dış politika, gerek değişen konjoktür gerekse hükümette işbaşına gelen liderlerin bakış açılarının (Özal gibi) etkisiyle, süreklilik öğeleri çerçevesinde, işbirliklerine aktif bir şekilde katılım esas alınarak uygulanmıştır.

2.2.5. Kafkaslar ve Orta Asya ile İlişkiler

Kafkasya ve Orta Asya bölgesi, Türkiye'nin komşu olduğu diğer bölgeler kadar karışık ilişki ağlarının var olduğu bir bölgedir. Kaldı ki bu bölgede, Türkiye'nin sahip olduğu ilişkilerde çok önemli bir etken vardır ki o da; eskinin Sovyetler Birliği, bugünün ise Rusya Federasyonu'dur. Bu bakımdan Türkiye'nin bu

bölgelerle ilişkileri Rusya'dan bağımsız incelenmemelidir. Bu doğrultuda ilk önce Rusya ve Türkiye ilişkilerini kısaca incelemek yerinde olacaktır.

Türkiye ile Rusya'nın ilişkileri 1920'li yıllara kadar geri götürülebilir. Türkiye SSCB'yi 1920 tarihinde tanıırken, Sovyetler Birliği Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti'ni tanıyan ilk büyük güç olmuştur (H/ Dışişleri Bakanlığı (f), 15.05.2010). II. Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği'nin Boğazları kontrol edebilmek yönündeki ısrarı, Türkiye'nin ABD ile yakınlığı ve 1952 yılında NATO'ya üye olmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler rekabet eşliğinde sürmüştür (Bazoğlu, Sezer, 2002: 200). 1980'lerde ise Türkiye'de yeni ekonomi politikalarını uygulamaya geçirilmesi, hızlı ekonomik büyüme isteği, yeni enerji kaynaklarını güvence altına alma isteğini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, istikrarın kurulması için karşılıklı bağımlılığı araç olarak gören Özal, Sovyetler Birliği'ne temel enerji kaynağı bakış açısıyla yaklaşmaya ve bu şekilde yaratılacak karşılıklı bağımlılıkla iki ülke arasındaki istikrarı kurmaya yönelmiştir. Bu kapsamda, 1987'de Türkiye Sovyet gazını ithal etmeye, bazı işlenmiş ürünleri ise ihraç etmeye başlamıştır (Robins, 2002: 329).

1990'lı yıllarda Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden şekillenmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesi, hem var olan düzendeki kutup başlarından biri olması hem de topraklarında yeni bağımsız devletlerin kurulacak olması bakımından düzene yenilikler getirmiştir. Dahası bahsedilen ülkenin vizyonunun değiştiği ve dolayısıyla diğer ülkelerle ilişkilerinin de değişeceğinin sinyalleri Soğuk Savaş bitmezden önce gelmeye başlamıştı. 1987 yılında devlet yönetiminde açıklık ve şeffaflığı öngören "glasnost" ve yeniden yapılanmadan bahseden "perestroyka" ilkelerinin yönetimde kabullenilmesi (Tellal, 2004a: 158-160), rejimin katı sınırlarının yumuşatıldığına göstergesi olarak yorumlanabilir. Kaldı ki bu ilkeleri kendine rehber edinen bir ülkenin dışa açılmasının ve çevresiyle daha iyi ilişkileri kurması ise son derece olağandır. Yine Gorbaçov'un ideolojik çerçevelere çok fazla bağımlı kalmadan yapılandırılan dış politikası, "komünist rejimin" daha yumuşak değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir (Robins, 2002: 328).

Soğuk Savaşın bitiminden sonra bu politikaların da etkisiyle dışa açılmaya başlayan Rusya ile Türkiye'nin ilişkileri 1990'lı yılların başında yoğun

diplomatik ilişkilere sahne olmuştur. 1925 yılında imzalanan “Dostluk Anlaşmasının” benzeri 1992 yılında, dostluk ve işbirliğine dayanan, “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma” adıyla imzalanmıştır. Böylece Türkiye Rusya arasındaki ilişkilerin çerçevesi tekrar çizilmiştir (Aktürk, 2006: 340). Dolayısıyla Türkiye’nin Rusya ile kurduğu ilişkilerin tarihi oldukça eskidir. Yeni olan sadece kurulan devletin adıdır, ilişkiler ise süreklilik teşkil etmektedir.

Fakat 1993 yılından itibaren Rusya yeni dış politikasını uygulamaya başlamıştır. Bu yeni politikalar “yakın çevre doktrini” olarak isimlendirilmiştir. Rusya bu doktrinle yakın çevresini yaşam alanı olarak ilan etmiş ve bu amaç uğruna Orta Asya ve Kafkasya’ya yönelik yeni politikalar geliştirmiştir. Bu yeni politikalar Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Çünkü Türkiye’nin bahsedilen bölgeyle tarihi, etnik, kültürel bağları vardır (Ateşoğlu Güney, 2002: 340-1). Aslında Rusya’nın uygulamaya başladığı bu yeni politikalar bir tercihten çok bir zorunluluktur. Çünkü “Soğuk Savaştan sonra uluslararası düzen yeniden yapılanma sürecine girmişti. Bu süreç, bilimsel-teknolojik devrimin etkisiyle değişen üretim biçimi, üretim ilişkileri ve bilginin artan önemiyle biçimlenmekteydi” (Tellal, 2004b: 541). Burada kastedilenin Rusya’nın milli burjuvazi yaratma çabası, Rus işadamlarının sermayelerini yurtdışına çıkarma ve serbest pazar ekonomisi düzenini kurma çabaları olduğu söylenebilir. Rusya da bu yeni düzen içinde kendine yeni roller arıyordu ve bu nedenle yeni bir politika benimsemişti.

Bu durum Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilere istikrarsızlığı getirmişti. Çünkü anlaşmazlık noktaları olarak yorumlanan birçok alan varlığını sürdürmekteydi. Sorunlu alanlar olarak nitelendirilebilecek ilk nokta Orta Asya ve Kafkasya’daki anlaşmazlıklardır. 1992 yılında Demirel’in “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk dünyası söylemi” ve Orta Asya’da Türkçe alfabenin kullanılmasının desteklenmesi, bu bölgeyi yaşam alanı olarak yapılandırmaya hazırlanan Rusya’yı endişelendirmiştir. Ayrıca, Hazar Denizi enerji kaynaklarının hangi rotayla dünyaya dağıtılacağı sorunu iki ülke arasındaki anlaşmazlık noktalarından ikincisidir. İlk aramalarla çıkan petrolün Novorossisk limanından taşınacağı anlaşılınca, Türkiye 1994 ve 1998 yıllarında Boğazlar konusunda yaptığı yasal düzenlemelerle tanker

geçişini sınırlandırmıştır ve bu, iki ülke arasında, sorun çıkmasına yol açmıştır (Tellal, 2004b: 544).

Üçüncü olarak, dünyanın birçok ülkesine askeri malzeme satan Rusya'nın Güney Kıbrıs'a S-300 füzeleri satışı Türkiye tarafından endişeyle karşılanmıştır. Her ne kadar Türkiye bu füzelerin adada konuşlandırılmasına engel olsa da, bu durum iki ülke arasındaki sorunlu alanlardan biri olarak yer almıştır (Bazoğlu Sezer, 2002: 199). Diğer önemli sorun ise PKK ve Çeçenistan sorunlarıdır. İlk Çeçenistan Savaşı yıllarında, 1990'lı yılların ilk yarısında, Türkiye Çeçenlere dolaylı da olsa desteğini göstermişti. Dudayev'in Ankara'da kabul edilmesi, Avrasya feribotunu kaçıran korsanların cezaevinden kaçmalarına göz yumulması gibi olaylar bu dolaylı desteğe örnekler olarak verilebilir (Tellal, 2004b: 545). Fakat 1999 yılındaki ikinci savaşta Türkiye daha fazla geri planda durmayı tercih etmişti. Bunda Öcalan'ın yakalanması ve daha öncesinde Öcalan'a sığınma hakkı veren Duma'nın tavrının üst makamlarca paylaşılmamasının etkisi olmuştur. Fakat ne olursa olsun Çeçenistan ve PKK sorunları, iki ülke arasında 90'lı yıllar boyunca bir gerginlik noktası olmuştur (Ateşoğlu Güney, 2002: 207-8).

Sorun olarak sayılabilecek son nokta ise Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) konusudur. Şöyle ki 1990 yılında imzalanan AKKA anlaşması kapsamında, Rusya kurulduktan sonra sınırlarının güvende olmadığını iddia ederek özellikle güney sınırında daha fazla askeri teçhizat ve birlik bulundurmaya talep etmiştir. Türkiye ise bundan endişe duymuştur. Çünkü AKKA'yı yakınında Rus askeri varlığını sınırlandıran bir garanti olarak görmekteydi. Sonuçta, Türkiye'nin endişelerini dile getirmesine rağmen NATO ülkeleri de Rusya'nın kuvvet düzeylerinin artmasına izin vermiştir. Dahası, 1999 yılında AKKA'nın resmen, Rusya taleplerini de kapsayacak şekilde, İstanbul'da yeni haliyle imzalanması Türkiye'nin de bu konuyu içine sindirdiğinin göstergesi olarak gösterilmektedir (Robins, 2003: 23).

Bu türlü sorunlu alanların varlığına rağmen, 1990-2001 yılları arasında ekonomik ilişkilerde gelişme olmuştur. Aşağıdaki tabloda ithalat ve ihracat rakamlarının yardımıyla iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin bu yıllar arasındaki seyri gözlemlenebilir.

Milyon \$	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	0	0	438	499	820	1.238	1.512	2.056	1.348	589	644	924
İthalat	0	0	1.040	1.542	1.045	2.082	1.921	2.174	2.155	2.374	3.887	3.436

Tablo 6. Türkiye-Rusya Federasyonu İkili Ticaret Verileri (<http://dtm.gov.tr>)

Tablodan da görüldüğü üzere ekonomik anlamda ilişkiler, ithalat ve ihracat temelinde, gelişmiştir. Müteahhitlik ve enerji, turizm ve bavul ticareti (1996 yılından itibaren Rusya'nın aldığı önlemler sayesinde önemli ölçüde azalsa da) ekonomik işbirliğini arttıran alanlar olarak belirtilmektedir (Ateşoğlu Güney, 2002: 370-2).

Rusya ile ilişkiler genel olarak değerlendirildiğinde Rusya ile ilişkilerde dönemin konjonktürel etkilerinin ağırlığı, diğer bölgelerle ilişkilerde olduğu gibi, etkili olmuştur. Fakat Türkiye “baticılık” çerçevesinde ilişkilerini yürütmeye çaba göstermiştir. Avrasya'nın güneyindeki çatışmalarda, özellikle Dağlık Karabağ konusunda, Türkiye'nin konunun uluslararası örgütler aracılığıyla çözülmesi taraftarı olması Türkiye'nin “baticılık” ilkesinden ayrılmamaya çalıştığının göstergesidir.

Rusya ile ilişkiler bu ekseninde yürürken, Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler ise Soğuk Savaş boyunca, bölgede etkinliğinden dolayı, Sovyetler Birliğinin gölgesi altında yürümek zorunda kalmıştır. Hatta Sayarı'ya göre bu bölge ülkelerinin Türkiye ile ilişkileri neredeyse yok denecek kadar azdı. Çünkü Sovyetler Birliği Pan-Türkizm'in, bölgede bulunan yoğun Türk nüfusu etkisi altına kolayca alabileceğinden korktuğu için kontrolü altındaki Türki ülkelerin Türkiye ile ilişkisini en alt düzeyde tutmaya çalışmıştır. Türkiye ise bu dönemde “statükoculuk” süreklilik ilkesine bağlı bir dış politika sergilemiş Sovyetler Birliği'ni tehdit etmekten kaçınmıştır (Sayarı, 2000: 173).

Bu noktada Türkiye ile Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki tarihi, etnik, kültürel, dini bağların olduğunun da hatırlatılmasında yarar vardır. Bu yüzdendir ki Soğuk Savaşın bitiminden sonra bu bölgede yeni kurulan ülkelerin hepsini neredeyse ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bu da yeni düzende Türkiye'nin bölgeye dair aktif politikalar izlemeye başladığının bir göstergesi olarak sayılabilir. Bu kapsamda Türkiye ile bölge ülkeleri arasında sadece 1993 yılına kadar 140'dan fazla ikili anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca 1992 yılında TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) bölgeye yönelik yardım ve faaliyetleri düzenlemek amacıyla

kurulmuştur. Bölge ülkeleri, 1993 yılında kadar Türkiye'nin bölgede “ağabey” rolünü üstlenmesini istemekteydi. 1993 yılında Rusya'nın yukarıda da bahsedilen “yakın çevre doktrinini” uygulamaya koymasıyla birlikte, bu ülkelerle daha iyi ilişkiler kurma yönünde politikalar uygulamaya başlaması, bölge ülkelerinin “ağabeyden çok işbirliğine ihtiyaç duydukları yönündeki” söylemlere yönelmesi sonucunu doğurmuştur (Aydın, 2004: 7-8).

1992-2000 yılları arasında altı tane Türk Devletleri Zirvesi gerçekleştirilmiştir. İcraat bakımından zayıf olsa da Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerine verilecek önemli bir referans noktası bu zirvelerdir. Rusya'nın 1994 yılında “millet esasına dayalı bir zirvenin Rusya'yı rahatsız etmeyeceği düşünülemez” şeklindeki yorumuyla “yakın çevre politikası” eksenindeki duruşunu yansıtmıştır. Fakat diğer yandan Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerini yakın tutmaya çalışmıştır. Dahası Türkiye yetkilileri, Orta Asyalı diplomatların, yöneticilerin, banka müdürlerinin, dini ve askeri görevlilerin eğitimine yardımcı olmuştur. Türk Eximbank Orta Asya ülkelerine 1 milyar \$'ın üzerinde kredi vermiştir. Dahası Türkiye bu bölgeyle ilişkilerini kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Kültür ve Eğitim Bakanları düzenli olarak buluşmakta, parlamentolar arası işbirliğine ise önem verilmekteydi. Zaten Türk Devletleri Zirvesi de bahsedilen bu amaca hizmet etmekteydi. Dahası bu bölgede kurulan okullar da ilişkilerin yakınlaşmasına neden olmuştur (Winrow, 1996: 128-137).

İşbirliği bu denli ilerlerken Türkiye bölgedeki çatışmalı alanlarda, ülkelerin toprak bütünlüklerinin korunmasını istiyordu ve bu yönde hareket etmeye çalışıyordu (Bal, 2004: 836-8). Bu da Türkiye'nin dış politikasında “statükoculuk” ögesinin sürekliliğini koruduğunu göstermektedir. Kısacası Soğuk Savaş sonrası, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkiler dostluk ve işbirliği temelli olarak kurulmuştur. 1993'e kadar olan daha aktif politikalar, “yakın çevre doktrininden” sonra yerini Rusya'nın etkisinin net olarak gözetildiği politikalara bırakmıştır. Bu kapsamda enerji, Türk kökenli ülkelerin varlığı, yeni ve büyük bir pazar olması Türkiye'nin bu bölgeye yakınlığını arttıran uluslararası gerçeklikler olarak gösterilebilir.

Türkiye ve Güney Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde bulunan ülkelerle Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin seyri ise aşağıdaki tablolardan izlenebilir.

İTHALAT (milyon \$)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
AZERBAYCAN	0	0	35	34	9	22	39	58	50	44	96	78
ERMENİSTAN	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
GÜRCİSTAN	0	0	6	22	26	50	32	66	91	93	155	127
KAZAKİSTAN	0	0	11	44	32	87	101	165	254	296	346	90
ÖZBEKİSTAN	0	0	21	32	79	62	58	95	96	47	86	36
KIRGIZİSTAN	0	0	1	3	4	6	6	8	7	3	2	6
TACİKİSTAN	0	0	8	7	3	6	3	3	8	4	17	14
TÜRKMENİSTAN	0	0	21	77	66	112	100	74	42	67	98	72
MOĞOLİSTAN	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
TOPLAM	0	0	104	219	218	344	339	469	548	555	801	423

Tablo 7. Türkiye-Güney Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri İthalat Verileri
(<http://dtm.gov.tr>)

İHRACAT (milyon \$)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
AZERBAYCAN	0	0	103	68	132	161	240	320	327	248	230	225
ERMENİSTAN	0	0	3	4	0	0	0	0	0	0	0	0
GÜRCİSTAN	0	0	12	34	67	68	110	174	164	114	132	144
KAZAKİSTAN	0	0	19	68	132	151	164	211	214	97	119	120
KIRGIZİSTAN	0	0	2	17	17	38	47	50	42	23	21	17
ÖZBEKİSTAN	0	0	54	214	65	139	230	211	156	99	83	90
TÜRKMENİSTAN	0	0	7	84	84	56	66	118	96	107	120	105
MOĞOLİSTAN	0	0	1	0	0	3	1	1	1	0	2	1
TACİKİSTAN	0	0	1	5	15	6	4	7	10	5	4	16
TOPLAM	0	0	202	494	512	622	862	1092	1010	693	711	718

Tablo 8. Türkiye-Güney Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri İhracat Verileri
(<http://dtm.gov.tr>)

Tablolardan da görüldüğü üzere, bu bölge ülkeleriyle ticaret 1990-2001 yılları arasında çok fazla gelişmemiştir. Fakat yıllar itibariyle kıyaslandığında gelişme kaydettiği görülebilir. Ermenistan ile ekonomik ilişkilerin olmadığı söylenebilir.

Bölgede, belki de ilişkilerin olumlu yürüyemediği tek ülke olan (ithalat ve ihracat rakamlarından da belli olduğu üzere) Ermenistan ile ilişkiler bu yıllarda da gerginliğini korumuştur. Zaten Türkiye ile tarihi bir sorunu olan Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki topraklarını işgal etmesi 1990'lı yılların başında yeni bir gerginlik alanı yaratmıştır. Türkiye bu süreçte tedbirli, barış ve

statüko yanlısı bir tavır takınmayı tercih etmiştir (Sayarı, 2000: 175). Dahası yine aynı süreçte Ermenistan Kars Anlaşmasıyla çizilen Türkiye-Ermenistan sınırını tanımadığını açıklamış ve Türkiye de buna karşılık olarak sınırı tanımadıkça Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulmayacağını belirtmişti. 1992 yılının ikinci yarısında Türkiye AB'den Ermenistan'a giden yardımın kendi topraklarının üzerinden gitmesine izin vermiş fakat 1993'de Ermenistan Kelceber'i işgal edince yine tüm ilişkiler Türkiye tarafından askıya alınmıştır. 1994'de Azerbaycan ile Ermenistan ateşkes imzaladığında Türkiye hava sahasını yeniden Ermenistan'ın kullanımına açmıştır. İlişkiler bu gibi olaylarla istikrardan uzaktı. Dahası tarihi bir sorun olan soykırım konusu ise, 1990-2001 yılları arasında sürekli bir sorun noktası olarak yerini korumuştur (Aydın, 2004: 10-1). Dolayısıyla uygun diplomatik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için koşullar Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde var olamamıştır.

Genel olarak özetlendiğinde Rusya, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkiler, diğer bölgelerde güdülen amaçla şekillendirilmeye çalışılmış, süreklilik öğeleri ekseninde politikalar uygulanmış fakat bölge ülkelerinin yapısal durumları ve Rusya'nın yeni politikaları dolayısıyla istenen düzeye ulaşamamıştır. Fakat Türkiye statükocu ve batıcı meşru politikalarını bu bölgeyle ilişkilerinde de kullanmaya özen ve çaba göstermiştir.

2.2.6. Kıbrıs ile İlişkiler

1990-2001 yılları arasında uygulanan dış politikayı incelemek için irdelenecek son alan ise "Türkiye-Kıbrıs" ilişkileridir. AKP dönemini dış politikalarının değişiklik ve süreklilik öğeleri bağlamında incelenmesi için son derece yerinde olan bu kısım da tek yönlülükten uzaktır. Çünkü Kıbrıs ile ilişkilerdeki son derece önemli bir aktör de Yunanistan'dır. Bu bakımdan ilk önce bu yıllar arasında Yunanistan ile ilişkilerin incelenmesi yerinde olacaktır.

Oldukça problemlili olan Yunanistan'ın Türkiye ile olan ilişkisi Osmanlı Devleti dönemlerine kadar uzanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın temeli olarak, 1930 yılında Mustafa Kemal Atatürk ve Venizelos'un kararıyla imzalanan Ankara Anlaşması gösterilmektedir. Fakat bu yakınlaşma süreklilik arz eden bir eğilim göstermemiştir. 1950'lerde yine

gerginlikler ortaya çıkmaya başlamıştır (Robins, 2003: 109-10). Hatta 1954 yılında Balkanlar’da istikrar, barış ve işbirliği amacıyla kurulan Balkan Paktına taraf olan iki ülke arasında, ABD ve batı ortak paydası dahi, istikrarlı ilişkiler kurulmasında yardımcı olamamıştır (Fırat, 2004a: 588).

Türkiye ile Yunanistan arasında var olan tarihi üç problemin bu gergin ilişkilere kaynaklık ettiği söylenmektedir. Bu problemler İstanbul’un fethi (1453), Anadolu’nun kaybedilmesi (1922), Kıbrıs’ın taksimi (1974) olarak gösterilmektedir. Dahası bu tarihi travmaların Yunanistan’daki “Megali Idea¹⁵” fikrinin doğmasına neden olduğu söylenmektedir (Nachmani, 2002: 95). Robins’in kökleri eskiye dayanan sorunlar olarak sıraladığı “kıta sahanlığı, kara suları, hava sahası, 12 adanın silahsızlandırılması ve Kıbrıs” (Robins, 2003: 110) sorunlarının arka planında bu travmaların yattığı ifade edilebilir.

Soğuk Savaşın bitimine kadar olan süreçte ikili ilişkiler, Sovyetler Birliği tehdidi ve buna karşı olan batı cephesi ekseninde şekillenmiştir. Yani, Yunanistan Soğuk Savaş sürecinde Türkiye’den algıladığı tehdidin batıyla iyi ilişkilerle bertaraf edilebileceğini inanırken, Soğuk Savaşın bitiminden sonra Yunanistan, ilgi alanı olan bölgelerde Türkiye’nin izlediği aktif politikalardan çekinmeye başlamıştır (Nachmani, 2002: 95). Çünkü artık Türkiye Balkanlarda ABD ve NATO ile (yani batıyla) uyumlu politikalar uygulayan bir ülke halinde gelmiştir. Dahası 1990’da biten Soğuk Savaş ile NATO müttefiki olan bu iki ülkenin arasının kötüleşmesine engel olan “ortak tehdit” ortadan kalkmıştı.

Dolayısıyla görülen odur ki, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunun kökenleri eskiye dayanmaktadır. Bu durumda, iki ülke arasında süren gerginlik, ilişkilerdeki bir süreklilik ögesidir. Bu noktada, Yunanistan ile Türkiye’nin sorunlarının kökenlerinin Osmanlı Devletinden miras alındığı yorumu yapılabilir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin batı yönlü politikalarıyla, “mecburi” olarak ortak paydada buluşulmuştur.

Ortak tehdidin ortadan kalktığı 1990-2001 yıllar arasında ise, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler yine istikrardan uzak bir görüntü sergilemiştir. 1994 yılında Türkiye’nin Yunanistan’ın karasularını 12 mile çıkarmasının *casus belli*

¹⁵Megali Idea, Balkanlar, Anadolu, Ege ve Akdeniz’deki Helen ve Yunan toplumlarını birleştiren “Büyük Yunanistan” amacını yansıtan bir söylemdir.

(savaş nedeni) olarak açıklaması 1990'lı yıllara nasıl başladığı hakkında bir fikir verir niteliktedir. 1995 yılında çıkan Kardak Krizi ile ilişkilerdeki gerginlik ABD'nin arabuluculuğuyla çözülmüştür (Nachmani, 2002: 99).

1997 yılında imzalanan Madrid Uzlaşısı, 1990-2001 yılları arasındaki ilişkilerde bu gerginliğin azalmasına yönelik önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. ABD aracılığıyla imzalanan bu belgede, Yunanistan'ın Ege'de tek başına hareket edemeyeceğine karar verilmişti. Fakat bu uzlaşısı Türkiye tarafından son derece olumlu karşılanırken, Yunanistan'da muhalif kanat tarafından karasuları konusunda Türkiye'ye taviz verildiği düşüncelerinin zaman içinde güçlenmesi yüzünden daha sonraki süreçte reddedildi. 1998 yılında ise Yunanistan Dışişleri Bakanı Pangalos'un PKK'ya destek verir nitelikteki konuşmaları ile ilişkiler iyiden gerginleşmişti (Cem, 2009: 102-6). Dahası aynı yıl PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Nairobi'deki Yunan Büyükelçiliğinin koruması altında olduğunun ortaya çıkması Yunanistan'ın batı karşısındaki durumunu da zor sokmuş, Türkiye ile ilişkilerini ise tamamen kopma noktasına getirmiştir (Robins, 2003: 111-2).

Fakat aynı yıl gerçekleşen Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye de AB'ye aday ülke olarak kabul edilirken, Ege ve Kıbrıs sorunlarına yer verilmiştir. AB, barışçıl yollardan Ege'deki problemlere çözüm bulunması gerekliliğinin yanında, üyelik görüşmelerine kadar Kıbrıs sorununa çözüm bulunması istenmekteydi. Sonuç olarak artık Yunanistan'ın "doğu tehdidi" AB'nin güvencesi altına girmişti ve Kıbrıs ise Türkiye için önemli ve bağlayıcı bir konu olmuştu (Fırat, 2002: 67). Problemlerin en azından bir kısmının çözüme dolaylı da olsa kavuşması iki ülkede de bir rahatlama yaratmış olacak ki, İsmail Cem'e göre Dışişleri Bakanlığı seviyesindeki kişisel uyumun da yardımıyla, 1999 yılında işbirlikleri yapılmaya başlandı. 1999 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Yorgo Papandreu ve İsmail Cem arasında, iki ülkenin işbirliği konusunda, yazışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu yazışmalar 3 Temmuz'da sonuç vermiş ve iki ülke arasında organize suç, uyuşturucu ticareti, yasadışı göç ve terör, turizm, çevre, kültür, ticaret alanlarında ikili ve çok taraflı işbirliklerinin, Balkanlar ve Karadeniz'e ait ise çok taraflı işbirliklerinin geliştirilmesine karar verilmiştir (Cem, 2009: 134). İlişkiler bu denli olumlu yürürken, Ağustos 1999'da Türkiye'de, Eylül 1999'da ise Atina'da meydana gelen

deprem sonucunda iki ülkenin birbirlerine yardım etmesiyle, ikili ilişkilerdeki olumlu hava kamuoyuna dahi yansımıştır.

Yunanistan ile politik ilişkiler bu şekilde gelişirken, ekonomik ilişkiler de aşağıdaki tablodan gözlemlenebilir.

Milyon \$	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	139	144	146	115	169	210	236	298	370	407	438	476
İthalat	129	77	88	120	105	201	285	431	320	288	431	266

Tablo 9. Türkiye-Yunanistan İkili Ticaret Verileri (<http://dtm.gov.tr>)

Görüldüğü üzere 1999’da başlayan ilişkilerdeki olumlu politik ortam, ekonomik ilişkilere bir anda yansımamıştır. Dolayısıyla ekonomik ilişkilerin gelişmesi için yapılan anlaşmalar, hızlı canlanmayı beraberinde, bir anda, getirememiştir.

Bu noktada Kıbrıs ile ilişkilerin incelenmeye başlanması yerinde olacaktır. 1923 Lozan Anlaşması ile Türkiye ve Yunanistan Kıbrıs’ın İngiltere’ye bağlı olduğunu kabul etmişlerdi. 2. Dünya Savaşından sonra ise Yunanistan, Kıbrıs’ın kendine bağlanması yönündeki taleplerini dile getirmeye başladı. Adayı 11. yüzyıldan beri hiç Rumlar yönetmemiş olsa da, Rum nüfusun adadaki çoğunluğunu, bu taleplerine neden olarak göstermekteydiler. 1950’den sonra “Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü” (*EOKA-Ethniki Organosis Kyprion Agoniston*) adadaki İngiliz varlığına karşı silahlı mücadeleye başlamıştır (Müftüler Baç, 1999: 561). Bu mücadele 1959-1960 Londra ve Zürih Anlaşmasıyla son bulmuştur. Zürih ve Londra Anlaşmaları bağımsızlık, iki toplumun ortaklığı, toplumsal alanda otonomi ve çözümün Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından garanti edilmesi ilkelerine dayandırılmıştır (H/ Dışişleri Bakanlığı (d), 11.11.2010). Bu kapsamda üç anlaşma imzalanmıştır. Bunlar yarı federal Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kuran “Kurucu Anlaşma”, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’yi Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ve Anayasanın garantörü yapan “Garantörlük Anlaşması”, Yunanistan ve Türkiye’nin askeri birliklerinin adada bulunabilmesini sağlayan “Müttefiklik Anlaşmasıdır” (Müftüler Baç, 1999: 561-2). Özellikle Garantörlük Anlaşması ile Türkiye’nin sahip olduğu “garantörlük” sıfatı, adadaki çatışmalara askeri müdahale yapabilmesi için ileriki yıllarda Türkiye’ye fırsat tanımıştır.

1974 yılındaki Rum cunta rejiminin ısrarla, adanın Yunanistan'a bağlanmasını istemesine karşılık Türkiye barışçıl çözümlerini aramıştır. BM ve İngiltere'nin müdahale etmeyeceğinden emin olduğunda ise "garantör" sıfatıyla adaya askeri müdahale gerçekleşmiştir. 1974 "Kıbrıs Barış Harekati" sonucunda, Türk ve Rum tarafının mübadelesi gerçekleşmiş ve ada homojen iki kesime bölünmüştür. Fakat belirtmelidir ki, 1964 müdahalesinden sonra "Johnson Mektubu", 1974 müdahalesinden sonra ise konulan "Silah Ambargosu" (Robins, 2003: 113-6) Kıbrıs sorununun uluslararası boyutunu göstermektedir.

1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kıbrıs Türk tarafınca kurulmuştur. 1983 yılında ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), self-determinasyon hakkı kullanılarak, bağımsızlığını ilan etmiştir (Turhan, 2008: 255). Adadaki çözümsüzlük bu noktadan sonra ortadan kalkmamıştır. Her zaman var olmuştur. Özellikle 1995'de GKRY'ne AB'nin "adaylık statüsü" de vermesiyle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), KKTC ile diyalogunu tamamen kesmiş, AB üyeliğine odaklanmıştır. Daha sonraki süreçlerde, çeşitli diyalog girişimleri olmuştur. Fakat bu bazen Türk tarafı bazen de Rum tarafınca baltalanmıştır. 2001 yılındaki kapsamlı çözümü öneren Annan Planı, 1990-2001 yılları arasında, adadaki iki kesim arasındaki en son uzlaşma çabasıdır.

Türkiye ise, her zaman KKTC'nin ve adadaki Türk nüfusun yanında bulunmuştur. Hem adadaki Türk nüfus hem de adanın stratejik önemi, geçmişten beri Kıbrıs'a dair Türk politikalarının temellerini oluşturmuştur. 1974 müdahalesinde Kıbrıs'a verilen önemin net bir şekilde gözlemlendiği söylenebilir. Ayrıca, 1997-1998 yılında yaşanan "S-300 füze krizindeki" Türkiye'nin bu silahların adaya yerleştirilmesine kesin olarak karşı çıkışı da stratejik önemi gösteren diğer bir olay nitelendirilebilir.

Bu eksende, 1983 yılında Özal ile birlikte Türkiye'nin Kıbrıs politikasında değişiklikler olmaya başlamıştır. Özal'ın 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında Avrupa Topluluğuyla ilişkilerin düzeltilmesine çalışmasının temeli AT'ye tam üyelik sürecini başlatmaktır. "Kıbrıs'ta Türk askerinin varlığı ve BM üyesi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bölünmesi uluslararası toplum tarafından kabul edilemez diye nitelendirilirken şimdi de KKTC'nin ilanı Avrupa projesi önündeki en büyük engeldi" (Fırat, 2010: 440-1). Çünkü 1981 yılında Yunanistan'ın AT'ye üye

olması ile birlikte Türkiye'nin Kıbrıs konusunda Yunanistan ile yaşadığı problem, Türkiye açısından, daha anlamlı olmaya başlamıştı. Dahası 1995 yılında GKRY'nin "Kıbrıs" adı altında adaylık statüsü kazanmasıyla bu problem, AB'ye üyelik için aşılması gereken sorunlar arasına kesin olarak girmiştir.

Türkiye 1990'lar boyunca Kıbrıs'a üst düzey ziyaretler ve imzalanan ikili anlaşmalarla çok destek vermiştir. 1995 yılındaki "Ortak Deklarasyon" ve 1997 yılındaki "Dayanışma Beyannamesi" bunlara örnek olarak gösterilebilir (Müftüler Baç, 1999: 565). Politik ilişkiler bu yönde gelişirken, adanın güney kesimiyle var olmayan ekonomik ilişkiler KKTC ile aşağıdaki tablodaki gibi sürmekteydi.

Milyon \$	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	155	132	149	152	130	198	211	228	243	248	271	201
İthalat	9	6	8	12	10	13	25	8	7	7	7	7

Tablo 10. Türkiye-KKTC İkili Ticaret Verileri (<http://dtm.gov.tr>)

Görüldüğü üzere ihracat, ithalata göre daha yoğun olmuştur. Bunda rasyonel bir üretim yapısı bulunmamasının, kaynakların verimsiz alanlara kanalize edilmesinin, ihracatın destekleyici sektörü olarak büyük ağırlık verilmesi gereken taşımacılıkta serbest rekabet imkânı oluşturulmamasının ve mevzuatın yeterli olmamasının büyük etkileri vardır (W/ Dış Ticaret Müsteşarlığı (a), 12.11.2010). Ayrıca bunda, KKTC'nin ülkeler tarafından tanınmamasının da etkisi vardır.

Fakat Türkiye'nin dış politikada önceliği olan "AB'ye üyelik" çerçevesinde 1999 yılında alınan adaylık statüsünün kazanıldığı "Helsinki Zirvesinde" Kıbrıs ile ilgili yapılması gerekenlerin çerçevesi çizilmişti. Helsinki Zirvesinden sonra yayınlanan belgenin 9/a ve b paragrafları Kıbrıs'a ilişkindi ve şöyle denilmekteydi:

"a) Avrupa Konseyi, Kıbrıs sorununun çözümü için 3 Aralık'ta New York'ta dolaylı görüşmeler başlatılmasını memnunlukla karşılar ve BM Genel Sekreteri'nin sürecin başarıyla sonuçlanmasına yönelik çabalarını destekler.

b) Avrupa Konseyi siyasi çözümün Kıbrıs'ın AB üyeliğini kolaylaştıracağına altını çizer. Ancak üyelik görüşmelerinin sona ermesine kadar soruna bir çözüm bulunamaması durumunda Konsey'in kararı bu koşula bağlı

olmayacaktır. Bu durumda Konsey, ilgili tüm faktörleri de dikkate alacaktır.” (W/ Dış Ticaret Müsteşarlığı (b), 12.11.2010)

Bu maddelerden de görüldüğü üzere “Kıbrıs sorunu AB üyeliği ile bağlantılandırılmıştı. Ve sorun Türkiye-AB eksenine girmişti” (Fırat, 2004b). Dolayısıyla artık Türkiye, büyük hedefi AB hedefine ulaşabilmek için, Kıbrıs’a dair politikalarını, 2000’li yıllardan itibaren, yeni duruma göre, yeniden şekillendirmek durumunda kalmıştır.

Kıbrıs ile ilişkiler incelendiğinde, Soğuk Savaşın bitimine kadar olan dönemde batının onaylamadığı müdahaleleri, ABD ile karşı karşıya gelmek pahasına da olsa, büyük ihtimalle “ulusal çıkar” kavramı adına gerçekleştirmiştir. 1990 yılından sonra ise Kıbrıs ile ilişkilerini “iyi ilişkiler” kapsamında, politik ve ekonomik ilişkilerle, yürütmüştür. Bu dönemde süreklilik öğelerinin Kıbrıs politikalarında var olduğu söylenebilir. Dahası Özal dışındaki tüm dış politika yapıcılarının Kıbrıs sorununda, 1990 sonrası dönemde ABD’nin çözümsüzlüğün bir simgesi olarak gördüğü, Rauf Denktaş’ın yanında olduğu görülmektedir. Fakat 1999 Helsinki Zirvesiyle, ilişkilerin ve yanında yer alınacak fikirlerin değişeceği zemin oluşmuştur. Dolayısıyla 2001 sonrası Kıbrıs politikalarına bu yeni gözlükle bakılmalıdır.

III. AKP DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI: DEĞİŞİKLİKLER, SÜREKLİLİKLER

3.1. Genel Değerlendirme

Türkiye'nin demokrasi tarihinde, büyük bir kesim tarafından ideolojik açıdan eleştirilen bir partinin, 21.yüzyıl Türkiye'sinde yaklaşık %34 gibi çoğunluk oyuyla iktidara gelmesi sürprizle karşılandı. Çoğunluk oyunun ardında yatan nedenler ise çoğu araştırmacı için cazip bir konu haline geldi. Çoğunluk oyunun arkasındaki en belirgin neden olarak 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerinin tüm topluma yayılması gösterildi. Çünkü araştırmacılara göre bu kriz AKP yöneticilerinin, kendilerini etkin bir şekilde ifade edebilecekleri bir alan haline getirildi. AKP küreselleşmenin nimetlerinden faydalanabileceğini, küresel pazara eklenmek için elinden ne gelirse yapacağını her fırsatta ifade etti. Sosyal adalet ve bireysel hak ve özgürlükleri, ekonomik refah ile birlikte sağlayacağı sözünü verdi (Öniş, 2006). Bu ise zaten ekonomik krizden bunalmış Türk toplumunun asıl duymak istediği şeydi. Dahası yerel yönetimlerde gösterilen göreceli başarılarla ekonomik gelecekle ilgili umutlar birleşince seçmenin tercihi bu yönde oluşmuştu. AKP, ulusal düzeyde bu gibi eğilimler sayesinde iktidara gelirken, uluslararası düzeyde de taraftar toplama yoluna gitmiştir. Bunu ise uluslararası alanda Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat benzerleriyle organik ve yakın bağlar kurarak gerçekleştirmeye çalışmaktaydı. 2005 yılında Avrupa Halk Partisi içinde (*European People's Party*) gözlemci statüsünü kazanmıştı (H/ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 28.11.2010). Bu şekilde kurumsal bağlarını derinleştirmişti.

AKP'nin parti programında dış politika başlığı altında ise yer alan aşağıdaki ifadeler, partinin dış politikaya bakış açısını yansıtmaktır:

“Türkiye'nin jeopolitik konumu, pek çok işbirliği projesi için bir çekim alanı oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin bölgesel ve küresel bir müessiriyete dönüştürülebilmesi, uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerde ve güvenlik ilişkilerinde jeopolitiğin akıllıca kullanılmasına bağlıdır. Öte yandan soğuk savaş sonrası dönemin getirdiği dinamik konjonktür, çok alternatifli bir dış politika geliştirmek için uygun bir ortam oluşturmuştur. Askeri ittifakların ve blokların,

uluslararası ilişkilerin belirleyici unsuru olma niteliği önemli ölçüde azalmış ve işbirliği projeleri devletlerarası ilişkilerin yaygın bir aracı haline gelmeye başlamıştır. Bu yeni ortamda Türkiye'nin de güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerekmektedir. Partimiz, Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı, gerçekçi bir dış politika izleyecektir. Başka ülkelerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olan Türkiye, öteki ülkelerin ve uluslararası kuruluşların da, kendi toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olmalarını hak olarak görmektedir. Partimiz, değişen bölgesel ve küresel gerçekler karşısında, Türkiye'nin dış politika önceliklerini yeniden tanımlaması ve bu gerçekler ile ulusal çıkarları arasında yeni bir denge oluşturması gerektiği inancındadır. Bu bağlamda partimiz; Türkiye'nin dış politikasını uzun vadeli bir perspektifle, yeni dinamiklere dayanan bölgesel ve küresel konjonktürle uyumlu hale getirecektir. Dış politikada karar verme ve uygulama sürecinin, sadece bürokrasinin katılımıyla yürütülmesinin yetersiz kaldığı görüşündedir. Bu tür kararlara parlamentonun ve toplumun çeşitli kesimlerinin katılımı sağlanarak Türkiye'nin dış politikadaki etkisi ve gücünün artacağına inanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde stratejik çalışmaların, senaryo analizlerinin ve geleceğe ilişkin projeksiyonların yapılmasının, dış politika araçlarının geliştirilmesinde çok önemli olduğuna da şüphe yoktur. Bu nedenle kamu kurumları bünyesinde dış politika alanında faaliyet gösteren araştırma merkezleri, dış politika enstitüleri ve üniversitelerdeki uluslararası ilişkiler bölümleriyle işbirliği yapılacaktır. Partimiz, bu gözlemler çerçevesinde aşağıdaki politikaları izleyecektir: Türkiye, demokrasisi, ekonomisi ve insan haklarına saygılı tutumuyla bulunduğu bölgede bir istikrar unsurudur. Bu nitelikleriyle, çevresindeki kriz bölgelerinde daha fazla inisiyatif alacak ve krizlerin çözümüne daha somut katkı sağlamaya çalışacaktır. Partimiz, bölgesel güvenlik ortamının, ekonomik kalkınmaya önemli katkıda bulunduğu görüşündedir. Bu nedenle Türkiye, yakın çevresinde güven ve istikrarın tesisi için daha fazla çaba sarf edecek, komşularıyla diyaloga dayalı iyi ilişkiler sürdürme çabasını artıracak, böylelikle bölgesel işbirliğinin gelişmesine daha fazla katkıda bulunacaktır. Türkiye gerek coğrafi, gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu nedenle Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin

dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya devam edecektir. Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkilerinde taahhütlerini ve üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği şartları bir an önce sağlayacak, gündemin yapay sorunlarla meşgul edilmesini önlemeye çalışacaktır. Türkiye'nin NATO bünyesinde bugüne kadar ortaya koyduğu katkıya paralel olarak, yeni "Avrupa Savunma Stratejisi" çerçevesinde oluşturulan "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kavramı" (AGSK) içinde hak ettiği yeri alması yolundaki çabaları sürdürecektir. Türkiye ile dost ve müttefik ülkeler arasında uzun zamandan beri devam eden siyasi ve ekonomik işbirliği sürdürülecek ve bu işbirliği özellikle ekonomi, bilim, teknoloji, yatırım ve ticaret alanlarında yoğunlaştırılacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ile uzun yıllardan beri savunma ağırlıklı olan işbirliğini devam ettirecek ve bu işbirliğini ekonomi, yatırım, bilim ve teknoloji alanlarında yaygınlaştıracaktır. Rusya Federasyonu ile Orta-Asya ve Kafkasya'da rekabete değil işbirliğine dayanan dostça ilişkiler sürdürecektir. Komşumuz Yunanistan ile karşılıklı ekonomik çıkarlara dayanan ilişkileri artırarak sürdürecektir ve bu ilişkilerin oluşturacağı güven ortamı sayesinde, daha karmaşık olan siyasi sorunların çözümü için zemin hazırlayacaktır. "Kıbrıs sorunu" nun çözümünde, adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının gözardı edilemeyeceği görüşünde olup; çözümün, adada mevcut iki devletin varacağı uzlaşmaya dayanması gerektiğine ve bu sorun çözümlenmeden Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne alınmasının, sorunu daha karmaşık hale getireceğine inanmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile tarihi, kültürel ve sosyal yakınlığımıza rağmen, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde beklentileri karşılayamadığı bir gerçektir. AK PARTİ, Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkilerin en ileri noktaya taşınarak bölgenin geniş bir işbirliği alanına dönüştürülmesi için çaba sarfedecektir. Orta-Doğu'da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmemekte ve endişeye sevk etmektedir. AK PARTİ, din ve ırk ayırımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun, dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. Partimiz, Türkiye'nin İslam Ülkeleri'yle ilişkilerine özel bir önem vermektedir. Bu nedenle, bir yandan bu ülkelerle ikili işbirliğimizin artırılması, öte yandan İslam

Konferansı Örgütü'nün (İKÖ), uluslararası alanda daha saygın yer edinebilmesi ve inisiyatif alabilen dinamik bir yapıya kavuşturulması için çaba sarfedecektir. Yine bu bağlamda, başkanlığını Sayın Cumhurbaşkanımızın yaptığı İKÖ, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'nin (İSEDAK) faaliyetlerine daha somut içerik kazandırmaya çalışacaktır. Soğuk savaşın sona ermesi ve Doğu Blok'unun çöküşü, Karadeniz Bölgesi'nde yeni bir işbirliği alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişme sonucu, hızlı bir ivme ve geniş bir katılımı kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİT), bölge ülkelerine geniş işbirliği olanakları vaat eden potansiyelinin harekete geçirilmesi için sarfedilen çabaları artıracaktır. Türk dış politikasının geleneksel Atlantik ve Avrupa boyutlarının yanında, Avrasya eksenli bir politikanın da geliştirilmesi yolundaki çabaları sürdürecektir. Bu bağlamda, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) çerçevesindeki işbirliğinin güçlendirilmesi için çaba sarfedecektir. Kafkasya'da soğuk savaş dönemi şartlanmaları bir yana bırakılarak işbirliği imkanları aranacaktır. Böylelikle Türkiye, zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarına sahip olan bu bölgenin, Orta-Doğu ve Balkanlar'la ekonomik açıdan bütünleşmesine katkıda bulunmaya çalışacaktır. Çin ve Güney-Doğu Asya'daki dinamik ekonomilerle ilişkileri çok yönlü olarak ele alacak ve Türkiye ile bu ülkeler arasında daha sıkı ilişkiler geliştirmeye çalışacaktır. Türkiye'nin Balkan politikasını, bölgedeki ülkelerle tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerimiz ışığında geliştirecek ve gerekirse yeniden şekillendirecektir. Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının, buldukları ülkelerdeki haklarının daha fazla korunması için çaba sarf edecek, gerek o ülkelerde gerekse Türkiye'de karşılaştıkları sorunların ortadan kaldırılması için mevcut mekanizmaları daha etkin biçimde işletecek, gerekirse yeni mekanizmalar oluşturacaktır.”(AKP Parti Programı, akparti.org.tr)

Böylesine bir çerçeveyi kılavuz olarak edinen AKP için dış politika en az iç politika kadar önemli bir alandı. Diğer bir deyişle, meşruiyeti her bakımdan sorgulanan bir parti olarak AKP, dış politikayı da meşruiyetini pekiştirebileceği bir alan olarak görmekteydi. Aslında AKP liderliği “İslamcı geçmişini reddederek iktidara geldi ve önce kendisinin dönüştüğünü gösterip sonra da Türk iç ve dış politikasının hassas konularında dönüşüm yaratmaya çalıştı” (Uzgel, 2009: 70). Fakat bu dönüşüm “çabaları” bile AKP iktidarının her gün biraz daha fazla sorgulanması sonucunu değiştiremedi. Çünkü kendinden önceki “İslamcı” partilerin

radikal eğilimleri oldukça yankı uyandırmıştı. Refah Partisi, batı ve dolayısıyla da AB karşıtıydı. İsrail'e ciddi anlamda muhalifti ve Orta Doğu ile sıkı ilişkiler kurmaya yönelmişti. Fazilet Partisi ise bir öncekine göre daha yumuşaktı. Aktif ama dengeli bir dış politika yürütmekteydi. Batı ve AB karşıtı tutumları reddetmekle birlikte Müslüman ülkelere olan desteğini açık bir şekilde vurgulamaktan kaçınıyordu. AKP'nin dış politika eksenini ise bu ikisinden de farklıydı. AB sürecine sıkı sıkıya bağlı, sorunlu bölgelerde kapsamlı çözümleri bulma ve uygulama yanlısı, Orta Doğu'ya ise dengeli bir şekilde yaklaşan bir dış politika yürütmekteydi (Öniş, 2006: 8-10).

AKP iktidara geldiğinde meşruiyeti sadece kurulu Kemalist düzen tarafından değil, TÜSİAD başta olmak üzere liberal çevreler tarafından da sorgulanıyordu. TÜSİAD da, Kemalist düzenin savunucularıyla aynı nedenden dolayı AKP'yi sorguluyordu. Şöyle ki; büyük sermaye sahiplerinin ekonomik çıkarları hem devletle iyi ilişkiler kurmalarına hem de devletteki istikrara bağlıdır. AKP'nin İslamcı geçmişten gelmesi sermaye sahiplerinin devletteki istikrarın ve düzenin bozulabileceği, çatışma ve toplumsal ayrışmaların artabileceği, diğer bir deyişle rejimin tehlikeye girebileceği yönündeki endişelerinin artmasına neden olmuştur. Çünkü sermaye sahiplerini temsil eden TÜSİAD için devletin istikrarı çok önemlidir. Kaldı ki TÜSİAD'ın kendini batıya ait olan bir çerçeveye yerleştirmiş olmasından kaynaklanan "İslami kimlik" korkusu bu değerlendirmeye eklenebilir (Beriş, 2008).

TÜSİAD'ın AKP iktidarına bakış açısı bu iken, iktidarın da sermaye sahiplerinin toplandığı bu örgüte pek de ılımlı yaklaşmadığı görülebilir. Özellikle TÜSİAD'ın devlet yönetimine dair eleştirel açıklamaları, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından "nezaketsizlik" olarak nitelendirilmiş ve TÜSİAD'ın yetkilerini aştığı belirtilmiştir (Radikal, 07.04.2006). Yine 2011 yılında Anayasa değişikliği konusunda TÜSİAD ve AKP'nin hazırladığı birbirlerine paralel ama farklı anayasalar, AKP ve TÜSİAD arasındaki çelişkilere örnek olarak gösterilebilir (Yetkin, 2011). Fakat belirtmek gerekir ki tartışmalar olsa da derin çelişkiler yoktur.

2007 yılında TÜSİAD'ın "Ekonomik Görünüm ve Politikalar" başlığıyla yayınladığı bir raporda 2001 yılından beri ortaya çıkan ekonomideki yapısal değişikliğin konjonktüre göre yeniden yapılandırılması gerektiği belirtilmektedir.

2007 yılındaki ekonomik görünümüne göre hazırlanmış olan bu raporda hükümetin ekonomi politikalarına eleştiriler ve 2008-2012 dönemi için tavsiyeler bulunmaktadır. 2002-2007 döneminde uygulanan makroekonomik politikaların nerdeyse tüm gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı “standart” bir yol olduğunu belirten TÜSİAD, gelecekte sağlanacak ekonomik istikrarın IMF ve AB ile yürütülecek istikrarlı ekonomik ilişkilere bağlı olduğunu belirtmektedir (H/TUSİAD, 19.10.2007).

Bu bağlamda dış politika ve özellikle AB ve ABD ile ilişkiler, meşruiyet sorununa çare olabilecek noktalardı. Kendinden öncekilerin yaşadığı acı tecrübelerden ders almışçasına, AKP küreselleşme sürecine entegrasyonu derinleştireceğini gerek söylemleri gerekse eylemleriyle göstermekteydi. AB’ye üyelik süreci, ABD tarafından ortaya atılan Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (BOP) ve hatta Kıbrıs politikası bu ekseninde değerlendirilebilir niteliktedir (Uzgel, 2009: 70). Ayrıca AB üyeliği Avrupa sermayesine eklemlenmenin bir aracıydı ve gerektirdiği düzenlemeler ise Türkiye’deki devlet mekanizmasını yeniden yapılandıracak nitelikteydi. Diğer bir taraftan, belli bir kesime göreyse, zaten sıkı sıkıya Kemalizm’e bağlı düzen AB raporları ve ABD merkezli kuruluşlar tarafından eleştirildiğinden, AKP kendinin zaten yapmak istediklerini AB’yi araç olarak kullanarak yapabilecekti. Diğer bir deyişle AB süreci AKP amaçlarına doğal olarak hizmet etmekteydi. İktisadi açıdan ise devletin ekonomiden çekilmesi ve özelleştirme politikalarının hız kazanması hükümetin sermaye karşısındaki itibarını yükseltirken Arap sermayesinin de ülkeye girişini sağlıyordu. Bu durum için yapılan bir değerlendirmeye göre ise devletin iktisadi alandan çekilmesi AKP yandaşlarının ve tabanının iktisadi alandaki varlıklarını arttırmak açısından da yeni olanaklar yaratabiliyordu (Uzgel, 2009: 71).

AKP döneminin, dış politika açısından, temel özelliğinin komşularla geçmiş yıllara göre daha az sorunlu ilişkilere sahip olunması olarak gösterilmektedir. Ancak bunun AKP döneminde başlamadığı değerlendirilmesi de yapılmaktadır. “Komşularla sıfır problem” politikasının süreklilik ögesinin devamı olduğunu savunanların birkaç hareket noktası vardır. İlk olarak; komşularla ilişkilerde sıkıntı yaratan bir unsur Abdullah Öcalan’ın yakalanamamasıydı. Fakat 1999 yılında Öcalan’ın bir şekilde ele geçirilmesi, özellikle Orta Doğu bölgesinde yer alan,

komşularla olan ilişkilerde bir rahatlama sağlamıştı. Orta Doğu genelinde bu tarihten sonra iyi ilişkilerin temelleri atılmışken, özelde tek tek ülkelerle de farklı girişimlerle başlayan ılımlı ilişkiler gözlemlenebilmektedir. Örneğin PKK yüzünden anlaşmazlık yaşanan ülkelerden biri olan Suriye ile iyi ilişkilerin temeli, Mısır ve İran'ın arabuluculuklarıyla Suriye'nin Öcalan'ı sınır dışı ettiği 1998 Adana Protokolüne dayanmaktadır (Özcan, 2004).

Yine Rusya ve İran ile ilişkilerdeyse enerji konusundaki işbirliğinin temelleri 1990'larda atılmıştı ve ilişkilerde belli düzeyde istikrara ulaşılmıştı. Fakat Rusya'nın PKK'ya, Türkiye'nin ise Çeçenistan'a verdiği destek yüzünden iki ülke arasında sorunlar da yaşanmaktaydı. Fakat bu tür sorunlara karşın rağmen iki ülke arasında ilişkilerin özellikle ekonomi alanında geliştiği söylenebilir. 1990 yılında iki ülke arasında ithalat ve ihracat gerçekleşmezken, 1999 yılına kadar olan dönemde dış ticarete büyüme olmuştur. İthalat 2.374.000 dolara yükselirken, ihracat ise 589 milyon dolara çıkmıştır. 1999-2004 arasında ise iki ülke arasında yapılan ihracat 588.000 dolardan 1.859.000 dolara çıkmışken, ithalat ise 2.374.000 dolardan 9.033.000 dolara yükselmiştir (W/ TUİK, 03.03.2011). Dolayısıyla 2005'teki siyasi uzlaşmaya kadar iki ülke arasındaki ilişkiler düzene girmiş gibi görünmektedir. Dahası İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı dönemine denk gelen bu süreç "komşularla iyi ilişkiler kurulması" çalışmalarıyla değerlendirilmiştir.

1999 Helsinki Zirvesinden sonra Türkiye'nin AB'ye üyelik için girdiği reform sürecinin de bu politik değişime neden olduğu söylenebilir. Türkiye'nin, AB güvenlik politikalarıyla paralel olarak, çevre ülkelerle paylaşılan değerler çerçevesinde ilişki kurmayı tercih ettiği belirtilmektedir (Tür, 2006: 154-6). Diğer bir deyişle Türkiye'de, 1998 yılında başlayan bu dönem, güvenlik konularının sadece geleneksel savunmacı politikalarla çözümlenemeyeceğinin düşünüldüğü, ekonomik işbirliklerinin ve bölgesel karşılıklı bağımlılığın vurgulandığı bir dönem olmuştur (Kirişçi, 2002a: 140-3). Kaldı ki yürütülen bu politikalar, Suriye, İran ve Irak ile diplomatik ve ticari iyi ilişkilerin kurulması bakımından somut sonuçlara ulaşmıştır. Örneğin Irak ile siyasi ilişkiler 2000 yılında büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır (Tür, 2006: 155). Bu açıdan bakıldığında AKP'nin "komşularla sıfır problem" adıyla yürüttüğü ekonomik ilişkilerin de kurulması yoluyla işleyen bu dış politika

uygulamaları bir değişiklikten öte aslında bir “süreklilik” unsuru olarak değerlendirilebilir.

Diğer bir taraftan, AB ile olan ilişkilerin gelişmesi de yine, AKP iktidarı döneminde rastlamıştır. Bu bir tesadüf olmamakla birlikte bir değişiklik ögesi olarak da görülmemelidir. Çünkü AB, Türkiye için yeni bir süreç değildir. Sadece sürecin unsurları ve gerekliliklerinin yerine getirilmesi açısından yaşanan değişiklikler vardır. İleriki bölümlerde daha ayrıntılı değinilecek olsa da söylemek gerekir ki AKP iktidara gelir gelmez son derece hızlı bir şekilde “AB Uyum Yasaları” Meclisten geçirildi. Aslında bahsedildiği üzere AB süreci pek de yeni bir süreç olarak görülmesine de, AKP dönemi Türkiye’de dış politikanın belirlenmesinde büyük etkileri olan Davutoğlu’na göre ise “AB sürecinde 6 yılda, 40 yılda yapılamayan yapıldı” (H/ ntvmsnbc, 09.12.2009). Oran’a göre ise AKP’nin bu kadar istekli bir şekilde AB yanlısı olmasının ardından yatan birkaç neden vardı. Bunlardan biri azınlıklara AB tarafından gösterilen hassasiyetti. Çünkü kendini de bir azınlık olarak gören AKP için azınlıklara tanınacak haklar kendi destekçilerine tanınacak hakların önünü açacaktı. Ayrıca ülkedeki alt kimliklerin kabul edilmesi parçalanmaya değil, gönüllü vatandaşlığa yol açacağı düşünülüyordu. Ekonomi açısından ise uluslararası sermayeye, Özal’ın politikaları sayesinde, eklenen İslami sermaye, hükümeti AB ve ekonomi politikaları konusunda yüreklendiriyordu. Diğer taraftan AB ise Irak Savaşının etkilerinden korkuyordu. Çünkü AB’nin güvenlik politikaları yetersizdi, Türkiye bu anlamda AB’nin kriz bölgelerine kolayca ulaşabilmesini sağlayacaktı. Ayrıca, AB Türkiye ile yakın durarak demokrasi ve İslam’ı bağdaştırabileceğini kanıtlayıp terörden sıyrılabilme ihtimali yaratacaktı (Oran, 2004c). Diğer bir deyişle AB de ABD gibi 11 Eylül 2001’de yaşanan olaydan yeterince çekinmiş, dış politikasını bu çekinceyle yeniden şekillendirmeye çalışmıştı.

Uzgel’e göre ise AKP’nin iktidara geliş sürecine Irak Savaşı ve “Büyük Orta Doğu (BOP)” projesinin de etkileri vardır. Konu daha ileriki alt başlıklarda incelenecek olmakla birlikte, kısaca değinmek gerekirse, BOP temelde, ABD’deki “Yeni Muhafazakarların (*Neo-Conservatist*)” Orta Doğu bölgesinde yükselişte olan radikal İslam’ın önünü kesmek için ortaya attıkları bir projeydi. Türkiye ise “ılımlı İslam” modeli olarak gösterilen AKP ile Orta Doğu bölgesine bir örnek teşkil edecekti. Ayrıca Ortadoğu’da giderek güçlenen ve zemin kazanan “İslami

fundamentalizmin” önünü kesmenin yolu sistemle uzlaşabilecek İslami akımların demokratik siyasal sistem içinde kendilerini ifade etmelerini olanaklı kılmak ve böylece bu akımları olabildiğince marjinalleştirmek bir başka hedefti. Çünkü ABD Orta Doğu’da diktatörlerle çalışmak yerine, denetleyebileceği seçimle gelip giden siyasi oluşumların bölgede varlığını tercih etmekteydi (Uzgel, 2009: 74-5).

Başka bir görüşe göreyse Türkiye ılımlı İslami bir güç olarak, Batı modernleşmesiyle İslami kültür arasında uyum gerçekleştirmeye dayanan sosyal bir model sunmaya çalışmaktadır. İsrail ve Batılılar ise bu modele “Yeni Osmanlılık” adını vermektedir. Her ne kadar AKP yetkilileri kendi ağızlarından yaptıkları açıklamalarda Orta Doğu bölgesinde liderlik hedeflerinin olmadığını söyleseler de Türkiye’nin bölgede liderliğe soyunduğu yorumları, “Yeni Osmanlılık” ifadesini kullananlar tarafından yapılmaktadır (El Medini, Radikal Gazetesi, 5 Aralık 2009). Özal tarafından ilk kez ortaya atılan “Yeni Osmanlılık” ifadesi ise yine, AKP dış politika yapıcılar tarafından kabul edilmemektedir. AKP Dış İlişkiler Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Komisyonu üyesi Suat Kınıklıoğlu’na göre AKP’nin komşuluk politikasının özü; Türkiye’yi Balkanlar, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’de yakın komşularıyla yeniden bütünleştirmek üzere tasarlanmıştır. Dahası komşuluk politikası “gerçek çıkarlara dayalı son derece gerçekçi bir politika” olup “Yeni Osmanlı nostaljisi” değildir. Ayrıca Türkiye’nin dış politikasının mimarları Osmanlı İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmaya çalışmaktan öte yakın komşularla tarihi bütünleşmenin sağlanması yoluyla Soğuk Savaş yıllarının “anormalliklerini” düzeltmeye çalışmaktadırlar (Kınıklıoğlu, 2009).

Özal dönemi Türk dış politikasından AKP’ye miras kalan ve iki dönemin bu kadar birbirinin tamamlayıcısıymışçasına anılmasına neden olan sadece “Yeni Osmanlılık” tartışması değildir. Aktif dış politika anlayışı ve neo-liberal ekonomi politikalarının uygulanması ve özelleştirmenin bu denli desteklenmesi de AKP döneminde de görülebilen “Özal uygulamalarıdır”. Ayrıca dış politikada bölgesel politikalara verilen önem de Özal zamanında başlamıştır. Dahası bölgesel politikalara hizmet etmesi açısından, Türk diplomasi tarihinde ilk defa ticari ve ekonomik ilişkiler, enerji ve yatırımlar dış politikanın birer eylem aracı haline Özal zamanında getirildi. Ekonomik hedefler siyasi girişimlerle değil, siyasi hedefler ekonomik girişimlerle gerçekleştirildi. 1992 yılında Türkiye İşbirliği ve Kalkınma

Dairesi Başkanlığı ve aynı yıl Karadeniz Ekonomik İşbirliği Özal'ın girişimleriyle kurulmuştur. Türkiye'nin önce komşu Arap ülkeleriyle, daha sonra Rusya, Kafkasya ve Orta Asya ile ekonomik, ticari, enerji, kültürel ve siyasi ilişkilerinin bugünlere gelmesine katkıda bulunmuştur (Sanberk, 2010: 6).

Keyman'a göre ise AKP'nin yürüttüğü dış politika belirli bir ilke ekseninde hareket etmeyen, kesinlik ve belirlilik içermeyen bir politikadır. İleriki alt başlıkların konusu olsa da, bu belirsizliğe verilen örnek ise Irak Savaşıdır. Kısaca açıklamak gerekirse, Türkiye Irak Savaşına girmemekle uluslararası arenada ciddi prestij sağladı, hem AB hem de Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde önemli bir konum edindi. Fakat aslında Türkiye net bir dille “neleri yapmak istemediğini” dile getirmede. Benzer sürecin savaş sonrası dönemde, Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde de, yaşandığından bahsedilmektedir. Çünkü BM çatısında dahi, ABD'nin süreçteki tek taraflılığı eleştirilirken, AKP ve Dış Politika yetkilileri “BM kararının son kertede önemli olmadığını” söylemekteydiler (Keyman, 2003). Görünen o ki, eleştiriler AKP'nin dış politika adımlarının uzun dönemli yapısal düzenlemeler paralelinde atılmadığı noktasında yoğunlaşmaktadır.

AKP'nin uyguladığı dış politika değişiklik ve süreklilik bakımından, ayrı ülke ve bölgeler dahilinde tartışılacaktır. Fakat dış politika yapımında, bu süreçten sorumlu liderlerin de karakter ve bakış açısının önemli olduğu noktasından hareketle, AKP döneminin dış politika açısından genel değerlendirmesinin yapıldığı bu kısımda, dış politika yapımı sorumlularından da bahsetmek yerinde olacaktır. Her ne kadar bir dönem, şu anda Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül dış politikayı Dışişleri Bakanı sıfatıyla yürütmüş olsa da yine perde arkasında, bugünün Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu vardı. Davutoğlu 1 Mayıs 2009'da resmen Dışişleri Bakanı olarak atandı. Ayrıca kendisi AKP döneminde yürütülen dış politikanın “entelektüel mimarı” olarak bilinir. Kullandığı dış politika araçları ise “bütüncül ve aktif dış politika yürütmek, kriz dönemlerinde yerinde müdahalelerde bulunmak, hem olaylara hem de olayların taraflarına eşit mesafede duran politikalar geliştirmek ve yürütmek, başta sermaye grupları olmak üzere tüm sivil toplum örgütlerinin yeni aktörler olarak görülmesi” olarak sıralanmaktadır. Örneğin Kafkasya bölgesinde Rusya-Gürcistan krizinde Türkiye olay yerindeydi. Çok taraflı diplomatik inisiyatif geliştirdi ve “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu” oluşturma girişiminde

bulundu. Ayrıca Rusya ve Batı arasında çıkan çatışmalarda taraf tutmamaya çalıştı. Dahası tam da böyle bir çatışma söz konusu iken Erdoğan “ABD bizim müttefikimiz, Rusya ise önemli bir komşumuz. Rusya, ticari partnerlerimiz arasında birinci sıradadır. Türkiye enerjisinin 2/3’sini Rusya’dan temin etmekteyiz. Ulusal çıkarlarımız ekseninde hareket ederiz ve bu durumda da Rusya’yı göz ardı edemeyiz” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Aras, 2009).

Davutoğlu’nun dış politikaya bakış açısının farklılıklar gösterdiği ifade edilmektedir. Ona göre dış politika yapımı sürecinde strateji eksikliği vardır. Bunun nedeni ise sabit (tarih, coğrafya, kültür ve nüfus) ve potansiyel (ekonomik, teknolojik ve askeri kapasite) verilere bakış açılarına olan tutarsızlık ve bu verilerin derin analizden yoksun olmasıdır. Örneğin kimileri için tarihi miras bir ayak bağı iken kimileri içinse en önemli dayanak noktasıdır. Keza, nüfus bazıları tarafından AB’ye girişte en olumsuz özellik olarak görülürken, bazıları tarafından en önemli avantaj olarak nitelendirilmektedir. Davutoğlu için stratejik teori yetersizliği aşılması gereken bir durumdur ve aşılması ise ulusun siyasi kültürüyle dış politika yapımı arasındaki uyumun yeniden ayarlanmasına bağlıdır. Diğer bir deyişle, Türkiye’de toplum, tarih ve mekan boyutuna yabancılaştırılmıştır. Tarihin öğretim tarzı, Davutoğlu’na göre, toplumu tarihsizleştirmiştir. Buna örnek olarak ise toplumda var olan ortak, tarihsel bir bilince dikkat çekilmektedir: “Sevr Paranoyası”. Bu bağlamda, Sevr anlaşması ve ardından gelen süreç iyi analiz edildiği sürece anlamlıdır, yoksa yıllarca süregelen ve Türkiye’de ortak bir endişe uyandıran, her türlü gelişmeye korku ile bakılmasına neden olduğu sürece anlamsız kalacaktır ve belki de “yeni Sevr’lerin önünü açacaktır”. Davutoğlu’na göre zaten bir ülkenin dış politika stratejisini sadece tek bir eksene göre tanımlamak ufuksuzluk iken, bir iç tehdide göre tanımlamak ise dış rakiplere koz sağlayan bir zaafıdır (Davutoğlu, 2009: 61-3). Dolayısıyla dış politikayı sadece Sevr anlaşması temelinde şekillendirmek yanlış ve eksik olarak değerlendirilmektedir.

Dahası, bugün, Türkiye’nin dış politikadaki tutumlanışı veya takınması gereken tavrı sadece uluslararası konjonktüre bağlı olarak açıklamak da yanlıştır. Çünkü, “Türkiye, uluslararası sisteme hakim olan Avrupa medeniyeti ile asırlar süren yoğun hesaplaşmanın oluşturduğu tarihi mirasın eseridir”. Her ne kadar “Yeni-Osmanlılık” inkar edilse de, bu açıdan Osmanlı Devleti tarihi bu mirasın ana

unsuru olarak görülmektedir. Davutoğlu'na göre bugün Türk Dış Politikasının süreklilik ögesi olarak anılan “dengecilik” özelliği dahi Osmanlı tarihinde, tarihsel süreçte ortaya çıkmıştır. İlk başlarda ilerleme stratejisiyle hareket eden Osmanlı, 1699 yılında yapılan Karlofça Anlaşmasından sonra kaybedilen toprakları geri alma ve savunma stratejisini uygulamaya başladı. Kırım Savaşıyla ise “dış tehditlere karşı Avrupa içi ihtilafları kullanarak denge sağlamak suretiyle saldırganı bertaraf etmek” stratejisini uygulamaya başladı. Daha sonra II. Abdülhamit dönemiyle birlikte ise denge politikasını daha da geçerli hale getirebilmek için Müslüman dünyayı kapsayan bir arka bahçe oluşturma çabasına girişti. İttihat ve Terakki döneminde ise İslam birliği ve Türkçülük birlikte yürütülmeye çalışıldı. Fakat I. Dünya Savaşına Pantürkist eksenli milliyetçi motivasyonlarla girilmesi Osmanlı devletinin sonunu hazırladı (Davutoğlu, 2009: 84-5).

Bu türlü bir tarihi deneyimden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu dönemki uluslararası konjonktürü değerlendirdi. O dönemlerde Türkçülük ve İslamcılık politikaları önemli ölçüde geçerliliğini kaybetmiş durumdaydı. Bu şartlarda yeni devletin iddiası eski motivasyonlardan soyutlanmış, güdü olarak ise Misak-ı Milli sınırlarının ve Batı ekseninin bir parçası olma hedeflerini kendine seçmişti. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu anlaşması olarak görülen Lozan Anlaşması, Davutoğlu'na göre, yine bugünün mimarı olan gelişmelerden biridir. Şöyle ki Lozan Anlaşmasıyla birlikte Osmanlı devletinin çözülmesine neden olan İslam kimliği ve politikaları terk edilirken iç politikada azınlık olarak gayrimüslimlerin belirlenmesi suretiyle çoğunluk din-eksenli İslam kimliği ile tanımlanıyordu. İslam kimliğinin belirleyiciliğinden bu şekilde vazgeçilmesi, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrası dönemde statik bir dış politika uygulanmasını engellemedi. Davutoğlu'na göre II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş arasında ve Soğuk Savaş sırasında uygulanan dış politikanın temel unsurlarından biri Sovyetler Birliği tehdidine karşı batının güvenlik şemsiyesi içinde yer almakken diğeri ise Batı güvenlik çatısı altındaki diplomatik ilişkileri yönlendirmektir. Fakat bunu yaparken de Yunanistan ile kurulan problemlili ilişkilerin dikkate alınması gerekliliği vardı. İşte bu statik dış politika anlayışı ve uygulaması uzun vadede zararlara yol açtı. Çünkü Türkiye kendi bölgesine yabancılaştı. Güç merkezindeki kaymaları geç fark ettiği için yeni güç merkeziyle olan ilişkilerini sağlam bir zemine oturtamadı. Bu yüzden

örneğin petrol krizinden diğer ülkelere oranla daha fazla etkilendi. Çünkü bölgenin ekonomik, kültürel, stratejik öneminin getirdiği farkındalıkla, bölgeyle olan ilişkilerini yönlendirememiş ve bölgeye yönelik politikaları, zamanında geliştirememişti (Davutoğlu, 2009: 72-73).

Fakat burada uluslararası düzende var olan değişikliklerin Türkiye’yi “statik” olarak nitelendirilen dış politika uygulamalarına ittiğinden de bahsedilebilir. Şöyle ki 1923 sonrasında Türkiye tercihini kapitalist sistem içerisinde kalma yönünde kullanmıştır. Bunun doğrudan sonucu Batı ve ABD’ye askeri, siyasi olarak eklenmesidir. Dahası 1923-1945 arasında Türkiye bir yandan Lozan Anlaşması sonrasına kalan sınır sorunlarını çözmeye çabalamış ve büyük ölçüde başarılı olmuştur (Hatay gibi). Ancak bu dönem iki savaş arası dönemdir ve Türkiye Batı Avrupa’lı devletlerle “iyi” ilişkilerini geliştirmeye çabalamış, dönemselsel olarak yaklaştığı ya da uzaklaştığı devletler olmuştur. 1945 sonrasında “Batı ittifak” sistemine eklenmesinin, Türkiye açısından, uluslararası iş bölümünde kendine tanımlanan rolün bir uzantısı olduğu söylenmektedir. Çünkü 1945 sonrasında ABD tarafından ekonomik olarak Türkiye’ye biçilen rol Avrupa’nın II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma hamlesine ihtiyaç duyacağı tarım ürünlerini üretmek ve madencilığa ağırlık vererek onun hammadde gereksinimini karşılamaktır. Truman, Marshall Yardımları ve NATO’ya üyeliğın bu çerçevede algılanması gerektiği belirtilmektedir (Gerger, 1999: 58). Dolayısıyla mekana ve kültüre yabancılaşma bu çerçevede açıklanabilir.

Türk dış politikasının ideal ekseninin ve uygulamalarının bulunabilmesi için Davutoğlu, ısrarla, zaman ve mekan analizinin derinlemesine yapılması gerektiğinden bahsetmektedir. Zaman, yani tarihsel perspektif, analizinin yukarıda bahsedildiği şekilde yapılmasının doğru olduğunu söyleyen Davutoğlu, mekan analizinin, yani coğrafi konumun da derinliğinin anlaşılmasının Türkiye’nin jeopolitik, jeostratejik konumunun doğru analiz edilmesine yarayacağından bahsetmektedir. Coğrafya sabit bir veri olarak nitelendirilse de, uluslararası konjonktürdeki değişimler dahilinde yeniden yorumlanması gereken dinamik bir değişkendir (Davutoğlu, 2009: 18-9). Körfez Savaşları ve Afganistan’ın işgaliyle düzende değişen motivasyonlara, bu olaylardan önce olduğu gibi tutumlanışlar sergilenirse, dış politika “günün koşullarına” ayak uyduramaz hale gelir. Yani

değişen mekan karşısında dış politikanın eskisine göre farklılaşması kaçınılmazdır. Mekanın değişen şartlarını gözetenek farklılaşamayan bir dış politika ise atıl ve durağan bir dış politika olarak nitelendirilir. Bu gibi durumlarda ise koşullara göre şekillenmeyen dış politika pratikleri uygulayan ülkeler hem gelişmelerin uzağında kalır, hem de düzen dahilindeki değişimleri zamanında fark edemediği için kendi manevra alanını geliştiremez, hatta daraltabilirler.

Bu açıdan bakıldığında Davutoğlu jeopolitik konumun, koşullara uygun tarzda şekillendirilen bir dış politika stratejisinde etkin bir araç olması halinde anlamlı olacağını vurgular. Diğer bir deyişle, Soğuk Savaş döneminde uygulanan, jeopolitik konumun statükoyu korumanın bir aracı olarak gören stratejinin bugün de devam etmesini anlamsız bulmaktadır. Çünkü jeopolitik konum “kademeli bir şekilde dünyaya açılma ve bölgesel etkinliği küresel etkinliğe dönüştürmenin bir aracı” olarak görülmektedir (Davutoğlu, 2009: 117).

Davutoğlu gelecek yüzyıla ilişkin çizdiği dış politika stratejisinde “güç merkezleriyle ilişkilerin “alternatifli” tarzda yeniden düzenlenmesi ve uzun dönemli kültürel, ekonomik ve siyasi bağların sağlamlaştırıldığı bir arka bahçe oluşturulması” hedefinden bahsetmektedir. Bu stratejiyi dengeli bir şekilde uygulayabilmek adına Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik etki alanlarını yakın kara havzası (Balkanlar-Ortadoğu, Hazar), yakın deniz havzası (Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez, Hazar Denizi), yakın kıta havzası (Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya) olarak üçe ayırmıştır (Davutoğlu, 2009: 118). Bu gruplandırma Türk dış politikası dahilinde yapılan belli başlı analizlerden daha farklı görünmektedir. Yapılan analizler, genelde “kıta” bazlı olmakla birlikte Batı ve Türkiye’yi çevreleyen komşu ülkeler temelinde iki coğrafyada şekillenmiştir. Bu kapsamda belirtilmelidir ki; dünyanın iki kutuplu olduğu Soğuk Savaş döneminde, Türk dış politikasının iki coğrafya üzerinden tanımlanması çok da şaşırtıcı değildir. Soğuk Savaşın bitimiyle uluslararası düzen değişmiş, coğrafya çeşitlenmiş, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte yeni kurulan ülkelerle Türkiye’nin komşu sayısı artmıştır. İşte bu çeşitlilik çerçevesinde Türk dış politikasını yeniden şekillendirmenin mümkün olabildiği ifade edilebilir.

Bu farklı tanımlamalara karşın Türk dış politikasının kuruluş döneminden ilk bakışta farklılaşması, sinyallerini Özal döneminde vermiş gibi

görülmektedir. Özal zamanında başlayan neo-liberal politikalar ekonominin yönetimini farklılaştırmıştır (Larrabee, Lesser, 2002: 23). Bu politikalar, ulusal ekonominin giderek daha fazla uluslararasılaşması sonucunu doğurmuştur.

Dahası sermaye giderek artan ölçüde “think-thank”ler aracılığıyla dış politika konusunda raporlar hazırlayıp kamuoyu ile paylaşmaya başlamıştır. Bunların büyük kısmının özel sektör sponsorluğunda çalışması, özel sektör-dış politika ilişkisinin kapsamını yansıtacak bir örnektir. Yine büyük sermaye sahipleri tarafından kurulan yabancı medya kuruluşlarının şube sayılarının artması ve kilit uluslararası olaylarda kamuoyu fikrinin, dünyayla paralel olarak, Türkiye’de de önem kazanması dış politikada ortaya çıkan yeni bir belirleyici olarak nitelendirilebilir. Diğer bir deyişle, 1980’lerden sonra değişen uluslararası konjonktür, zaman içinde Türkiye’de dış politika yapımı sürecinde ortaya çıkan aktörlerin ve dolayısıyla da dış politika kararlarını çeşitlenmesine ve değişmesine neden olmuştur.

AKP dönemi dış politikasının ana çerçevesini çizmek açısından, bu dönemde takip edilmeye çalışılan dış politikanın esaslarını Davutoğlu şöyle sıralamıştır: güvenliği tehlikeye atmadan demokratikleşme yoluyla özgürlük alanını genişletmek, “Sevr Paranoyasının” getirdiği savunmacı bakış açısından kurtularak komşularla problemsiz ilişkiler kurulması yoluyla dış politikada geniş bir manevra alanı kazanmak, uluslararası ilişkilerin dinamik yapısına ayak uydurabilecek “çok boyutlu-kulvarlı” bir dış politika oluşturulması, Doğu platformlarında Doğulu kimliği kabul edecek, Avrupa’yı Avrupalı bir bakışla değerlendirebilecek, Batının nosyonlarını iyi özümsemiş bir diplomatik üslup geliştirebilmektir (Davutoğlu, 2004). Bu esasların tartışması, temel bölgeler çerçevesinde ileriki bölümlerde yapılacaktır.

Sonuçta nihai hedef Türkiye’nin “stratejik derinliğini” (yukarıda sayılan dört esasın oluşturduğu) keşfetmek yoluyla, dış politikasının manevra alanını genişletmek olarak özetlenebilir. Önce bölgesel anlamda etkinliği pekiştirmek, daha sonra bu etkinliğin AB ve ABD ile olan uyumunu sağlamak yoluyla ulaşılabilecek bu nihai hedef AKP dış politikasının temel hatları olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda, temel bölgeler anlamında uygulanan dış politika pratiklerini incelemek, AKP’nin nihai hedefe ulaşma yolunda, Türk dış politikasında ne gibi değişimlere yol açtığını

veya hangi öğelerin sürekliliğini devam ettirdiğini belirleyebilmek adına yararlı olacaktır.

3.2. 2002 VE SONRASI

3.2.1. Ortadoğu ile İlişkilerdeki Süreklilikler/Değişiklikler

AKP döneminin dış politika yorumu ve uygulamalarıyla ilgili genel değerlendirmeden sonra, bölgesel olarak dış politika eylemlerine/uygulamalarına göz atmak, dönemin tüm dinamiklerini anlayabilmek, süreklilik ve değişiklik öğelerini kavrayabilmek ve açığa çıkarabilmek için gereklidir. Bu açıdan, en karmaşığı da olsa incelenecek ilk bölge Ortadoğu bölgesidir.

Ortadoğu bölgesinde uygulanan dış politikayı nitelerek için genelde herkes tarafından kullanılan terim “aktif dış politikadır”. Bölgeye yönelik uygulanan politikaların değerlendirilmesinde ise “eksen kayması” tartışmaları önemli yer tutmaktadır. Fakat aktif dış politikanın geçmişinin AKP’den daha eski olduğu da yapılan yorumlar arasındadır. Sayarı’ya göre aktif dış politika uygulanmaya Özal dönemiyle, daha doğrusu 1990-1991 Körfez Savaşı sırasında başlamıştır. Buna neden olarak birçok gerekçe sıralansa da, en temel etken olarak Soğuk Savaşın sonra dinamikleri değişen uluslararası düzenin Türkiye’yi beklenenden fazla etkilemesi olarak gösterilmektedir. Şöyle ki; Batı ittifakı içinde yeri sorgulanan Türkiye, Ortadoğu’da diğer bölgelerden daha aktif rol alarak düzendeki yerini sağlamlaştırmak istemiştir. Dahası o dönemler dış politikayı Dışişleri Bakanlığı’ndan daha fazla yönlendiren Özal’a göre, Türkiye’nin Batının önemli ve değerli bir müttefiki olabilmek için ancak bölgesel rol ve etkinliğini arttırması gerekmektedir (Sayarı, 1997: 45). Körfez Savaşı dönemi geçtiğimiz bölümün konusu olsa da, Türkiye’nin bu dönemde Irak’a karşı yürütülen kampanyada anahtar bir role sahip olduğunu da tekrar hatırlatmakta fayda vardır.

Sandberk’e göre ise bugünkü Ortadoğu politikasının temelleri Süleyman Demirel’in Başbakanlığı ve Turgut Özal’ın Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı

zamanında 24 Ocak 1980 kararları ile atılmıştır. Bu kararlarla dışa açılan ekonomi sayesinde ekonomik eylemle siyasi çıkar sağlamaya yönelik yeni bir strateji benimsenmiştir. Tüm komşularla olduğu gibi, Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerle de çeşitli alanlarda ekonomik işbirlikleri geliştirilmiştir. Ekonomik ilişkilerin artmasıyla siyasi ve güvenlik ilişkilerinin gelişmesi ve güçlenmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Türkiye bir yandan komşularla ekonomik işbirliklerini oluşturma ve güçlendirme yönünde çabalarken, diğer yandan da AB'ye yapılan müracaatla dış politikanın çok boyutlu yapısı sürdürülmekteydi. Dahası son 10 yılda Ortadoğu komşularıyla olan enerji işbirliği ve boru hatları inşası özelde Ortadoğu, genelde ise tüm komşularla ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır (Sandberk, 2010). AKP var olan bu dış politika eksenini daha da derinleştirerek sürdürmüştür.

Doğruluğu ve yanlışlığı halen tartışılır olsa da, Türkiye Körfez Savaşı döneminde gerek hayati çıkarlarını korumak ve Batı ittifakını devam ettirmek, gerek uluslararası düzen dahilindeki büyük güçlerden gelen baskılara daha fazla maruz kalmamak, gerek Özal'ın dış politika vizyonunun etkisiyle, gerekse de ekonomik, ticari ve mali kayıpları önleyebilmek için bu savaşa taraf olmuştur. Fakat Körfez Savaşı döneminde uygulanan politikalar geleneksel "tarafsızlık" politikasına ters düştüğü ve Araplar arası çatışmalara müdahil olma sonucuna yol açtığı için eleştirilmekteydi (Gözen, 1998: 179-181).

Özal dönemiyle birlikte Ortadoğu'da daha aktif rol oynamaya başlayan Türkiye, bölgeyi ekonomik girişimlerin geliştirilmesi gereken bir alan olarak görmeye başladı. Ekonomik ilişkiler yoluyla politik ilişkileri de geliştirmeyi hedefleyen Özal ile birlikte Türkiye, Ortadoğu'daki gelişmelerle daha yakından ilgilenmeye başladı. Zaten yukarıda bahsedilen Körfez Savaşına katılma kararı siyasi olarak Ortadoğu işlerine dahil olmak anlamına gelmiştir (Tür, 2006: 145). Kısaca Özal döneminde izlenen aktif dış politika ve küreselleşmenin de etkisiyle Türkiye'deki sermaye çevrelerinin dikkati bölgeye çekilmekle birlikte Arap sermayesi de Anadolu'ya yönelmiştir (Kirişçi, 2002: 132-3).

Özal dönemine paralel olarak İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığını yürüttüğü yıllarda da Ortadoğu ülkeleriyle geliştirilen çok taraflı ilişkiler göze çarpmaktadır. 1990'lı yılların sonlarına doğru bölgeye bakış sadece güvenlik eksenli olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla bölgede hareket alanını sınırlandırıcı bakış açısı da

ortadan kalkmıştı. 2000 öncesinde PKK ve bu örgüte verilen destek, bölge ülkeleriyle Türkiye arasında sürekli bir problem kaynağı haline gelmişti. Bu döneme gelene kadar var olan güvensizlik ve katı güvenlik eksenli bakış açısının en büyük nedeni PKK idi. Bu bakımdan 1998 yılında Suriye ile imzalanan Adana Protokolüyle PKK lideri Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesi, 1999 yılında ise Öcalan'ın Kenya'da yakalanması Türkiye'nin bölge ülkelere şüpheli yaklaşımının temel nedenini ortadan kaldırmıştır. Dahası bu gelişme, İran'ın da PKK politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur. Böylece Türkiye-İran ilişkilerindeki önemli bir pürüz geri plana atılmıştır. Kaldı ki bu dönemden sonra İran ile doğal gaz konusunda önemli uzlaşmalara varılmıştır. Hatta Aralık 2001 tarihinde doğal gaz akımı başlamıştır (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010: 386). Dolayısıyla, bu kısa özetten de anlaşılacağı üzere, 2002 yılına AKP iktidara geldiğinde, zaten bölge ülkeleriyle olan ilişkilerdeki önemli sorunlar halledilmiş gibi görünmekteydi. Çözülemeyen en büyük sorun ise Irak ile ilgili (daha çok kuzey bölgesiyle) Kürt sorunuydu.

Türkiye'nin bugün uyguladığı Ortadoğu politikaları AKP döneminde ortaya çıkmamıştır (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010: 387). Oysa Davutoğlu'na göre çift kutuplu dünya dolayısıyla birbiriyle kopuk gibi görünen ilişkilere sahip olan bölgeler, Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni düzenle her türlü etkileşime açık yeni ve dinamik ilişkilerle birbirlerine bağlı bir hale getirilmiştir. Türkiye ise değişen bu konjonktüre göre, AKP döneminde yeni politikalar üretmek suretiyle bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini çeşitlendirmiştir (Davutoğlu, 2009: 142).

Bu kapsamda ABD'nin Ortadoğu politikalarının değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Çünkü dış politika yapımından sorumlu kadroların bu türlü açıklamaları, Ortadoğu ile kurulan çok taraflı ilişkilerin 2002 öncesinde başladığı tespitiyle birlikte, bugünkü Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. 11 Eylül saldırıları ve ardından da 2001 yılında Afganistan'ın işgaliyle birlikte Ortadoğu'da coğrafya değişmeye başlamıştı. Türk dış politikası da değişen bu coğrafyaya uyum sağlamak durumundaydı. Daha sonra Irak'ın sahip olduğu kitle imha silahlarının dünya barışını tehdit ettiği ve Saddam Hüseyin'in insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle 2003 yılında işgal edilmesi, bölgede ABD politikalarının etkinleşmesinin bir göstergesi olarak algılanabilir. Dahası 2004 yılında ABD tarafından kendi öncülüğünde başlatılan "Büyük Ortadoğu Projesi ve Kuzey Afrika

Girişimi” (BOP) ile bölge ülkelerinde insan hakları, demokratik ilkeler ve reformların başlatılması ve yürütülmesine karar verilmesi ABD’nin bu dönem de Ortadoğu’da uyguladığı politikalarını meşrulaştırma amacını gütmekteydi.

İşte AKP’nin iktidara geldiği yıllara denk gelen bu uluslararası konjonktür, Türkiye’nin bölgede aktif politika izlemesini kaçınılmaz kılmıştır. Dolayısıyla 2002 yılından sonra Ortadoğu ülkeleri ile geliştirilen politikalar sadece iktidar partisinin eğilimleri ve ulusal politikadaki durum ile açıklanamamalıdır. “Aktif” olarak nitelendirilen ve çerçevesi çizilen dış politika girişimlerinde uluslararası konjonktürün belirleyiciliği son derece açıktır. Diğer bir deyişle, Ortadoğu bölgesiyle geliştirilen yakın ilişkiler “Batıcılık” süreklilik ögesinin arka plana atılması anlamında gelmemektedir. Aslında Türkiye’nin yine “Batıcılık” ile uyumlu dış politika çizgisinde yürüdüğü söylenebilir. Çünkü Ortadoğu bölgesinde Türkiye’nin geliştirdiği politikalar ABD ile uyumlu politiklardır. 1 Mart tezkeresi ve Süleymaniye olayı bunun istisnaları olarak yorumlanabilecek olaylardır. Bu olaylar ise ABD ile ilişkiler başlığının altında incelenecektir.

Bu çerçevede, Türkiye, 2005 yılında Başbakan Erdoğan’ın ABD ziyaretinde, BOP’a katılımını resmileştirmiştir (Yetkin, 2005). BOP çerçevesinde ABD’nin Türkiye’den beklentileri İsrail ile iyi ilişkilerini geliştirmesi, Irak’ın kuzeyinde istikrarı desteklemesi, İran ve Suriye’nin uluslararası sistemden tecridine katılması şeklinde özetlenmektedir. Türkiye ise ilk ikisinde ABD politikalarına yakınlaşmışken, üçüncüsünde ABD’nin çok da fazla tepkisini çekmeden hatta onu ikna ederek İran ve Suriye ile de iyi ilişkiler geliştirmeyi başarmıştır (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010: 389-92). ABD’nin Türkiye’den beklentileri bu yöndeyken, Türkiye ise BOP’tan makul fiyatlarla petrol akışının sağlanması, bölgesel istikrar ve demokrasinin ve bölgesel kalkınmanın teşvikini bekliyordu (Bağcı, Sinkaya, 2006: 99-100). Zaten bu temel alanlarda da ABD ile Türkiye’nin politikalarının uyduğu Başbakan Erdoğan tarafından dile getirilmişti (Radikal, 09.06.2005). Bu açıdan bakıldığında AKP döneminde uygulanan BOP’nin temel önermeleri olan Ortadoğu politikaları “Batıcılık” süreklilik ögesi ile uyumludur. Çünkü bölgenin modernleşmesi söylemiyle yola çıkılan ve şekillendirilen politikalarda, Türkiye batılı müttefikleriyle birlikte hareket etmiştir (Bağcı, Sinkaya, 2006: 101-2). Kaldı ki bu politikalar AB ile de uyumludur. Çünkü AB’nin barışı, demokrasiyi, serbest ticaretin

yayılması amacıyla ortaya atılmış olduğu 1995 Barselona Deklarasyonunu Suriye ve İsrail'in içinde bulunduğu Ortadoğu ülkeleri imzalamıştı (Kurtbağ, 2003). Dolayısıyla BOP'ta Türkiye tarafından uygulanan politikalar ve üstlenilen misyon "Batıcılık" ilkesiyle bütünlük içindedir.

Bu süreçte uygulanan AKP dönemi dış politika girişimlerine bakılırsa 2004 yılından itibaren Ortadoğu ülkeleriyle genel olarak karşılıklı ilişkilere verilen önem gözlemlenebilmektedir. Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın 2004'te ülkemizi ziyareti ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 2005'te Suriye'ye ziyarette bulunmuştur (H/ Dışişleri Bakanlığı (g), 07.02.2010). Suriye tarafından gerçekleştirilen bu üst düzeydeki ilk ziyaretteki temel eğilimler Irak'ın geleceğiyle ilgili kaygıların Suriye'de de hakim olması, ABD'nin bir sonraki hedef olarak bu ülkeyi göstermesi ve tecridine karar vermesi, Türkiye ile yakınlaşarak AB ile de ilişkilerin uyumlulaştırılması isteği olarak sıralanmaktadır. Kaldı ki Türkiye ve Suriye arasındaki bu üst düzey ziyaretlerden sonra diğer ülkelerden de üst düzey ziyaretçiler Türkiye tarafından ağırlandı. Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek (2007), Ürdün Kralı Abdullah (2005) ve Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin (2004) ziyaretleri bunlara örnek olarak gösterilebilir (Tür, 2006: 165). Dahası, ilişkiler sadece Ortadoğu'daki Müslüman ülkeler ile sınırlı bırakılmamıştır. 2004 yılında İsrail Dorad Enerji firmasıyla Türk Zorlu Holding arasında 800 milyon dolarlık bir anlaşma, İsrail'de üç tane doğal gaz istasyonu yapılması amacıyla yapılmıştır (Gruen, 2004: 446). Üstelik aynı yıl, Türkiye'nin de önerisiyle açık seçim yoluyla yapılan İKÖ Genel Sekreterliğine bir Türk getirilmiştir (Bağcı, Sinkaya, 2006: 102).

2005 yılında ise ekonomik perspektifin Ortadoğu'ya bakış açısındaki önemi daha gözle görünür hale gelmiştir. "Körfez Ülkeleri Arap İşbirliği Konseyi" ile tüm bölge ülkelerini kapsayan bir serbest ticaret bölgesi kurulması yönünde bir anlaşma imzalanmıştır. Tam olarak AKP hükümetine atfedilebilecek bir girişim olmasa da, sermaye ve iktidar arasındaki var olduğu düşünülen yakın ilişkiyi de göz önüne alarak burada bahsedilebilecek, 2005 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından gerçekleştirilen önemli bir girişim vardır. TOBB, Gazze ve Erez arasında kalmış olan sanayi bölgesini yeniden hayata geçirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Erez sanayi bölgesi 49 yıllığına TOBB'a kiralanmıştır

(Aras, Karakaya Polat, 2007: 479). Böylelikle bölgeye yatırımların çekilmesi yoluyla söz konusu sanayi bölgesi tekrar faaliyete geçerek bölgede ekonominin gelişmesi amacına hizmet edecekti.

Dahası yine aynı yıl, İsrail ile askeri alanda askeri uçak alımı ve modernizasyonu, askeri personel değişimi gibi alanlarda anlaşmalar yapıldı. Ayrıca İsrail-Türkiye arasında “Akdeniz Boru Hattı Projesi” görüşmeleri başladı. Bu projeye amaç Rusya’nın gazını Türkiye toprakları üzerinden ve Akdeniz’in altından İsrail’e ulaştırmayı hedeflemektedir (Göknel, 2008). Ek olarak, 2005 yılı itibarıyla Ortadoğu’da birçok ülkeyle serbest ticaret anlaşmaları imzalanmaya devam edilmiştir (W/ Dış Ticaret Müsteşarlığı, 12.11.2010).

2006 yılında ise, Erdoğan Sudan’da katıldığı Arap Ligi Zirvesinde, zirveye katılan ve hitap eden ilk Türk Başbakan olarak bir ilke imza atmıştır. Ayrıca, zirve sonucunda Türkiye’ye “Daimi Misafir” statüsü verilmiştir (Fuller, 2009: 137). Dahası, çok sayıda eleştiri alan bir girişim de yine bu yılda gerçekleşmiştir. HAMAS’ın Filistin seçimlerinde elde ettiği zaferin ardından, AKP hükümeti HAMAS liderlerinden Halit Mişal’e gayri resmi bir davetiye göndermiştir. Bu davetin İsrail ve ABD’nin tepkisine yol açtığı ifade edilmektedir. Fakat aynı yıl Türkiye’nin Filistin’e yapacağı 1 milyon dolarlık yatırımın, İsrail’in desteklediği El-Fetih’e yapılacağı yönündeki açıklama İsrail ve dolayısıyla ABD ile uyumlu politikalarından vazgeçilmediğini göstermektedir (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010: 394).

Suriye ile Türkiye’nin ilişkilerinin kendi istediği ekseninde yürümeyeceğini kabul edermişçesine ABD, 2006’daki Lübnan krizinde Türkiye’nin arabuluculuk yapmasını istemiştir. Bush’un isteğiyle Şam’a giden Davutoğlu burada Lübnan ve İsrail arasında çıkan savaşın bitirilebilmesi için görüşmeler yapmıştır (Çakır, 2006). ABD’nin Türkiye’den arabuluculuk rolünü üstlenmesini talep etmesi, ABD’nin Irak’ta var olan sorunları çözmemesi ve Irak’ın işgali sonrasında giderek bölge güçlerini daha fazla Ortadoğu ile ilişkilere çekmek zorunda kalması ile de ilişkilendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’nin hem Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülke olması hem de İsrail ve ABD ile olan yakın ilişkileri bölgede aktif rol oynamasında etkili olmuştur. Fakat 2007 yılında, yine Türkiye ile ABD ilişkilerinin sorgulanmasına neden olabilecek bir gelişme yaşandı. Türkiye

ABD'ye rağmen Irak'ın kuzeyine, bu bölgeden gelen PKK tehdidi nedeniyle sınır ötesi operasyon yapacağını bildirdi. İran ile bu konuda işbirliği yapıldı ve İran ile Türkiye arasında yıllardan beri PKK yüzünden gerginliği süregelen ilişkilerde sorunsuz bir dönem başlamış oldu. Bu bağlamda incelendiğinde, zaten, AKP gibi Müslüman kimliği öne çıkan bir partinin iktidara gelmesi, Ortadoğu ülkelerinde, Türkiye ile tarihi ve İslami değerler kapsamında bir araya gelinebileceğine dair bir umudun doğmasına yol açmıştır.

2002 sonrası Ortadoğu genelinde dış politika uygulamaları Özal dönemine benzer bir şekilde “aktif dış politika” bakış açısıyla şekillendirilmiştir. Ayrıca, Irak, İran, Suriye ve İsrail dış politika uygulamalarının yoğunlaştığı temel ülkeler olarak nitelendirilebilir. Bu durum ise yukarıda bahsedildiği gibi uluslararası konjonktür sayesinde gelişen bir durumdur. ABD'nin bölgeye yönelik politikaları bu ülkeleri diğerlerine göre daha önemli bir konuma ulaştırmıştır.

AKP dönemi uygulamaları incelendiğinde, Irak ile ilgili genel tespit yapılmazdan önce sorunun tarihi arka planıyla ilgili yapılmış olan bir tespitin aktarılması yerinde olacaktır. Tarih boyunca “Kürt Sorunu” olarak adlandırılan problem Irak ile ilişkilerde önemli bir noktayı oluşturmuştu. Dahası sorun yıllar içinde şekil değiştirmiş, Körfez Savaşı (1991'de başlayan) ile birlikte Türkiye'nin ulusal ve uluslararası politikalarında vurgulanan son derece önemli bir konu haline gelmiştir. Irak'ın kuzeyinde Türkiye'nin tehdit olarak hissettiği yapılanmaların ortaya çıkması, bu bölgede doğduğu düşünülen güç boşluğu Türkiye için çok önemli bir güvenlik sorunu ortaya çıkarmıştı (Gözen, 1998: 214).

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi bu türlü rahatsızlıkların doruk noktasına ulaşmasına neden olmuştur. Diğer bir deyişle, Türkiye hem Irak'ta bulunan Kürtlere tam bağımsızlık hakkının verilmesinden ve kendi topraklarındakilere referans olmasından çekindiği için ürküyordu, hem de Irak'taki merkezi hükümetin zayıf kalarak otorite boşluğu doğurmasından çekiniyordu. PKK'nın bu otorite boşluğunu değerlendirerek ve Irak'ın kuzeyindeki “güvenli bölgeyi” kullanarak güçlenmesi en büyük çekincesiydi (Aras, Karakaya Polat, 2007: 480-1). Bu konuda, Davutoğlu'nun Sevr sendromunu eleştirmesine rağmen, 2003'den sonra Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devleti kurulması konusunda Sevr sendromu kaygılarıyla hareket edilmiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla, Türkiye için en güvenli

yol “Irak’ın bağımsızlığını, siyasi birliğini ve toprak bütünlüğünü korumak” olarak seçilmişti. Zaten bu amaçla yapılan ilk girişim 2003 yılında “Irak’a Komşu Ülkeler Forumudur” (H/ Dışişleri Bakanlığı (h), 08.06.2010). En son toplantısı 2008 yılında yapılan bu forumda amaç Irak’ın bütünlüğü konusuna bölge ülkelerinin dikkatini çekmek ve bu konuda fikir birliği sağlayarak bu yönde hareket etmektir. Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün, “Irak’a komşu ülkeler girişimi” üzerine yaptığı, “Belki de bölgemizin tarihinde ilk defa bütün ülkelerin Irak gibi hassas bir konuda ortak bir sesle ortaya çıkmaları böylece mümkün olmuştur” (H/ TCBB, 11.11.2010) şeklindeki konuşmasıyla da bu amaç fark edilebilmektedir.

Yıllardan beri çeşitli defalar askeri güçle çözülmeye çalışılan bu sorunda, AKP döneminde dış politika yapıcıları arasında diyalogla çözüm görüşünün hakim olduğu gözlemlenebilir. Ancak AKP öncesinde de var olan askeri önlemlerden de vazgeçilmemiştir. Irak’ın kuzeyine yapılan askeri operasyonlar buna örnek olarak gösterilebilir. Sorunun bu denli büyümesinin nedeni, daha önce de bahsedildiği üzere, Davutoğlu’na göre ulusun siyasi kültürünün gelişmemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, “Sevr Sendromu” olarak tabir edilen durumdan sıyrılıp çözüm için toplumdaki herkese aidiyet bilinci aşılanmalıdır. Bu ise aidiyet bilincinin var olduğu bir siyasi kültürün yayılmasıyla mümkün olacaktır. İki toplumun birbirlerine düşman olarak yapılandırılması ve bu yönde yapılandırılan yargılar sorunu bugünkü şiddetli haline getirmiştir. Dolayısıyla bölgede artık etnik temelli tartışmalardan ve çatışmalardan kaçınmak suretiyle “karşılıklı diyaloga” dayalı girişimlere destek verilmesinin çözüm için yardımcı olacağı ifade edilmektedir. Türk dış politikasını uzun zamandan beri meşgul eden bu sorunun çözümünde “yumuşak güç” kullanımına önem veren ve “aktif” olarak nitelendirilen bu politika anlayışı aslında geçmişten gelen uygulamaların devamı niteliğindedir. Şöyle ki 1998 yılında yapılan “Komşuluk Forumu” Irak da dahil olmak üzere Ortadoğu ülkelerinin arasında işbirliğini arttırmak amacına sahipti. Çünkü Türkiye bu dönemde sorunlarını sadece geleneksel güvenlik bakış açısı ve yöntemleriyle çözemeyeceğini anlamıştı (Kirişçi, 2002: 141). Dolayısıyla Özal döneminde başlayan Ortadoğu’ya yönelik siyasi ve ekonomik yönden aktif dış politika uygulamaları AKP döneminde de devam etmektedir.

Suriye ile olan ilişkilere bakıldığında Suriye ile 1998 yılında Adana Protokolüyle gelen ılımlı ilişkiler devam etmektedir. 2004 yılında başlayan üst düzey ziyaretler, o tarihten beri belirli aralıklarla gerçekleşmektedir. Dahası ekonomik açıdan, diğer önemli bölge ülkeleriyle olduğu gibi, 2007 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşmasıyla ikili ilişkilerde gelişmenin devam etmesine yol açmıştır. 2009 yılında yürütmeye başlanılan “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” ile Suriye ve Türkiye arasında kültürel, ekonomik, siyasi ilişkilerin daha fazla güçlendirilmesi isteği ve teröre karşı ortak hareket edilmesi kararı beyan edilmekle birlikte ülkeler arasında vizelerin kaldırılmasına karar verildi (Resmi Gazete, 13.10.2009). Aynı eksenle İran ile ilişkiler de ılımlılaşmaya AKP döneminde devam etmiştir. Bush, İran’ı “şer eksenli ülkelerinden biri” olarak tanımladıktan sonra Ahmet Necdet Sezer İran’ı ziyaret etmiştir. Kaldı ki bu ziyaretinde ekonomik ilişkilerin kurulması yönünde önceliklerden bahsetmiştir. Tabii ki bu girişimler karşılıklı olmaktadır. İran’ın o dönemki Cumhurbaşkanı Hatemi de Türkiye’nin AB’ye girmesinin İran’ın çıkarına olduğunu belirtmiştir. İranlı ziyaretçilere kaldırılan vize sayesinde iki ülkenin bütünleşmesinin önü açılmakla birlikte, ekonomik bağlar özellikle enerji bağlamında iyileşmiştir. Kaldı ki ABD’nin nükleer silahlara sahip olduğunu iddia ettiği İran, “barışçıl nükleer enerji konusunda Türkiye’ye yardım teklifinde bulunmuştur” (Fuller, 2009: 143-4).

Türkiye İran’ın ile yapılan barışçıl nükleer enerji görüşmelerinde arabuluculuk sıfatını üstlenmiştir. Dahası, Türkiye, İran ve “5+1” olarak bilinen BM Güvenlik Konseyi Kalıcı Üyeleri ve Almanya’dan oluşan grup arasında “kolaylaştırıcı” (*facilitator*) rolü oynamaktadır. Bu grup aracılığıyla İran bu silahların yayılmasının ve kullanılmasının tüm dünya barışını ve güvenliğini tehlikeye atacağı farkındalığıyla daha fazla sorumluluk sahibi olmaya ikna edilmeye çalışılmıştır. Bu durum Batı tarafından memnuniyetle karşılanmaktadır. İran tarafı ise Türkiye’nin konuyu, ABD ve uluslararası topluma göre, daha ciddiye aldığını düşünmekte ve bu yüzden de İran’daki yapılanmayı teşvik ettiğine inanmaktadır (Aras, Karakaya Polat, 2007: 483-4).

Bu noktada İran ile ilişkilerde dünyanın da yakından takip ettiği son derece önemli bir olaya, “Nükleer Takas” anlaşmasına da, değinmek de fayda vardır. 17 Mayıs 2010 tarihinde imzalanan söz konusu anlaşmaya göre düşük oranda

zenginleştirilmiş 1200 kilogram uranyum 120 kilogram yakıtla değiştirilecek ve takas işlemi Türkiye’de yapılacaktır (H/ Stratejik Düşünce Enstitüsü, 24.05.2010). Viyana grubunun (ABD, Rusya, Fransa ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu) onayı sonrasında Türkiye’ye verilecek olan uranyum bir yıl sonunda, yine Viyana grubundan gelen orta zenginleştirilmiş uranyumla değiştirip İran’a iletacaktır. Grubun anlaşmayı kabul etmesi halinde ise ilaç üretimi ve kanser hastalarının tedavisinde kullanılmak üzere Tahran’daki araştırma reaktörüne yakıt sağlanmış olunacaktır (CNNTurk, 24.05.2010). Davutoğlu Türkiye’nin teminatının her türlü geçerli olduğunu ve güvenilir bir aracı olarak tüm görevlerini yerine getireceğini söylemiştir. Dahası bu anlaşmanın bölgesel ve küresel barış için çok önemli olduğunu belirtmiştir (CNNTurk, 18.05.2010). İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ise Türkiye ve Brezilya’nın rolünü “tayin edici” olarak nitelendirmiş, bu gibi dünya meselelerinde adil ve yapıcı olan kardeş ülkelerle işbirliği yapacağını bildirmiştir. Bu konuda, özellikle Avrupa basınında ve bilim çevrelerinde Türkiye’nin bölgesel bir güç olma hedefiyle ilerlediği ve hatta bu şekilde ortaya çıktığı tartışmaları yapılmıştır (Sabah, 18.05.2010).

Ortadoğu’nun diğer sorunlu ülkesi olan İsrail ile ve stratejik ilişkiler devam etmekte olsa da, İsrail hükümetinin Müslüman Filistin’e karşı takındığı katı ve acımasız tutum Türkiye yetkilileri tarafından her fırsatta dile getirilmektedir. Fakat İsrail ile yapılan askeri anlaşmaları sadık kalındığı ifade edilmektedir. Hatta askeri alan dışında, iki tarafın polislerinin işbirliği yapmasını öngören bir anlaşma 25 Aralık 2003’te İsrail Kamu Güvenliği Bakanı Tsahi Hanegbi ile İçişleri bakanı Abdülkadir Aksu tarafından imzalanmıştır (Uslu, 2010: 172).

2009 yılında Davos Zirvesinde gerçekleşen, Peres ile Erdoğan arasında yaşanan gerginlik ile ilişkilerin bozulduğu tartışmaları kamuoyuna yansımıştır. Bu noktada 2009 yılında gerçekleşen Davos Zirvesinde gerçekleşen “one minute” (H/ CNNTurk, 30.01.2009) vakası ve sonrasında bahsetmek için bir parantez açmak yerinde olacaktır. Davos’taki toplantıyı terk eden Başbakan Erdoğan ülkeye dönüşünde bir kahraman gibi karşılanmıştır. Kaldı ki Müslüman dünyada, İsrail’in katı tutumuna karşı en net yanıt veren lider olarak, oldukça popüleritesini arttırdı. Tüm dünya televizyonlarında günlerce gösterilen bu görüntülerin dünya kamuoyunda ve basınında geniş yankı uyandıracığı belliydi. Belki de en çok beklenen İsrail-

Türkiye ilişkilerinin son derece olumsuz bir şekilde bu olaydan etkilenmesiydi. Olaydan sonra Peres'in Erdoğan'ı arayarak özür dilediği basında yer almıştır (H/ NTVMSSNBC, 30.01.2009). Ortadoğu ve Avrupa basınında ise Erdoğan'ın davranışı övgü dolu sözlerle yorumlanmıştır (H/ Netgazete, 30.01.2009).

Başbakanın bu davranışı, doğal olarak, en çok Ortadoğu ülkelerinden takdir toplamıştır. İran devlet televizyonları ve haber ajansları Erdoğan'ın Türkiye'nin büyük bir devlet ve barış için önemli bir aktör olduğu mesajını muhataplarına iletmiş ve Yahudi karşıtlığına değil de katliam karşıtlığına vurgu yaptığı değerlendirilmesinde bulunmuştur (Sabah, 30.01.2009). Merkezi Kahire'de olan bir stratejik araştırmalar merkezinden de övgü dolu mesajlar Türkiye'ye iletilmiştir. Bu yorumlarda Türkiye'ye "bölgeye hoş geldin" denirken, Erdoğan "Barış Adamı" olarak nitelendirilmiştir (H/ İHA, 02.02.2009). Farklı olarak, İngiliz *the Economist* dergisi, İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geçmiş yıllarda da benzer şekilde yürüdüğüne vurgu yapmıştır. Bu değerlendirme yapılırken şu ifadeler yer verilmiştir: "2004 yılında da İsrail'in HAMAS kurucularından Ahmet Yasin'in cami çıkışında öldürülmesinden sonra Erdoğan İsrail'e "terörist" ülke demişti. Ardından Türkiye'nin HAMAS lideri Halid Meşal'i davet etmesiyle yine büyük tepki almıştı". Fakat ABD arabuluculuğu ile ilişkilerin eski rayına oturduğu değerlendirmesi de hemen arkasından eklenmiştir (Sabah, 30.01.2009). Dolayısıyla, bu krizin gücünün, Türkiye-İsrail ilişkilerini koparmaya yetmeyeceğinin mesajının, *The Economist* aracılığıyla verildiği düşünülebilir.

Genel anlamda İsrail-Türkiye ilişkilerine bakıldığında BOP ile birlikte kuvvetlenen bağlarda birkaç ziyaret ve söylem dışında ilişkileri gerginleştirecek somut olaylar yaşanmamıştır. Her ne kadar HAMAS'ın ziyaretine Ankara olumlu yaklaşırsa da daha sonra gerek "Barış için Sanayi Projesini" El-Fetih yönetimindeki Batı Şeria'ya kaydırarak gerekse Filistin'e yapmayı planladığı yatırımı El-Fetih'e yapacağını açıklayarak İsrail yanlısı politikalarını sürdürdüğünü dolaylı bir şekilde belli etmiştir (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010: 394). Dahası tüm dünyanın dikkatini çeken Davos Zirvesindeki gerginlikten sonra Erdoğan tepkisinin oturma başkanına yönelik olduğunu söyleyerek gerginliğin daha fazla büyümesinden kaçınmıştır. Dolayısıyla bu değerlendirmeden de görülebileceği gibi, Türkiye Ortadoğu'daki Müslüman komşularıyla arasını bozmamak adına, İsrail'in Müslüman dünyada tepki

uyandırması muhtemel girişimlerinde, İsrail'e karşı durmaktadır. Fakat diğer yandan ise İsrail ile yürüttüğü ilişkiyi zedelemek istememektedir. Diğer bir deyişle, Davutoğlu'nun bu konudaki söylemiyle, "bölgede sahip olduğu manevra alanının daralmasına engel olmaya çalışmaktadır" (Davutoğlu, 2009). Fakat bir yandan da İsrail ile üst düzey ilişkilerin 2009 yılında azaldığı ifade edilmektedir. 2009 yılının eylül ayında Davutoğlu'nun Gazze Şeridine geçme isteğinin İsrail tarafından geri çevrilmesinden sonra ise Türkiye'nin uluslararası "Anadolu Kartalı" tatbikatına İsrail hava kuvvetlerinin katılmasını reddettiği belirtilmektedir (Inbar, 2011: 134).

Ortadoğu ülkeleriyle gerçekleştirilen karşılıklı girişimler sadece siyasi alanda gerçekleşmemiştir. Suriye, Lübnan, Ürdün, Libya, Katar gibi birçok ülkeyle vizelerin kaldırılması insan hareketliliğinin önündeki engelleri kaldıran siyasi girişimler olarak görülebilir (Pope, 2010: 161-71). Aynı zamanda sermayeye de hareketlilik sağladığı göz ardı edilmemelidir. Bu bakımdan turizm sektörü zaten var olan ticari ilişkilere eklenen bir kalem gözüyle görülebilir. Bu kapsamda, önceki bölümde 2001 yılına kadar incelenmiş olan ithalat-ihracat rakamlarına ek olarak, Ortadoğu ile 2003-2010 yılları arasında yapılan ihracat ve ithalatın durumu aşağıdaki tablodan incelenebilir.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 (Ekim)
İhracat (milyon \$)	5.464	7.921	10.184	11.315	15.081	25.430	19.186	18.744
İthalat (milyon \$)	4.455	5.584	7.966	10.568	12.641	17.627	9.590	12.536

Tablo 11. Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Ticaret Verileri
(<http://dtm.gov.tr>)¹⁶

Görüldüğü üzere ihracat ve ithalat rakamlarında genel olarak bir artış söz konusudur. Bu noktada, AKP döneminde Ortadoğu ile kurulan ekonomik ilişkilerde gelişme olduğu tespiti yapılabilir. Fakat belirtmelidir ki bu rakamlar 2002 öncesinde de artış eğilimindeydi. Diğer bir deyişle, 1989'da 2.080 milyon \$ olan ihracat, 2002 yılında 3.300 milyon \$'a yükselmiştir. Aynı şekilde ithalat ise 2.320

¹⁶ 1990-2001 yılları arası veriler için, bkz. sf. 65

milyon \$'dan 3.039 milyon \$'a yükselmiştir (H/ Dış Ticaret Müsteşarlığı, 12.11.2010).

AKP öncesindeki rakamların 2003-2010 yılları arasında olduğu gibi yüksek artışlar göstermemesinin nedeni ise o dönemin konjonktürüyle açıklanabilir. Diğer bir deyişle, Soğuk Savaşın bitiminden sonra Sovyetler Birliği'nin bölgeden çekilmesinden sonra oluşan yeni düzen, Körfez Savaşı, Irak'ın ve Afganistan'ın işgali bölgenin dengelerinin bozulmasına yol açmış, ayrıca Türkiye ile yaşanan siyasi problemler ise bölge ülkeleriyle Türkiye'nin ticari ilişkilerinde büyük gelişmeler olamaması sonucuna yol açmıştır.

Bölgeyle olan ilişkilerde hem ekonomik hem de siyasi açıdan önemli bir motivasyon olan enerji ise Türkiye'yi hem bir tüketici olması hem de bölgesel enerji akışında doğu-batı transit kavşağı noktasında konumlanması yüzünden kilit oyuncu yapmaktadır. Kaldı ki Türkiye geliştirmekte olan bir ülke olduğu için enerjiye olan ihtiyacı her yıl artmaktadır. Batıya doğal gaz götüren boru hatlarının Türkiye'nin üzerinden geçmesi, ülkeye hem stratejik hem de ekonomik faydalar sağlamaktadır.

AKP döneminde uygulanan Ortadoğu bölgesine yönelik bu dış politika beraberinde birçok tartışmayı getirmiştir. Özellikle dış politikadaki “ksen kayması” tartışmaları gündemi oldukça meşgul eder hale gelmiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere AKP döneminde Ortadoğu'ya yönelik dış politikanın tamamen farklı olmadığı yukarıda açıklanmaya çalışılsa da, genel olarak, bölge özelinde uygulanan politikalarda var olduğundan bahsedilen “değişikliklerden” söz etmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda, bahsedilen değişikliklerden biri “Türkiye'nin dış politika uygulamalarında azalan “katı gücün” (*hard power*), yani askeri gücün etkinliğidir. Fakat Kürt ayrılıkçı hareketi ve irtica ulusal tehditler olarak resmi belgelerde yer alsa da, 1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması, ayrıca aynı yıl yapılan Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin aday ülke statüsü kazanmasıyla birlikte “güvenlik” tanımlamasının değişmesi için ortaya çıkabilecek toplumsal tartışmaya en uygun zemin kendiliğinden doğmuş oldu. Böylece Türkiye'de askerin rolü ve karar mekanizmalarının sivilleştirilmesi her ortamda tartışılmaya başlandı (Aras, Karakaya Polat, 2007: 485-6).

Bahsedilen diğer bir değişiklik noktası ise dış politika yapım sürecine katılımında yaşanan farklılaşmadan kaynaklanmaktadır. Geleneksel dış politika

yapımının oldukça devlet merkezli, “kırmızı çizgiler etrafında şekillenen”, sivil toplumun fazla yer almadığı bir yönetime sahip olduğundan bahsedilmektedir. Ulusal güvenlik toplumun büyük kısmı tarafından tartışılabilir olmaktan öte, sivillerin fikirleri de dış politikanın yapım sürecini etkilemeye başladı. Bu etkileşim yapılan yorumlara göre yeni bölgesel politikaların şekillenmesinde, müttefik ve işbirliği tanımlarının yeniden yapılandırılmasında etkili olmuştur. Örneğin 2003 yılında Irak’a asker gönderilmesini öngören tezkerenin Meclis’ ten geçirilmesini birçok grup protesto etti. Parlamentodaki oylama sonucunda tezkere reddedildi (Aras, Karakaya Polat, 2007: 475). Her ne kadar, politika yapım sürecinde sivil toplumun etkisinin arttığı tespiti, AB gereklilikleri kapsamında değerlendirildiğinde, gerçek olsa da, tezkere oylaması öncesinde ABD’nin ve Irak yönetiminden Barzani’nin oylamayı yönlendirme çabalarının olduğundan da bahsedilmektedir. Barzani Meclis’teki Kürt kökenli milletvekillerini olumsuz yönde oy vermeleri için ikna etmeye çalışırken, ABD Ankara Büyükelçiliğinin de AKP’li milletvekillerini gruplar halinde çağırarak tezkerenin onaylanması için ikna etmeye çalıştıklarından söz edilmektedir (Uzgel, 2009: 76).

Ayrıca ekonomik liberalleşmenin artması ve ekonomik ilişkilerin çeşitlenmesi de geleneksel dış politikaya farklı bir yaklaşım getirilmesini mümkün kılmaktadır. IMF temelli yapısal reformlar, AB’ye entegrasyon sürecinde Türkiye’den yapılması istenen ekonomik reformlar Türkiye’de sermayenin uluslararasılaşmasını sağlarken dış politika alanının da çeşitlendirilmesi ve farklılaştırılması için zemin hazırlamıştır. Bölge temelli olarak incelendiğinde ise, Suriye ve Mısır gibi bazı Ortadoğu ülkeleriyle imzalanan serbest ticaret anlaşmaları, ülkeler arası ilişkilerin de çeşitlenme yoluyla yakınlaşması sonucunu doğurduğu fark edilebilir. Uluslararası anlamda coğrafyanın değişmesi ile politika yapıcı mercilerin zihinlerinde müdahale için sınırlar ortadan kalkmış, ulusal güvenlik bölgesel güvenliğe eklenmiş, toplumsal etkenler politika yapımındaki rollerini arttırmış ve sonuç olarak değişen politik tutumlar Türkiye’nin Ortadoğu politikası için yeni bir çerçeve yaratmıştır (Aras, Karakaya Polat, 2007: 477-8).

Soğuk Savaş’tan sonraki dış politikanın, Ortadoğu bölgesine özel olmamakla birlikte, aktif olarak şekillendirildiği ifade edilmektedir. 1992 yılında oluşturulan “Karadeniz Ekonomik İşbirliği” ve 2000 yılında oluşturulan “Kafkasya

“için İstikrar ve İşbirliği Platformu” bölgesel işbirliği ve karşılıklı ekonomik ilişkiler kurulmasına ne kadar önem verildiğinin göstergelerinden yalnızca ikisidir. Dolayısıyla, “kolektif güvenlik ve işbirliğine” AKP hükümetinin yaptığı vurgu aslında yeni bir olay değildir. Bu, Türk dış politikasında “süreklilik” arz eden enstrümanlardan biridir (Kardaş, 2010: 120).

Bölgeye has bir değişiklik ögesi olarak değerlendirilebilecek bir unsur ise Batıdan bağımsız olarak hareket edebilme yeteneği olarak sunulabilir. Çünkü dış politika yapımında yetkili olan kişilerce yapılan konuşmaların tümünde Türkiye otonom olarak davranan bölgesel bir ülke olarak yorumlanmakta, ayrıca merkez ülke olmaya aday olduğu da vurgulanmaktadır (Kardaş,2010: 131). Bölgede önemli yeri olan ABD’den bağımsız hareket edilebilmesine verilebilecek en iyi örnekler Suriye ve İran ile olan ilişkilerdir. Türkiye’nin, ABD’nin Suriye’ye baskısının yoğunlaştığı dönemde, Suriye ile ilişkilerini yakınlaştırmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Dahası Suriye-Lübnan gerginliğinde, daha sonra, ABD tarafından Türkiye’nin arabuluculuğu istenmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Şam’dan bağımsız bir Lübnan politikası, ABD’den bağımsız bir Suriye politikası oluşturabildiğinden bahsedilmektedir. Yine İran ile ilişkilerdeyse, Türkiye’nin İran’ın, ABD tarafından uygulanan, çevrelenmesi projesine katılmadığı ifade edilmektedir. AKP İran’ı siyasal istikrarsızlık unsuru olarak tanımlamamış ve 2002’deki İran’ın nükleer programının durdurulmasına yönelik girişimlere de katılmamıştır. Bunun yanı sıra ise nükleer program ile ilgili BM kararlarına destek vermiştir. Sonuç olarak, Türkiye’nin Suriye ve İran ile ilişkilerinde ABD’nin getirmek istediği kısıtlamalara direnebildiğinden ve bu şekilde de BOP çerçevesinde, bölgede etkinliğinin arttığından söz edilmektedir (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010: 394-6). Fakat Uzgel’e göre ise Türkiye’nin “model ülke” olarak gösterildiği Orta Doğu bölgesinde Türkiye’nin bağımsız politikalar yürütebilme yeteneğine ulaşması, aslında bölgede yürütülen ABD politikalarına hizmet etmektedir. Çünkü örneğin Suriye’nin İran yerine Batı sistemi içinde yer alan ve ABD ile yakın müttefik olan Türkiye ile yaklaşması ABD’nin tercih edilebileceği bir yol olarak görülmekteydi (Uzgel, 2009). Hatta ABD’nin, Bakanlık düzeyinde, Türkiye’nin İsrail-Suriye görüşmelerini canlandırma girişimlerini olumlu karşıladığı ifade edilmektedir (Migdalovitz, 2008: 4). Bu noktada, Orta Doğu bölgesinde BOP’a katılım ile yakın ilişkiler kurduğu ABD ile, Türkiye’nin dış

politika girişimlerinin birbirlerinden son derece bağımsız olmasının beklemenin çok da doğru sayılamayacağı saptaması yapılabilir.

AKP döneminde yürütülen Ortadoğu politikalarının genel değerlendirilmesinden sonra yapılan “değişiklik” ve/veya “süreklilik” öğelerinin tespiti, aslında daha çok geçmişten gelen politika uygulamalarının “kararlı” bir hale dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Diğer bir deyişle, kararlı bir şekilde yürütülen dış politika girişimleri, genel olarak politikalarda “değişiklik” yapıldığı yorumlarına neden olmaktadır. Bu noktada ilk olarak Soğuk Savaş sonrasında değişen düzenin getirdiği, bölgesel politikaların daha aktif olması zorunluluğuna yeniden vurgu yapılmalıdır. İki kutuplu dünya düzeninde çok da farkında olunmadan kutup başlarının şemsiyesinin altında yürütülmek durumunda kalınan ilişkiler, tek kutuplu dünya düzenin ve küreselleşmenin etkisiyle birbirine bağlanan bölgeler sayesinde bir yandan diğer aktörlerle “uyumlu” diğer yandan “otonom” olmaya zorlanmıştır. Bu sayede Türkiye bölgesel ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmaya çalışmıştır. Ek olarak söylemek gerekir ki, bu “yeni boyut” sadece Ortadoğu bölgesine has olmamalıdır. Bu konjonktürel değişim, tüm bölgelerle olan ilişkilerinde göz önünde bulundurulmalıdır. Dahası AKP’nin Ortadoğu bölgesine yönelik çok boyutlu ve aktif dış politika uygulamalarının, diğer bölgelerde bu kadar net olmadığı ifade edilmektedir. ABD’nin 2001 sonrası değişen Ortadoğu politikaları ise çok buna neden olarak gösterilmektedir (Yeşilyurt, Akdevelioğlu, 2010: 408-9).

Bu kapsamda ABD’nin Irak ve Afganistan işgali, özel olarak Ortadoğu’da, değişen dengelerin varlığına dikkat çekmek gerekir. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ile zaten bölgede değişecek dengeler meşru bir zemine oturmuştur. Bölgedeki rejimleri uzaklaştırma amacını güden bu proje, AKP iktidarının yerini küresel boyutta sağlamlaştırmıştır. Çünkü Türkiye’nin Müslüman ve demokratik yapısı, AB üyeliğini hedefleyen, İsrail ve ABD ile yakın ilişkiler kurulmasını öngören çizgisi BOP’un yürümesi için aranan niteliklerdir. Zaten Erdoğan’ın BOP’un resmen ortaya atıldığı toplantıya katılımı proje içinde AKP’nin konumlandığı yeri resmileştirmiştir (Uzgel, 2009: 75).

Aktif dış politika uygulamalarını, “komşularla sıfır problem” bakış açısının Türkiye’ye dış politikasında otonom manevra alanları ve bağımsız hareket edebilme yeteneği sağladığı tartışılmaktadır (Davutoğlu, 2009). Fakat bu noktada,

“Batı’dan ne kadar bağımsız olunabilir?” sorusu akla gelmektedir. Çünkü AB süreci ülkedeki bir dizi değişimi ve süreci belirlemiştir. Ancak bu değişimler ve süreçler Türkiye’ye rağmen gerçekleşmiş değildir. Kaldı ki ABD ve dolayısıyla, özellikle BOP kapsamında yürütülen ilişkiler de AKP döneminde Türkiye’nin yürüttüğü Ortadoğu politikasının belirleyici unsuru haline geldiği ifade edilebilir. Bu kapsamda “otonomluğun sınırları” sorusu, cevabı ancak uzun vadede verilebilecek bir soru haline gelmektedir.

Yapılan bu değerlendirmelerden sonra, AKP yönetiminin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politika uygulamalarının, süreklilik öğelerinin, dışarıda değişen konjonktür, içeride değişen politika anlayışının ışığında yeniden yorumlanması olduğu tespiti yapılabilir. Ayrıca “eksen kaymasının” tüm dünyada yaşandığı göz ardı edilmemelidir. Bu, Ortadoğu bölgesine yönelik, nükleer takas, petrol ve boru hatları projeleri gibi, Batılı girişimlerden çok rahatlıkla gözlemlenebilir. Asgari müşterek olarak sayılabilecek, petrol ve enerji bağlamında artan ihtiyacı karşılamak amacıyla Batı, Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu realist ilişkilerle gündemdedir. Dolayısıyla Türkiye, bir bakıma, yine Batı ile uyumlu politikalar sergilemektedir. Fakat bölge özelinde, çoğu zaman aktif olmak adına atılan adımların uzun dönem avantajları ve dezavantajları merak edilen ve tartışmalara neden olan unsurlardır. Diğer bir taraftan durum çok açıktır ki, AKP yönetimindeki Türkiye Ortadoğu bölgesindeki ilişkilerini Batı ile uyumlu inisiyatifler geliştirerek yeniden düzenlemeye kararlıdır. Bu düzenlemenin AB ve ABD’ye bir alternatif yaratmak adına olup olmadığı ise gelecek dönemlerin tartışma konusu olmalıdır.

3.2.2. Kafkasya, Rusya ve Orta Asya ile İlişkilerdeki Süreklilikler/Değişiklikler

Değişiklikler ve sürekliliklerin analiz edilmesi amacıyla incelenecek ikinci bölge, Rusya ile ilişkileri de kapsayacak olan Kafkasya ve Orta Asya bölgesidir. Bu bakımdan ilk önce, “eski süper güç” Rusya ile ilişkileri incelemekte fayda vardır. Çünkü Rusya ile kurulan ekonomik ve politik ilişkiler bu bölgelerde uygulanan dış politikanın önemli belirleyicisidir. Zaten bölgedeki diğer ilişkiler Rusya temelinde sürmektedir.

“Şizofrenik”, “Soğuk Barış” gibi birçok sıfatla tanımlanan ilişkilerin (Yanık, 2007: 349) tarihi 1400’lü yıllara gidecek kadar eskidir. 1493 tarihinde Rus Çarı’nın İstanbul’a diplomatik bir heyet gönderme amaçlı yazılı talebini iletmesi diplomatik ilişkilerin temeli olarak kabul edilirken, Türkiye’nin SSCB’yi tanınması 1920 yılında gerçekleşmiştir. Ayrıca, Kurtuluş Savaşı zamanında kurulan Ankara Hükümetini tanıyan ilk büyük güç de Sovyetler Birliği olmuştur. Ekonomik olarak ise ilişkilerin başlangıcı 1937 tarihinde imzalanan Ticaret Anlaşmasıdır (H/ Dışişleri Bakanlığı (f), 15.05.2010). Ekonomik ve siyasi ilişkilerin bu kısa tarihi, Türkiye Rusya arasındaki ilişkilerinin temelini vermek açısından yararlı olacaktır.

Fakat Soğuk Savaşın bitiminden sonra SSCB’nin yıkılıp yerine Rusya Federasyonunun kurulmasıyla ilişkiler de şekil değiştirmiştir. Çünkü SSCB ile aynı coğrafyada, farklı bir isimle, biraz daha küçülerek kurulan Rusya Federasyonu, çoğulcu demokrasiye ve pazar ekonomisine yönelmeye başlamıştır. Böylelikle de, aynı niyetle hareket etmeye çalışan Türkiye ile aralarında, kapsamı daha yeni bir ilişki kurulabilme, olasılığı doğmuştur. Karşılıklı güvene dayalı, iyi niyetli işbirlikleri kurmak yoluyla ortaklık alanlarını karşılıklı olarak geliştirmeye yönelik adımlar atmaya başlamışlardır (H/ Dışişleri Bakanlığı (f), 15.05.2010).

Diğer bir taraftan, politik ilişkilerin ekonomik ilişkiler kadar hızlı gelişemediğinden bahsedilmektedir. Buna neden olarak ise iki tarafın da, kendilerinde var olan tehdit algılarının azalmasını beklemesi gösterilmektedir. Çünkü Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin “algılardan” bağımsız olarak incelenmesinin imkansız olduğundan söz edilmektedir. Şöyle ki İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk Boğazları ve toprakları üzerindeki Sovyet talepleri sadece Türkiye’nin Batıya kendine taraf olarak seçmesine yol açtığı ve “Sovyetlerin bir tehdit olarak etiketlenmesine” neden olduğu iddia edilmektedir (Yanık, 2007: 350). Benzer bir şekilde Türkiye’nin NATO ittifak sisteminin içerisinde yer alması, Sovyetler Birliği’nin ABD ile giriştiği Soğuk Savaş sınırına taşımıştır. Fakat Soğuk Savaş bittikten sonra, ilişkilerde yukarıda bahsedilen ekseninde bir değişiklik söz konusu olmuştur. Değişen uluslararası konjonktürün de etkisiyle Rusya ile yeni tarz ilişkiler kurulmuştur.

Tahmin edilebileceği üzere, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri düzenleyen en önemli gündem maddelerinden biri enerjidir. Soğuk Savaşın

bitiminden sonra Türkiye ile Rusya arasında enerjinin Batıya aktarılması konusunda önemli gerginlikler ortaya çıkmıştı. Soğuk Savaş boyunca, Batı, özellikle ABD yanlısı olarak, Sovyetler Birliği tarafından etiketlenen Türkiye'nin enerji aktarımı konusunda söz sahibi olması Rusya tarafından tehdit olarak algılanmaktaydı. Çünkü Rusya için “enerji hatları üzerindeki ABD emelleri” önemli bir gerginlik kaynağıydı.

Enerjinin Batıya aktarılmasında Rusya'nın Türkiye ile yaşadığı gerginliğin ana nedenini Boğazlardan geçen petrol yüklü tankerler oluşturmaktaydı. Çünkü meydana gelebilecek herhangi bir kaza bütün İstanbul'u tehlikeye atabilecek kadar büyük çaplı bir felakete neden olabilirdi. Boğazlara dair anlaşmazlığın en kötülediği dönem ise 1998 yılında Türkiye'nin Boğazlara ilişkin yaptığı yeni düzenlemelerden sonra yaşanmaya başlamıştır. Boğazlardan barış zamanlarında sadece bir tankerin geçişine izin verilip diğerlerinin Boğaz girişlerinde bekletilmesi (petrolün dünya pazarına taşınmasında maliyetleri arttırdığı nedeniyle) Rusya tarafından hoş karşılanmadı. Fakat Türkiye bu uygulama konusunda oldukça net davrandı ve bu net duruşuyla da bunun sadece Rusya'ya uygulanan bir standart olmadığını gösterdi. Bundan sonra ise Boğazlar konusu iki ülke arasında konusu geçen bir sorun olmamaya başladı (Yanık, 2007: 353). 1998 yılında yapılan bu düzenlemenin arkasındaki asıl nedenin ise, daha önce de belirtildiği gibi, petrolün Rusya'nın Novorossisk limanından taşınacağına anlaşılması olduğunun ifade edilmektedir (Tellal, 2004a: 544).

Petrolün deniz yoluyla taşınabilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmış olsa da, artık daha önemli alternatif bir enerji taşıma şekli, boru hatlarının yapımı, gündemdeydi. Jeostratejik konumu nedeniyle Türkiye topraklarından geçen birçok enerji hattı mevcuttur. Bunlar ayrıntılı olarak aşağıdaki haritada incelenebilir.

Tablo 12. Türkiye'den Geçen Uluslararası Doğal Gaz Boru Hatları
(<http://botas.org.tr>)

Fakat gösterilen tüm boru hatlarını incelemek çalışmanın ana konusundan sapmaya neden olabileceğinden, burada sadece kritik olan birkaçına değinilecektir. Bu bağlamda, ilk önce, ABD, Rusya ve Türkiye üçgeninde tartışmalara yol açan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattından bahsetmek yerinde olacaktır. Rusya'nın, ilk başlardaki olumsuz tavrını bir kenara bırakılırsa, Türkiye'nin ısrarcı tutumunun arkasındaki nedenin sadece Boğazları koruma altına almak gibi çevreci bir düşünceden ibaret olmadığı bahsedilmektedir (Yanık, 2007: 354). Büyüyen enerji ihtiyacının ötesinde, Doğu-Batı enerji hattının "önemli" bir parçası konumuna gelebilmek Türkiye için bir hedefti. Azerbaycan gazını Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırma hedefi taşıyan proje, 2002 yılında imzalanmış, 2005 tarihinde ise petrol pompalamaya başlanmıştır. Maksimum yıllık kapasiteye ulaşıldığında sağlanması beklenen gelirin Irak hattından sağlanan gelirin çok üzerinde olması beklenmektedir (H/ btc, 20.08.2010). Bu haliyle projenin Türkiye'ye ekonomik ve stratejik anlamda çok önemli değerler katabileceği oldukça açıktır. Araştırmanın temel amacına vurgu yapması açısından belirtmek gerekir ki BTC boru hattının ilk petrol pompalandığı tarih AKP dönemine denk gelmiş olsa da, boru hattının görüşmeleri 1992 yılında başlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde AKP var olan bir girişimi yürütmek yoluyla hattın aktif hale getirilmesine yardımcı olmuştur.

Nabucco Projesi, boru hatlarıyla ilgili diğerk bir gündem maddesidir. Bu proje ile Orta Asya ve Hazar Havzasındaki doğal gazın Türkiye üzerinden Balkanlardan geçirilerek Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir. Söz konusu ülkelerin hükümetleri arasında yapılan proje anlaşması 2009 yılında imzalanmıştır. Projenin hayata geçirilmesi ile hem AB'ye taşınan enerji bağlamında Türkiye kilit nokta haline gelecek, hem de Rusya'ya karşı olan enerji bağımlılığına önemli bir alternatif yaratılacaktır. Coğrafi konumları projeye katılmak için müsait olan Rusya ve İran dahil edilmek istenmemiştir. Nedeni ise kendilerine olan enerji bağımlılığının sona erdirilmesi isteğidir. Rusya, kendi ekonomik önceliklerini dikkate alarak, bu projenin hayata geçirilmesine engel olmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda, enerji hattına yüklemeye bulunacak temel ülkelerle (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) daha fazla doğal gaz alımına yönelik anlaşmalar yapmaktadır. Dahası Güney Akım projesinin hızlandırarak Nabucco'ya önemli bir alternatif haline getirmiştir (H/ NTVMSNBC, 13.07.2009). Diğerk bir taraftan Davutoğlu ise bunun tam tersini söylemekte, Nabucco ve Güney Akım'ın rakip ve birbirine alternatif projeler değil, birbirlerinin tamamlayıcısı projeler olduğunun ısrarla altını çizmektedir (Economist, 2009). Diğerk bir deyişle, Türkiye Rusya ile kurmuş olduğu yakın ilişkiyi riske atmak, diğerk bir taraftan ise ona bağılı kalmak istememektedir. Bu nedenle de iki projeyi aynı anda yürütme isteğini meşrulaştıran söylemleri ortaya koymaktadır. Ayrıca 2006 ve 2009 yıllarında Rusya'nın yakın komşusu Ukrayna'ya doğal gaz sevkiyatını durdurması ve ekonomisini zor duruma sokması Türkiye'ye enerji konusundaki hassasiyeti bir kez daha göstermiş, bağımlılıkla ilgili tartışmaları hızlandırmıştır (Kınıklıoğlu, 2006). Nabucco Hattının oluşturulması, süreklilik ögesi olan “dengeciliği” AKP iktidarının ve dış politika sorumlularının, enerji konusunda uyguladığını göstermektedir. Son derece açıktır ki hayati önemi olan enerji konusunda bağımlılık hoş görülmemekte, ileride doğabilecek riskler konusunda öngörülü davranılmaktadır. Dahası “enerji merkezi” konumunda ulaşma hedefinin dış politika gündeminde oluşturduğu yerin son derece önemli olduğu açıktır. Kaldı ki bu hedef daha önceden beri Türk dış politikasında var olduğu için bir “süreklilik ögesi” olarak nitelendirilebilir. Çünkü Türkiye, stratejik konumu nedeniyle doğu-batı koridorunda bölgesel enerji akışında kilit noktadır. Bu bakımdan, 1990'lı yıllarda enerji aktarımı için görüşmeleri yapılan projeler (1998 yılında Türkmenistan gazının

Avrupa'ya aktarımı, 1994 BTC anlaşmasının imzalanması gibi) yukarıda bahsedilen süreklilik ögesine örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca son dönemlerde Türkiye-Rusya ilişkilerini şekillendiren, yönlendiren önemli bir gündem maddesi olarak bahsedilen enerji sorunsalı eskisine oranla daha küresel hale gelmiştir. Bundaki en önemli etken, tüm dünyada ortaya çıkan ve gündem güne giderek artan enerji ihtiyacıdır. Türkiye'nin dünya gündeminde kilit bir rol oynamasının anahtarlarından biri olan enerji konusunda üretici değil aktarıcı olmak isteği Rusya ile ilişkilerin bazen samimi, bazen gergin olmasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle Türkiye AB, ABD ve Rusya arasında dengeli ilişkiler kurmak istiyorsa, özellikle enerji konusunda uygun ve sağlam adımlar atmalıdır.

Eskisi kadar olmasa da Rusya ile ilişkilerin gündemini belirleyen diğer önemli bir konu da etnik temelli sorunlardır. Uzun dönemlerden beri Türkiye PKK'ya verdiği destek yüzünden Rusya'ya karşı hoşnutsuz bir tavır içindeydi. Buna karşılık Rusya ise Çeçen direnişçilere destek veren Türkiye'nin tavırlarından oldukça rahatsızdı (Yanık, 2007: 354-5). AKP döneminde, 2005 yılında Putin ve Başbakan Erdoğan arasında imzalanan Çeçenistan ve Kürtler konusunda, Türkiye ve Rusya'nın birbirini destekleyeceğini öngören anlaşma sayesinde bu rahatsızlık en az düzeye indirildi (Hill, Taşpınar, 2006a: 84).

Fakat diğer bir taraftan Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerdeki, karşılıklı tehdit algılarının değiştiği gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Yanık'a göre tehdit algısının zaman içinde bu denli değişmesinin nedeni sadece uluslararası konjonktür değişikliklerinde aranmamalıdır. Ulusal değişiklikler de oldukça önemli bir etkidir ve bu nokta ise Ulusal Güvenlik Belgelerindeki değişikliklerden açıkça fark edilebilmektedir. Şöyle ki 1997 yılında yeniden düzenlenen Türkiye Ulusal Güvenlik Belgesinde, radikal İslam ve ayrılıkçı Kürt hareketi en önemli tehditler olarak ilk sıralarda yer almıştır. Rusya ve komünizm artık bir tehdit olarak görülmemekle birlikte asıl tehdidin Güney sınır komşularından algılandığı ifade edilmiştir. Rusya ise benzer bir şekilde 2000'de düzenlediği Dış Politika Konseptinde, ekonominin uluslararası arenayı kapsayacak şekilde gelişmesini öncelik olarak göstermiştir. Bu düzenleme bile Türkiye ile kurulacak

yakın ekonomik ilişkilerin temelini nasıl ve ne şekilde atıldığına anlaşılmasına yardımcı olacak olgular nitelendirilmektedir (Yanık, 2007: 355-6).

Genel anlamda Türkiye ve Rusya arasındaki politik ilişkilerin derinleşmesinin 2001 yılında imzalanan Avrasya Eylem Planı (*Euroasia Action Plan*) ile başladığı söylenmektedir. Bu plan ile ticaret, kültür, turizm konularında diyalogun arttırılması, düzenli politik müzakerelerin yapılması istenmiştir. Ayrıca öngörülen alanlarda işbirlikleri arttırılmaya çalışılmıştır. Dahası 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesine karşı çıkışının etkisiyle Türkiye'nin Rusya ile daha özerk ilişkilere sahip olduğundan bahsedilmektedir. 2004'te Putin tarafından Türkiye'ye gerçekleştirilen ziyaret "32 yıl sonra gerçekleşen ilk devlet başkanı" ziyareti olması açısından çok önemli olarak addedilmekle birlikte, gelişen ilişkilerin boyutu hakkında fikir vermektedir (Kınıklıoğlu, 2006).

Politik ilişkilerin normalleşmesi göreceli olarak daha yeni bir gelişmeyken, ekonomik anlamda ilişkilerin normalleşmesi Soğuk Savaş döneminde başlamıştı. Böylelikle, aslında, Soğuk Savaş sonrası dönemdeki ekonomik aktivitelerin hızlanmasının zemini oluşmuştur. 1984 yılında imzalanan doğal gaz anlaşması ile ikili ticari ilişkilerin başladığı kaydedilmiştir (Kınıklıoğlu, 2006). Bu anlaşma ile Sovyetler Birliğinden alınan doğal gazın %70'lik kısmının Türk mal ve hizmetleriyle ödenmesi öngörüldü (H/ CNNTurk, 12.05.2010). Ekonomik girişimlerin hızlanmasıyla birlikte "Türk-Sovyet Ticaret Konseyi" (Soğuk Savaştan sonra Türk-Rus Ticaret Konseyi adını aldı) kuruldu (Yanık, 2007: 359).

Ek olarak belirtmek gerekir ki doğal gaz, ticari ilişkilerin canlanmasındaki en önemli etkendi. Çünkü Türkiye'deki yöneticilerin büyük çoğunluğu, dünyada gitgide artan enerji ihtiyacının farkındaydı. Bu bakımdan Türkiye'nin jeostratejik konumunu kullanmak yoluyla enerji boru hatlarını üzerine çekerek bir enerji merkezi yaratmayı umuyorlardı. Mavi Akım Projesiyle başlayan enerji hatları girişimleri BTC ile devam etti. Çünkü enerji aktarımı Türkiye ve Rusya'nın karşılıklı çıkar alanlarından biriydi. Bu alandaki hedefler oldukça yüksekti. Enerji Rusya için ekonomiyi dışa açmanın ve düzende sağlam kalmanın en önemli aracı, Türkiye için ise enerji merkezine dönüşebilmenin bir aracı olarak görülmekteydi. Dahası, Rusya ve Türkiye arasındaki ticarete yaşanan patlama Mavi Akım Projesinin bir sonucu olarak nitelendirilmektedir.

Doğal gaz önemli bir ticaret kalemi olsa da, ekonomik ilişkiler sadece doğal gaza bağlı değildi. Türk müteahhitlik firmaları ve tüketim ürünleri şirketlerinin (Enka, Alarko ve Anadolu grubu gibi) Rusya’da önemli girişimleri vardı (Hill, Taşpınar, 2006a: 84-5). Buna karşılık Türkiye’ye yapılan Rus kaynaklı yatırımların artmakta olduğu kaydedilmektedir. Örneğin Rusya’daki Alfa Grup, Türkiye’nin en önemli GSM operatörlerinden Turkcell’in %13,2’sini 3,3 milyon dolara satın almıştır (Kınıklıoğlu, 2006).

Ayrıca “bavul ticaretinin” de iki ülke arası gerçekleşen en önemli ticaret kalemlerinden biri olduğu söylenmektedir. Sovyetler Birliğinin parçalanmasından hemen sonra bavul ticaretiyle Rusya’ya satılan mallar, kayıt dışı olduğu için Türk-Rus ticari ilişkilerine rakamsal olarak işlenemedi. Fakat yapılan yorumlara göre, bavul ticaretiyle Rusya’ya giden kalitesiz ürünler, uzun vadede Rus pazarında güvensizliğe yol açmıştır. Dahası, çok yeni bir gelişmeyle özellikle genel bavul ticareti içinde çok önemli bir kalem olan deri ürünlerinin ticareti Rusya tarafından kaldırıldı. Rusya’nın böyle bir karar almasının ardında yatan neden ise kendi vatandaşlarına istihdam sağlayabilmek için ülkesinde iş alanları yaratma isteği, bu nedenle artık Türkiye’den alınacak ucuz ürünlerin satılmasına gerek olmayacağı, ürünlerin Rusya’da üretimini teşvik edileceğidir (H/ CNNTurk, 10.07.2010). Bavul ticaretini, yasaklamak, ileride tamamen ortadan kalkmasına yol açacaktır. Bunun ise Türkiye’nin Rusya’dan elde ettiği ticari gelirin düşmesine neden olması son derece olağandır. Genel olarak Türkiye ve Rusya arasındaki ihracat, ithalat rakamları aşağıdaki tablodan gözlemlenebilir.

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2001	923	3.436	4.359	-2.513
2002	1.172	3.982	5.064	-2.720
2003	1.368	5.451	6.819	-4.084
2004	1.859	9.033	10.892	-7.174
2005	2.377	12.906	15.283	-10.529
2006	3.226	17.494	20.720	-14.268
2007	4.727	23.506	28.233	-18.779
2008	6.483	31.364	37.847	-24.881
2009	3.202	19.450	22.652	-16.248
2010 (Ekim)	3.694	17.189	20.883	-13.495

Tablo 13. Türkiye-Rusya Federasyonu İkili Ticaret Verileri (<http://mfa.gov.tr>)

Ekonomik veriler incelendiğinde ithalatta ihracata göre çok daha fazla artış olduğu gözlemlenmektedir. Bunun da en büyük nedeni petrol ve doğal gaz ürünlerinin ithalatında, ihtiyaç artışı nedeniyle, yaşanan yoğunluktur. Ticaret hacminde de yüksek bir artış gözlemlenmektedir. İthalat ve ihracat dengesizliği ise son yıllarda iyiden artmıştır. Bu durumun Türkiye ekonomisine etkileri ise son derece tartışmalı olsa da, Rusya Türkiye'nin en önemli ticari partneri olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Dahası Rusya'daki doğrudan Türk yatırımlarının tutarının 6 milyar dolara, Türk müteahhitlerinin Rusya'daki üstlendikleri projelerin toplam tutarının ise 30 milyar dolara ulaştığından bahsedilmektedir (H/ Dışişleri Bakanlığı (i), 01.04.2010). Ayrıca Rusların Türkiye'deki en önemli yatırım kalemi turizm sektörüdür. 1999 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı 438 bin kişi iken 2005 yılında bu rakam 1,9 milyona çıkmıştır (Yanık, 2007: 363). Ayrıca, 2009 yılının Ocak-Aralık döneminde Rusya'dan 2 milyon 694 bin 733 turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Verilere göre, turizm pazarının yüzde 9,95'ini Ruslar oluşturmuştur (H/ CNNTurk, 28.01.2010). 2002 sonrası ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında, ithalattaki artış ihracattakinin yaklaşık %20'sidir. Türkiye'nin doğal gaz ithalatıyla yükselen ithalat kalemini ihracat rakamlarının yakalaması zor gibi görünmektedir. Bu noktada ticari ilişkilerin "karşılıklı" olarak geliştiği tespitleri şüphe uyandırmaktadır. Çünkü "karşılıklı" olarak gelişen ticari ilişkilerde beklenen, ithalat-ihracat oranlarının bu denli bir dengesizliği ortaya çıkarmamasıdır.

Gelişen ekonomik ilişkiler Türkiye ve Rusya arasındaki uzlaşmanın itici gücü olarak nitelendirilmektedir. Fakat yapılan değerlendirmeler incelendiğinde ekonomiye, ekonomik ilişkilerin yaygınlaşmasına bu kadar önem vermenin Putin dönemiyle başladığı tartışmaları dikkati çekmektedir. Putin'in Rusya için tasarladığı önceliklerden biri de Rusya'yı yeniden küresel bir güç haline getirmektir. Bunun için Rus ekonomisinin yeniden yapılandırılması bir gereklilik olarak görülüyordu. Rusya'nın ekonomik büyümesini gerçekleştirmesini sadece silah ve enerji satışı yoluyla yapmanın ötesinde nükleer reaktörler gibi ileri teknoloji ürünleri ve dünyanın birçok bölgesiyle ekonomik ilişkiler kurmak yoluyla yapmayı ısrarla vurgulamaktaydı. Kaldı ki 2010 yılında, Türkiye'nin ilk nükleer santralının Mersin'de kurulması için Rusya ile anlaşma imzalanmıştır (Milliyet, 13.05.2010). Diğer bir deyişle ekonomik nedenler Putin'in dış politika gündeminde önemli bir

yere oturmuştu. Kaldı ki uzmanlara göre Ortadoğu'daki konumunu yeniden güçlendirmek isteyen Rusya'nın, bölgeye müdahil olabilmesi için atması gereken ilk adım Türkiye'ye olmalıydı. Bu yüzden ki gerek enerji konusunda gerek, Orta Asya bölgesindeki çatışma alanları konusunda Türkiye'ye arabuluculuk sözleri verilmiştir (Freedman, 2010: 9). Putin'in kişisel öngörülleri, uluslararası konjonktürdeki değişiklikler Türkiye-Rusya ilişkilerini aktif hale getirmiştir. Dahası yapılan bir yoruma göre, Putin ve Erdoğan, "maço, sportmen, otoriter yetkinlikleri" olan benzer karakterleriyle oldukça uyumlu bir ikili görüntüsü sergilemektedirler (H/CNNTurk, 14.08.2009). Fakat iki lider arasındaki uyumun, Putin ve Erdoğan'ın kişisel yakınlığının ötesine geçemediği ifade edilmektedir (Hill, Taşpınar, 2006a: 90).

Dikkati çeken diğer bir husus ise Rusya ve Türkiye'de değişen iktidar kadrolarının aynı zamana denk gelmesi ve iktidardakilerin hedefleri arasında benzerlikler olmasıdır. Diğer bir deyişle Putin 2000 yılında cumhurbaşkanı olmuş ve Rusya'ya yeni bir dış politika vizyonu kazandırmaya çalışmıştır. Erdoğan ve AKP ise iktidara 2002 yılında gelmiştir. Bu hükümet değişiklikleriyle birlikte iki ülkede, ortak bir nokta olarak aktif, çok taraflı dış politika söylemi ve bu söylemi uygulamaya geçirmeye yönelik uygulamaları ön plana çıkmıştır. 2002 sonrasında, karşılıklı ziyaretler, anlaşmalarla Rusya ve Türkiye'nin yakınlaşması aslında pek sürpriz olmayıp AKP döneminde ortaya çıkan bir dış politika tercihi olarak tanımlanamaz.

Ayrışan ve bazen de çelişen yanları olmakla beraber, Rusya ile ilişkiler sadece Rusya'nın ulusal sınırları dahilinde kurulmamaktadır. Rusya ile karşılıklı ilişkiler göz ardı edilmemesi gereken bir unsur iken, dikkat çekilecek bölgeler Orta Asya ve Kafkasya'dır. Karadeniz veya Kafkasya bölgesine dair ABD politikaları, Türkiye'nin, bölgedeki durumuna tehdit oluşturma olasılığı yüksek olarak düşünülmüştür. Bu nedenledir ki 2006 yılında Rusya ve Türkiye iki ABD önerisini veto etti. Bunlardan biri KEİ'ne ABD'nin dahil olması teklifi iken, diğeri ABD'nin Akdeniz'de terörizm ve suçla mücadele kapsamında faaliyet gösteren NATO Aktif Çaba Operasyonu (*Operation Active Endeavor*)'nun görev alanını Karadeniz'e de genişletmek istemesiydi (Hill, Taşpınar, 2006b). Ki bu Kanbolat tarafından Karadeniz'in yeni bir döneme girilmesine atılan ilk adım olarak nitelendirilmektedir

(Kanbolat, 2006). Çünkü Karadeniz artık sadece Rusya ve Türkiye için önemli değildi. Diğer bir deyişle önemi sadece bölgesel olmaktan çıkıp, uluslararası hale gelmiştir.

Bu önerilerin reddedilmesinin nedeni Türkiye için Montrö anlaşmasına sadık kalma gibi bir süreklilik ögesine bağlı olma ve dahası Rusya ile kendine özel ilişkiler kurabileceği tek alanda “özerk” hareket etmek istemesi olarak yorumlanabilir. Rusya’nın ise ABD ile Soğuk Savaş döneminde son derece göz önünde yaşanan, daha sonra gizliden gizliye yürüyen rekabetine dayanarak, “Karadeniz sadece bölge ülkelerini ilgilendirir” gibi bir söylemle hareket ettiği yorumu yapılabilir. Bu gibi nedenlerle Karadeniz, dolayısıyla da Kafkasya’yı ilgilendiren konularda Rusya ile ilişkilerin oldukça etkili olduğunu düşünmek çok da yanlış sayılmaz.

Fakat bir dönemler özellikle Kafkasya’daki Rus askeri varlığı, Türkiye’nin Rus tehdidini üzerinde hissetmesine neden olmaktadır. Soğuk Savaşın bitiminden sonra, silah alım satımına ilişkin anlaşmalar da dahil olmak üzere, ulusal ve uluslararası alanda bir çok işbirliğine gidildi. Bu anlaşmalarla atılan her bir adım, askeri anlamdaki ilişkileri, bir öncekine göre daha fazla yakınlaştırdı. Fakat belirtilenlere göre askeri anlamda kırılma noktası Karadeniz’e ilişkin bir alanda yaşandı. Ki bu 2002 öncesinde yaşanan bir gelişmeydi. Şöyle ki; 2001 yılında “Karadeniz İşbirliği Görev Grubu” (*Blackseafor*) adında, Karadeniz’de insani amaçlı arama ve kurtarma, çevre korumasına yönelik eylemler ve karşılıklı iyi niyet ziyaretlerini kapsayan bir çalışma kolu kurulması kararı alındı (Yanık, 2007: 357). 1998 yılında ilk defa gündeme getirilen fakat 2001 yılında kuruluş sürecini tamamlayan girişim, bölge tarihinde ilk kez Karadeniz’e sahili olan devletlerin temsilcilerinin bir araya gelerek ortak bir inisiyatifi ortak amaçlar dahilinde gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir platform olması nedeniyle önemli görülmektedir (H/ Blackseafor, 08.08.2010). Daha sonra 2004 yılında, 11 Eylül sonrasında, “Karadeniz Uyum Harekatı” adıyla, Karadeniz’deki şüpheli gemileri tespit edecek bir devriye oluşturulması kararı alındı (Yanık, 2007: 354). Ayrıca 2009 yılında, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Rusya’ya yaptığı ziyaret sırasında ortak bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyonda ikili ilişkilerin ekonomi, güvenlik, eğitim, turizm gibi alanlarda daha ileri bir noktaya vardırılmasına, ayrıca bölgesel güvenlikte ortak

hareket edeceklerine dair taahhütleri iki ülke karşılıklı olarak birbirlerine vermişlerdir (H/ Dışişleri Bakanlığı (j), 13.02.2009).

Rusya ile Orta Asya ve Kafkasya'ya dair ilişkiler bu çerçevede gelişmeye devam ederken, Rusya ile son derece ilişkili olan Kafkasya ve Orta Asya bölgesindeki durumun incelenmesi bölgenin bütününe anlayabilmek, bu şekilde de süreklilik ve değişiklik öğelerini tespit edebilmek için faydalı olacaktır. İkili ilişkileri son derece net bir şekilde ortak bir zemine oturan Rusya ve Türkiye'nin aslında Kafkasya bölgesinde de uzlaşmaya varması beklenen bir durumdur. Fakat Taşpınar ve Hill'e göre sağlıklı bir bütünleşme yaşanmamasının temel nedenleri Rusya'nın Gürcistan ile olan husumeti ve Türkiye'nin Kafkas ülkeleriyle olan ilişkilerindeki durağanlıktır (Taşpınar, Hill, 2006b: 11).

Türkiye Sovyetler Birliği çökünce, Türki Cumhuriyetler yakın ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Soğuk Savaştan sonra Türkiye'de liderlerin Orta Asya ülkelerine yönelik açıklamalarının Pan-Türkist öğeler içerdiği de söylenebilir. Örneğin, Demirel Türkiye'nin merkezi konumunun dinamik bir dış politika çizgisini takip etmeyi zorunlu kıldığını vurgulamıştır. Dahası kendisi, "Türki devletler birliği" kurmayı önermiştir (Aydın, 2004: 5).

AKP döneminde ise bölgeye yönelik uygulanan dış politikanın eskisinden farklı olduğu AKP yetkililerince dile getirilmektedir. Onlara göre "ağabey rolü, lider ülke retoriği terk edilmiş, yerine egemen eşitlik ilkesi temelinde karşılıklı saygı, ortak yarara dayanan ilişkilerin merkez ülke ve cazibe merkezi şeklinde geliştirilmesi prensip" olarak kabul edilmiştir (H/ AKParti, 01.05.2010). Ayrıca bölge ülkeleriyle ilişkilerde "Rusya ile rekabet ya da Rusya'ya rağmen politikası yerine Rusya ile işbirliği stratejisinin benimsendiği" (H/ AKParti, 01.05.2010) dile getirilmektedir. Dahası aktif dış politika uygulamaları tartışmaları bu bölge için de yapılmaktadır. Ülkelerle yapılan ziyaretlerin sıklaşması, ikili ticaret anlaşmalarının yapılması kanıt olarak gösterilmektedir. Son dönemlerde etkinliğinin arttığı gözlense de bölge ülkeleriyle işbirliğini arttırmayı hedefleyen Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) 1992 yılında kurulmuştur. Dolayısıyla bölgedeki aktif dış politikanın etkin araçlarından biri olarak gösterilen bu sivil toplum örgütü de bir değişiklik ögesi olarak tanımlanmamalıdır.

Bölgede yapılan genel değerlendirmelere bakıldığında, söz konusu coğrafyada aslında gizli bir “ABD-Rusya çıkar alanı çatışması” olduğu söylenebilir. Çünkü Rusya bölgedeki ekonomik ve siyasi etkinliğini arttırmak için yoğun çabalar gösterirken, ABD de benzer bir tavır göstermektedir. Örneğin Gürcistan’da 2003 yılında yaşanan “Gül Devriminin” sonucunda Saakashvili’nin iktidara getirilmesi ABD’nin işi olarak görülmektedir (Hill, Taşpınar, 2006b: 17). Diğer bir deyişle, ABD’nin Karadeniz ve Kafkasya’da ABD çıkarlarını savunabilecek bir başat gücü bölgede konumlandığı ifade edilmektedir. Bu da bölgede Rusya ve Türkiye’nin yalnız olmadığını bir göstergesi olarak sayılabilir.

Azerbaycan ile 90’lı yıllarda, Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey etkisiyle de kurulan yakın ilişkiler hala süregelmekteyken, Hill ve Taşpınar’a göre bazı alanlarda farklılaşmalar mevcuttur. Yazarlara göre bunun nedenlerinden bazıları; İran sorunu –uzun dönemde Azerbaycan ile hem sınır hem de Hazar denizi meseleleri yüzünden problem çıkabilme ve Türkiye’nin bu soruna kolayca dahil olabilme ihtimalinin yüksek olması-, ABD ile olan ilişkiler –Azerbaycan ABD yanlısıyken, Türkiye’de artan oranda ABD karşıtları vardır-, Ermenistan ve Dağlık Karabağ sorunudur (Hill, Taşpınar, 2006b). Fakat bunun ötesinde Azerbaycan, Fuller tarafından en çok ikili ilişki kurulan ülke olarak nitelendirilmektedir. Dil ve kültür açısından Türkiye ile yakın olması bir avantaj olarak görülmektedir. Fakat Elçibey döneminden sonra ilişkiler BTC boru hattı eksenine kaymıştır. Çünkü daha önce de bahsedildiği üzere bu hat hem Türkiye’nin önemli bir petrol gelirini oluştururken hem de Bakü petrolü için Rusya’dan bağımsız bir çıkış noktası niteliğindedir (Fuller, 2009).

Genel olarak Güney Kafkasya ülkeleri ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler aşağıdaki tablodan incelenebilir.

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2003	470.558	149.998	620.556	320.560
2004	603.641	442.206	1.045.847	161.435
2005	799.904	575.550	1.375.454	224.354
2006	1.103.249	685.335	1.788.584	417.914
2007	1.693.750	619.272	2.313.022	1.074.478
2008	2.665.313	1.454.951	4.120.264	1.210.362
2009	2.165.763	1.039.318	3.205.081	1.126.445
2010 (Ekim)	1.865.510	966.200	2.831.710	899.310

Tablo 14. Türkiye-Güney Kafkasya İkili Ticaret Verileri

(<http://tuik.gov.tr>)¹⁷

Ticari ilişkilerin ise, ilgili veriler (H/ Dışişleri Bakanlığı (k), 12.12.2009) incelendiğinde, yükselen bir ivmeye sahip olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Askeri ve eğitim alanında, Türkiye ve Azerbaycan arasında önemli bir işbirliği vardır. Fakat tüm bunların ötesinde Ermenistan ile ilişkiler, genelde Orta Asya ve Kafkasya bölgesi özelde ise Azerbaycan ile ilişkileri etkileyen önemli bir etkidir. 2002 sonrasında, dış politikanın genel ilkelerinden biri olan “iyi komşuluk” politikaları etkisiyle, doğal olarak bu ülkeye de yakınlık gösterildi. Sorunun çözülmesinin iki tarafın da avantajına olduğu söylemleri gündemden düşmeyen bir tartışma konusu haline geldi. Hatta Başbakan Erdoğan, meselenin çözümünü bilim adamlarından oluşan uluslararası bir panele bırakmayı öngördü. Dahası 2007 yılında yaşanan Hrant Dink suikastına, Türk kamuoyunun verdiği tepki, Erivan’da olumlu bir izlenim uyandırmıştı. Fakat Fuller’a göre ABD içindeki Ermeni lobbiesinin soykırım yasasının geçmesine daha istikrarlı hale gelme olasılığını engellemektedir (Fuller, 2009).

Ermenistan ile ilişkilerin bu ülkede iş başına gelen liderlerin politik tercihleri ile de bağlantılı olduğu söylenebilir. Şöyle ki Petrosyan daha ılımlı iken Koçaryan ise oldukça milliyetçiydi. Dolayısıyla bu milliyetçi liderin görevden ayrıldığı 2003 yılına kadar ilişkilerde yakınlaşma olasılığı doğmadı (Aydın, 2004: 11). “Soykırım” iddialarının ötesinde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ

¹⁷ 1990-2001 yılları arasındaki veriler için, bkz. 77

sorunundaki konumlanış iki ülke ilişkilerini son derece net bir şekilde etkilemektedir. Türkiye bu bölgesel çatışmaya çok fazla karışmadan kendi güvenliğini tehlikeye sokmayacak politik girişimlerle, krizi önlemeye çalışmıştır (Aydın, 2004: 11-2). Fakat Ermenistan ile yaşanan sorun basitleştirilebilecek bir konu olmadığı gibi, son derece kapsamlı bir çözüm gerektirmektedir. Çünkü sorunun başlı başına, Türkiye'nin diğer ülkeler ve dolayısıyla bölgelerle olan ilişkilere doğrudan etkileri vardır. Örneğin son dönemlerde ABD ile ilişkilerde yaşanan ciddi gerilimlerde "Soykırım iddialarının" büyük etkisi vardır. Aynı zamanda AB ile olan ilişkilerde, bu konu, önemli bir tartışma başlığı haline gelmiştir. Konuyla ilgili oldukça yeni ve Ermenistan ile sorunların AKP döneminde de boyut değiştirmediklerini gösterebilecek bir gelişme 2010 yılının Mart ayında yaşanmıştır. Ermeni Soykırım tasarısı ABD Temsilciler Dış İlişkiler Komitesinde 22 Mayıs, 23 Evet oyuyla kabul edilmiştir. Türkiye, Ermenistan ve ABD gündemini hızlandıran bu gelişme Türkiye ve ABD arasında kısa süreli bir gerginliğe yol açmıştır. Olay üzerine Türkiye Washington Büyükelçisi geri çağırılmıştır. Dahası Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Türkiye baskıyla karar alacak bir ülke değildir" şeklindeki açıklamasıyla Türkiye'nin net duruşunu göstermeye gayret etmiştir (Sabah, 05.03.2010).

Son derece farklı dinamiklere sahip Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde, kurulan ilişkileri etkileyen diğer bir ülke ise Gürcistan'dır. Rusya ile yaşadığı sorunlara kısmi çözümler bulunmuş olsa da Rusya Gürcistan'a karşı olan "başarısız devlet" (*failed states*) bakış açısını değiştirmemiştir (Hill, Taşpınar, 2006b: 14). Fakat buna karşılık Türkiye ile Gürcistan arasında karşılıklı ilişkiler kurulmuştur. Türkiye NATO çatısı altında Gürcistan ordusunu eğiterek ulusal bir ordu kurulması için yardım önerisinde bulunmuştur. 2002 yılında Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üç taraflı güvenlik anlaşması imzalandı. Ayrıca, ABD askeri danışmanları Gürcistan'a gitmiş ve 64 milyon dolarlık bir program uygulamaya koymuştur. Zaten enerjinin batıya aktarılması yolunda Karabağ probleminin çıkardığı engel de Gürcistan yolunu gündeme getirmiş ve hatta 11 Eylül'den sonra ABD askeri danışmanlarının ülkeye gitmesi BTC boru hattının önünü açan bir gelişme olarak nitelendirilmekteydi (Aydın, 2004). Diğer bir taraftan ABD'nin Gürcistan'ı NATO çatısı altına sokma fikri Türkiye'nin pek hoşuna gitmiyordu. Çünkü Rusya ile ilişkileri gelişmeye

başlayan Türkiye'nin boş yere gerginlik yaşamak istemediği ifade edilmektedir (Fuller,2009).

Gürcistan'da 2009 yılında yaşanan krizi, Türkiye bir işbirliği platformu önerisinde bulunarak, avantaj haline çevirmeye çalışmıştır. Şöyle ki; 2009'da yaşanan Gürcistan krizi esnasında “Kafkasya İşbirliği ve İstikrar Platformu”, bölgenin istikrarının korunması amacıyla bir teklif olarak Türkiye tarafından sunulmuştur. Bu proje ABD ve projenin tüm tarafları tarafından desteklenmiştir. Fakat Arı'ya göre bu proje 1999 yılındaki Güneydoğu Avrupa İstikrar Pakti'nden esinlenerek 2000 yılında Demirel tarafından gündeme getirilen ancak Rusya'yı dışarıda bıraktığı için destek bulmayan “Kafkasya İstikrar Pakti” adlı projenin devamı niteliğinde görülmektedir (Arı, 2009). Dolayısıyla projeye Rusya'nın dahil edilmesi bir değişiklik olarak nitelendirilebilirken projenin fikri aslında geçmişten gelmektedir yorumu yapılabilir.

Bu noktada hemen belirtmekte fayda vardır ki AKP dönemi öncesinde de stratejik ortaklık geliştirmeye yönelik çabalar vardı. Zaten Demirel döneminde “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne yeni Türk dünyasının başının çekilebileceği söylemi” Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine olan bakış açısını gösterir niteliktedir. Bu kapsamda ortaklıklar kurulması amacıyla yıllık Türkî Cumhuriyetler Zirve toplantılarının düzenlenmesi, Türk Ticaret ve Kalkınma Bankasının kurulduğu belirtilmektedir (Fuller, 2009). Fakat Davutoğlu'na göre özellikle Soğuk Savaşın sonra oluşan konjonktür Türkiye'de dış politika yapımından sorumlu makamlarca iyi değerlendirilememiştir. Hatta siyasi yapı içinde farklı politik duruşlar sergilenmiştir. Ayrıca derinlikten yoksun bu bakış, bölgeyle ilgili yanlış stratejilerin oluşturulmasına yol açmıştır. Aslında, Davutoğlu'nun bakış açısına göre Soğuk Savaş sonrasında bölgesel dinamikler yanlış değerlendirilmiştir. Orta Asya ülkelerinin düzende bu kadar etkin olacağı Türkiye tarafından fark edilmemiştir. Dolayısıyla bölge ülkeleriyle kurulan ilişkilerde her zaman ABD'nin gölgesi olmuştur. Bu da Türkiye ve Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri arasındaki uçurumun artmasına neden olmuştur. İlişkilerin istenen ve beklenen şekilde yürümesi için çizilen yolda, bölgenin kendi yapısı içinde kurulmuş olan uluslararası örgütlere önem verilmesi, ekonomik işbirliğinin arttırılmasına çalışılması gerektiği vurgulanmaktadır (Davutoğlu, 2009).

Zaten bölgede var olan devletlerin hepsi farklı dinamiklere ve çıkarlara sahiptir. Dolayısıyla Türkiye'nin bölge genelinde kabul edilebilir hale gelmesi, bu ülkelerle ortak noktayı bulmasına bağlıdır denebilir. Kaldı ki hakim otokratik liderler ABD etkisinden korktuğundan ve belki de Türkiye'yi ABD ile özdeşleştirdiğinden Rusya'ya ekonomik, askeri, siyasi açıdan yaklaşmışlardır (Fuller, 2009). Bu açıdan ise Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde, en başta da söylenildiği gibi, Rusya faktörünü göz ardı etmemesi gereklidir.

Özel sektör, İslam, demokrasi ve açık pazar nosyonlarının yakınlaştırdığına inanılan Orta Asya ve Türkiye ilişkilerinde 2003'ten itibaren ekonomik yakınlaşmalar olduğu söylenmektedir (Aydın, 2004: 16-7). Söz konusu bölgede, Türkiye'nin işbirliğine yöneldiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Eğitim, askeri, enerji alanlarında kurulan işbirlikleri, dönem dönem bölgenin iç dinamiklerinin engellerine takılsa da önemli yakınlaşmaları beraberinde getirmektedir. Zaten gerçekleştirilen sayısız karşılıklı ziyaretler bölgeye ne kadar önem verildiğinin göstergesidir.

Orta Asya, Rusya ve Kafkasya bölgesindeki yaklaşma her ne kadar AKP dönemi dış politikalarına atfedilse de aslında yaklaşma teşebbüsleri zaten geçmişten beri süregelmektedir. İşbirliğinin şu anki kadar etkin ve istenir hale gelememesinin nedenlerini hem Davutoğlu'nun değerlendirmesinde olduğu gibi "derinliği olmayan analizlerde" hem de ulusal ve uluslararası anlamda konjonktürün uygun olamamasına bağlamak daha doğru olabilir. Geçmişte kültürel bağlar aracılığıyla kurulmaya çalışılan ilişkiyle aslında yetersizdi ve asıl gereksinim çıkarları uzlaştırmaktan geçiyordu. Kaldı ki tüm dünyayı etrafında toplayan bir gereksinim olan "enerji" bölgede var olan ülkelerinde, önemli miktarda, bulunmaktadır. Hatta bu durum Orta Asya ve Orta Doğu dinamikleri arasında kurulan paralelliğe sebep olan, despotik liderler ve otokratik rejimlerin varlığına ek olarak söylenebilecek bir nedendir.

Soğuk Savaş sonrası döneminde, özellikle söz konusu bölgeyle ilgili salt kültürel bağlar aracılığıyla kurulmaya çalışılan ilişkiler, Türkiye'nin bugün yaşadığı zorluklara bir neden olarak gösterilebilir. Fakat Türkiye'nin bugün, bölgeye dair, uyguladığı dış politika geçmiştekinden tamamen farklı veya yeniliklerle dolu bir dış politika olarak görülmemelidir. Çünkü Türkiye konjonktüre uygun davranmaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye yakın çevresinde söz sahibi ve bölgede alternatif bir güç olabilmek için işbirlikleri yoluyla ilişkilerini yeniden düzenlemeye çalışmaktadır. Diğer bir deyişle Fuller'ın da dediği gibi Orta Asya bölgesinde son dönemlerde fark edilen “gerçeklikler Türkiye'deki tüm siyaset camiası için açık olup yalnızca AKP düşüncesinin bir ürünü değildir” (Fuller, 2009: 265).

3.2.3. AB, Kıbrıs ve Balkanlar ile İlişkilerdeki Süreklilikler/Değişiklikler

Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri oldukça kapsamlı, uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Tam olarak kapsamlı bir tartışmasını yapmak araştırmanın ana ekseninden sapmaya neden olacağından konuyla ilgili olan “2002 sonrasında uygulanan Türk Dış Politikası kapsamında AB ile ilişkiler” kısmına değinilecektir. Kıbrıs ve Balkanlar ile olan ilişkiler AB ile doğrudan ilgili olduğundan bu başlık altında verilmeye çalışılacaktır.

Kronolojik sıra ile gidildiğinde AKP hükümeti öncesinde, Aralık 1999 tarihi AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak sayılabilir niteliktedir. Bu tarihte gerçekleşen Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin adaylığı tescil edilmiştir. Oldukça önemli sonuçları olan ve bugünkü AB-Türkiye ilişkilerinin çerçevesini belirleyen bu zirve, Davutoğlu'na göre doğru yorumlanamamıştır. Dönemin konuyla ilgili iki bakanından birinin Helsinki'nin Türkiye için tarihi bir fırsat, diğerinin ise kararların Türkiye'nin menfaatine karşı olduğu tezini savunduğu ifade edilmektedir (Davutoğlu, 2009: 506). Bu ise daha sonra tekrar bahsedilecek olan toplumsal ayrışmanın temelini hazırlayan bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Ayrıca yine Helsinki ile birlikte diplomatik açıdan oldukça dinamik bir süreç başlamıştır.

Aralık 2002 Kopenhag zirvesi ile ise katılım müzakerelerine gecikmeden başlanılacağı bildirilmiştir. Ve böylelikle 1999-2004 yılları arasında gerçekleşen reform süreci başlamıştır. İnsan hakları, temel özgürlükler alanında yapılan, dahası hukuki ve idari anlamda AB standartlarına yaklaşılmasını sağlayan reformlar yapılmıştır. Özellikle 19 Şubat 2002'den başlanarak 14 Temmuz 2004 tarihine kadar 8 adet Uyum Paketi Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçirilmiştir. Bu paketlerle

53 yasanın 218 maddesinde değişiklik yapılmıştır. Belirtmek gerekir ki üç uyum paketi AKP iktidara gelmezden önce yasalaştırılmıştır. Buradan hareketle, uyum paketlerinin çoğunluğunun AKP döneminde yapıldığı bir gerçek olmakla birlikte AKP'nin aslında devam etmesi zorunlu olan bir süreci sürdürmek amacıyla uyum paketlerine bu denli önem verdiği yorumu yapılabilir. Uyum Paketlerinin bir getirisi olarak, 17 Aralık 2004 yılında yapılan Brüksel Zirvesinde Türkiye'nin geçirdiğı reform sürecinin memnuniyetle karşılandığı belirtildi. Ek olarak 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alındı (W/ Dışışleri Bakanlığı (I), 02.06.2010).

29 Temmuz 2005 tarihinde Ankara Anlaşmasının 16 üyeye genişlemesini ön gören “Uyum Protokolü”, onaylanmasının “Kıbrıs Cumhuriyetini tanıma anlamına gelmeyeceğı çekincesiyle” imzalandı. 12 Haziran 2006 tarihindeyse ilk müzakere faslı “Bilim ve Araştırma” başlığıyla açıldı. Fakat Ek Protokolün uygulanmadığından hareketle, AB; Ek Protokolle ilgili yükümlülükleri tam olarak yerine getirmediğı sürece 8 faslın geçici olarak kapatıldığını ilan etti. Aynı yılın aralık ayında Kıbrıs sorununda kapsamlı çözümün hedeflendiğı açıklandı. 29 Mart 2007'de ise “Sanayi ve İşletme Politikası” faslında müzakereler açıldı.

Yine çok önemli bir gelişme olarak 17 Nisan 2007 tarihinde “Türkiye'nin AB Müktesabatına Uyum Programı” başlatıldı. Bu program, müzakerelerin olması beklenen 33 fasılda 2007-2013 arasında yapılması öngörülen mevzuat uyum çalışmalarını içermekteydi. Aynı yılın aralık ayında iki fasılda daha müzakereler açıldı. 2008 yılındaysa 4 yeni fasıl müzakerelere açıldı (W/ Dışışleri Bakanlığı (I), 02.06.2010).

2009 yılında iki yeni fasıl daha müzakerelere açıldı. Ayrıca 1 Ocak 2009 tarihinde Kürtçe yayın yapacak olan TRT 6 kanalı yayına başladı. Aynı yılında Nisan ayında ise Kürtçe ve Ermenice radyo yayınları yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca AB Kopenhag siyasi kriterlerine uyum kapsamında hazırlanan Anayasa Değişikliği Paketi 12 Eylül 2010'da referanduma sunulmuş ve halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Ek olarak 30 Haziran 2010'da “Gıda Güvenliği, Hayvan ve Bitki Sağlığı” adıyla yeni bir fasıl açılmıştır. Şu an için, müzakerelerde en son duruma bakılırsa 18 fasıl bloke durumdadır. Ayrıca, yeni dönemde açılış kriterleri karşılandığında açılacak 3 fasıl daha bulunmaktadır (W/ Dışışleri Bakanlığı (I), 02.06.2010).

Müzakerelere başlama tarihinin 2002 sonrası gelişmelerinden biri olması nedeniyle AKP dönemi dış politikasında “AB ile ilişkilerin” önemli olması bir bakıma son derece olağandır. Özellikle Uyum Paketleri kapsamında yapılan yasa değişikliklerinin oldukça hızlı ve seri bir şekilde geçirilmesi AKP döneminde AB’ye önem verildiğinin göstergesi olarak sayılmaktadır. Fakat kronolojik olarak AB ile yaşanan ilişki dikkatle incelendiğinde görülebilir ki yasal düzenlemeler ile ilgili çalışmalar Ecevit döneminde başlayıp 2002 sonrasında ise hız kazanmıştır (Gözen, 2006). Hızlanan reform süreci bir yandan AKP’nin AB yanlısı politikalarının bir yansıması olarak görülüyordu. AKP için AB süreci bir zorunluluktan dolayı çünkü bu süreç AKP’nin kendi iktidarını dış politika aracılığıyla kurma süreci olarak ifade ediliyordu (Arman, 2010).

AB ile ilişkilerin, 2002 yılı öncesinde de durağanlıktan uzak ve dinamik bir halde olduğu tespiti yapılabilir. Davutoğlu’nun da bahsettiği gibi Türkiye-AB ilişkisi sürekli kendini yenileyen iki dinamik yapının ilişkisidir (Davutoğlu, 2009). Ve bu durum her zaman geçerli olmuştur. Sonuç çoğu zaman aynı olsa da nihai hedef, iktidar değişikliklerine rağmen aynı kalmış, hatta hükümet programlarında dahi yer almıştır. İlişkilerin dalgalanmasının sebepleri olarak “Sevr Paranoyası veya Sevr Sendromu”, askeri darbeler, siyasi ve ekonomik krizler gösterilebilir. Bu noktada, “Sevr Paranoyasının” 2002 öncesi ve sonrasında var olduğu, bu sendromu aşmak adına ilerlemeler kaydedilse de aşıldığını söylemenin zor olduğu ifade edilebilir.

Türkiye’nin AB’ye uyum yönünde gösterdiği çabalar ve politika değişiklikleri Türk dış politikasının AB’ye tam üye olmak yönünde dönüştüğünün göstergesi sayılabilir. Fakat sonuçta AB’nin savunduğu ve Türkiye’nin de yanında durmaya çalıştığı bu değerler bütünü, farklı açılardan da olsa, genel olarak ABD dahil tüm Batının inandığı değerler bütünü olduğunun da unutulmaması gereklidir. Dolayısıyla AKP’nin AB yanlısı politika uygulamalarının konjonktürel bir gereklilik olduğu burada vurgulanabilir bir durumdur. Diğer bir deyişle Türkiye’nin AB’ye yönelişi reel politik ve pragmatik amaçlardan kaynaklanmaktadır. Helsinki’den itibaren, Avrupalılaştırma süreci 2000’lerin başında karşılaşılan ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılardan kurtulmanın bir yolu olarak görülmekteydi. Türkiye’deki aydınlar AB’yi “muasır medeniyetler seviyesine ulaşılacak” en güvenli yol olarak

görmekteydi. Bazılarına göre AKP için AB ise daha özgür dini yaşam için bir gereklilikti (Gözen, 2006). AKP'nin Avrupalılaşıma sürecine verdiği desteğin arka planı bu şekilde tartışılmaktadır.

Türkiye'nin son dönemlerde AB değerleriyle şekillenen dış politika adımları attığı ifade edilmekte ve tartışılmaktadır. Uluslararası sorun çözümünde uluslararası normların, BM ilkelerinin kullanılması, küreselleşme, IMF ve diğer örgütlerin politikalarına destek verme eğilimi, liberal değerlerin Türkiye ve tüm İslam dünyasında yaygınlaştırılması çalışmaları, ulusalcı, otoriter ve militarist dış politikaya karşıt durma durumu, medeniyetler arası diyalogda yer alma, İslam ve Hıristiyan dünyası arasındaki sorunlarda arabuluculukta gönüllü olma gibi politika uygulamaları bu tartışmanın argümanlarından birkaçı olarak göze çarpmaktadır. Fakat bahsi geçen bu dönüşümün kalıcı olabilmesi Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasına bağlıdır (Gözen, 2006: 13). Yine dönüşümün kalıcı olması, ilişkilerin ikili yapısının göz ardı edilmemesi de bağlıdır. Şöyle ki AB-Türkiye ilişkileri bölgesel, kıtasal, küresel temelde ele alınmalıdır. Fakat bu yapılırken de iki tarafın farklı politik motivasyonlarının olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla AB'nin Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlara yönelik politikaları, Türkiye ile uyumlu olmalıdır. Aynı şekilde Türkiye, bahsi geçen bu bölgelere yönelik politikalar geliştirirken, AB ile koordinasyon içinde olmalıdır (Davutoğlu, 2009: 502).

Türkiye'nin AB'ye üyeliği, iç politika açısından laikliğin ve demokrasinin korunmasının bir aracı olarak görülmüştür. İslami kesim temsilcileri ise (o dönemki Refah Partisi gibi) AB'nin Hıristiyan kültür temellerine dayandığından kendi misyonlarını ise AB'ye karşı kendi değerlerini korumak olarak tanımlamışlardı. Bu noktada RP'nin halefi olarak nitelendirilen AKP ise geçmişteki bu politikayı bırakarak AB hedefini kucaklamıştır. Buna neden olarak ise AKP'nin demokrasi ve çoğulculuğun temeli olarak AB'yi görmesi ve bu yolla da ileride yapılabilecek askeri müdahalelerinin önlenebileceğini düşündüğü ifade edilmektedir (Robins, 2007: 292-3). Ayrıca 28 Şubat 1997 muhtırası bu dönüşümün nedenlerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Şöyle ki AKP, Türk Silahlı Kuvvetlerinin gücünü dengeleyebilmek için en iyi yol olarak, liberal demokrasi, politik çoğulculuk söylemlerinin hayata geçirileceği ortam olarak AB'ye tam üyeliği seçmiştir (W/ispionline, 05.05.2010). AKP'nin, Türkiye'nin geçmişten beri süregelen AB hayalini

kendine sadece bir araç olarak seçtiği söylenebilir. Dahası yukarıda bahsedilen olaylar yüzünden AB ile yaşanan gerginlik ve olumsuz tavır Türkiye’de AKP ve karşıtlarının aynı cephede toplanmasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle tüm taraflar bu ekseninde, yani AB’nin Türkiye’ye karşı hatalı tutumunda, aynı fikri paylaşmışlardır. Bu da Robins’e göre 2002 sonrasında AB konusunda Türkiye’de farklı ideolojik eğilime sahip olan partilerin aynı düşünceye sahip olabildiğinin bir göstergesidir (Robins, 2007: 293). Dahası yeni dünya düzeninin neden olabileceği güvenlik risklerinden kaçınmak için, uluslararası sisteme AB aracılığıyla entegre olmak avantajlı bir yol olarak görülmekteydi. Böylelikle liberal-çoğulcu demokrasiye de geçilmiş olacaktı. Ayrıca istikrarlı demokrasilere sahip Batı toplumlarıyla bir arada olunca daha fazla dış yatırım çekilebilirdi. Bu da önemli bir ekonomik çıkar olarak nitelendirilebilir. Ayrıca, bir yandan geçmişteki Refah Partisi ile arasına bir çizgi çekerken, diğer yandan “din ve vicdan özgürlüğü” alanının en kolaycı biçimde AB çatısı altında gerçekleştirebileceği inancı belirleyici olmuştur.

Bu noktada 2002-2010 yılları arasında, AB üyesi ülkeler ve Türkiye arasında gerçekleşen ithalat ve ihracat rakamlarının ve AB’den Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırım oranlarının incelenmesi, bahsedilen ekonomik faydanın gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında fikir verebilir.

Milyon \$	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	20.415	27.393	36.580	41.364	47.934	60.398	63.390	46.977	42.902
İthalat	25.688	35.140	48.102	52.695	59.400	68.611	74.802	56.587	57.300

Tablo 15. Türkiye-Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerle Ticaret Verileri (<http://tuik.gov.tr>)¹⁸

Milyon \$	2005	2006	2007	2008	2009	2010
AB ülkeleri	5.006	14.489	12.601	11.051	4.927	4.762

Tablo 16. Türkiye’ye Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri (<http://hazine.gov.tr>)

İthalat ve ihracat rakamlarında 2002-2010 yılları arasında, 2009 yılında bir önceki yıla göre olan düşüş göze çarpmaktadır. Bu düşüşün nedeni ise 2009 yılında dünyada yaşanan küresel ekonomik kriz olarak ifade edilmektedir (H/Dış Ticaret Müsteşarlığı, 12.11.2010). Doğrudan yabancı yatırım oranlarında ise 2006

¹⁸ 1990-2001 yılları arasındaki veriler için, bkz. sf. 54

yılında bir önceki yıla göre önemli bir artış olduğu gözlenmektedir. Burada müzakerelere başlanmasının etkilerinin olduğu söylenebilir. Fakat aynı artış eğilimi ileriki dönemlerde görülememiştir.

Ayrıca, reform sürecinin 2005 yılından sonra hızını kestiği de tartışılan bir noktadır. Güney Kıbrıs Rum tarafının uzlaşmadan uzak tavrına rağmen tam üye olarak kabul edilmesinin yarattığı güvensizlik ortamı, yine Kıbrıs Rum bandıralı gemilerine karşı uygulanan ambargo yüzünden müzakerelerde sekiz başlığın sorun çözümlene kadar kesin olarak kapatılması, 11 Eylül sonrasında Avrupa’da sağın yükselişi ve Türkiye karşıtı liderlerin işbaşına gelmesi, bu vites küçülmesinin nedenlerinden bazıları olarak sayılmaktadır. Ayrıca Avrupa’daki ekonomik krizin, Türkiye için Avrupa pazarının cazibesini yitirmesine neden olduğu da tartışılmaktadır. Bu görüşe göre Türkiye yeni pazarlar ve dolayısıyla da yeni işbirlikleri arama yoluna gitmiştir. Bir önceki bölümde bahsedilen Nabucco projesi buna bir örnek olarak gösterilmektedir (Arman, 2010). Fakat AB ile ilişkiler, genel olarak, dinamik yapısını bu dönemde de sürdürmüş, tam üyelik hedefine ulaşmanın gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmıştır.

Kıbrıs konusu ise Türk dış politikası için Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin önündeki en büyük engel olarak dikkat çeken bir tabudur. Fakat AKP bu kemikleşmiş bakış açısından kaçınmayı tercih etmiştir (W/ ispionline, 05.05.2010). AKP hükümeti ile Türkiye ilk defa Kıbrıs’ta çözülmesi gereken bir sorununun olduğunu kabul etmiştir (Gözen, 2006: 8-9). Dahası 2002 Kopenhag Zirvesinde AKP hükümeti Türkiye’nin katılım süreci ve Kıbrıs sorununun çözümünün birbirinden ayrı tutulamayacağını kabul etmiştir. Ek olarak Kıbrıs açısından adada 1974’den beri var olan statükoya karşı çıkmış ve yeni politika “Kıbrıs’ta çözümsüzlük çözüm değildir” düşüncesi ekseninde şekillendirilmeye başlamıştır (Yılmaz, 2007: 36-8). Annan Planı ve AKP’nin iktidara gelmesinin aynı tarihe denk gelmesi (2002 yılı), bu açıdan bakıldığında, tesadüfi bir olay olarak görülmemelidir.

Kıbrıs konusunda uygulanan dış politikanın değişiklik olmadığını savunanlara göre ise Erdoğan’ın çözüm politikalarına yönelimi Özal’ın Kıbrıs konusunda politik tutumuyla benzeşmektedir (Uzgel, 2009: 80). Şöyle ki Özal hükümetinin 1984 yılında oluşturduğu programda “Yunanistan ile barışçıl ilişkiler” kurulma gerekliliği yönünde bazı ifadeler bulunmaktaydı. Ayrıca, Özal, Türkiye

sermayesinin uluslararası sermayeye eklemlenebilmesi amacıyla Avrupa Topluluğuna üyeliği başlıca hedef olarak kendine seçmişti. Ve o dönemde, tıpkı bu dönem olduğu gibi, AT'ye üyeliğin önündeki en büyük engel Kıbrıs sorunuydu. Özal da, Kıbrıs konusunda, AKP gibi, toplumsal görüşmelerin son derece önemli olduğunu düşünmekteydi. Her ne kadar toplumsal görüşmelerden olumlu neticeler çıkmamışsa da görüşme girişimleri önemli adımlar olarak görülmüşlerdi. Dahası Özal'a göre aktif dış politika izlenebilmesinin önündeki büyük engel de Kıbrıs'tı. Hatta KKTC'ye uygulanan ekonomik politikalarda, adanın kuzeyi serbest bölge haline getirilerek yatırımcıların çekilmesi hedeflenmişti. Yerli iş adamlarının bölgeye yatırımları teşvik edildi. Fakat adanın istikrarsız durumu hedeflerin gerçekleşmesine engel oldu. Tüm bu girişimler ise adada kapsamlı bir çözüm olmadan sorununun çözülemeyeceğine işaret etmiştir (Fırat, 2004a: 120). Bu bahsedilenler AKP'nin çözüme dair adımlarının değişiklik ögesi olarak düşünülmemesi gerektiğini düşünenlerin temel argümanlarını oluşturmaktadır.

AKP'nin adada çözüm yanlısı davranmasının nedenleri olarak; Kıbrıs sorununun bir iç ve dış politika sorunu olması, 2000'lerdeyse sorunun ulusalcılar ve küreselleşme yanlıları arasında bir kutuplaşmaya yol açması nedeniyle çözümün silahlı kuvvetlere ve ulusalcılara karşı kazanılacak bir zafer olarak görülmesi, iş çevrelerinin Kıbrıs sorununu 80'lerden beri Türkiye'nin sırtında bir yük olduğunu düşünmesi sayılmaktadır. Bu yüzden de çözümden yana olmayan Denктаş'ın desteksiz bırakılması AKP döneminde yaşanan bir gelişmedir. Ayrıca ABD'nin de Denктаş'ı desteklememesi bu duruma etken olarak görülmektedir. Fakat düşünülenlerin aksine Rum tarafının Annan Planına "hayır" demesi ile aslında bir anlamda çözümsüzlüğün tek suçlusunun Denктаş olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca bu ekseninde AKP hükümeti adadaki Türklere karşı uygulanan ambargo ve izolasyonlara karşı sessiz kalmakla suçlanmaktadır (Uzgel, 2009: 80-3). Rum tarafı, çözüm olmasa dahi AB'ye üyeliklerinin gerçekleşeceğinin de verdiği rahatlıkla planı, diğer bir deyişle "barışı" reddetmiştir.

Fakat çözüm yanlısı çabalara karşıt olan Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye tam üye olarak kabul edilmesi Türkiye için politik ve diplomatik açıdan ciddi bir travma olmuştur. Çünkü Türkiye'nin AB'de alacağı veto sayısının ikiye

yükselmesi endişeleri gerçek olmaya bir adım daha yaklaşmıştır. Dahası Türkiye’de AB’ye karşı var olan güvensizlik havası da iyiden iyiye artmıştır.

Genel olarak değerlendirilirse Kıbrıs sorununda sergilenen politika, AB ile müzakerelerin başlaması için bir araç olarak nitelendirilebilir. Fakat her türlü çabaya karşın bir sonuç alınamaması, AB’ye karşı bakış açısında var olan bölünmelerin üzerine eklenen olumsuzluk olmuştur. Sorun çözümlenene kadar askıya alınan müzakere başlıklarının, yeniden görüşülmeye açılabilmesi için atılacak dış politika adımlarının neler olması gerektiği ise gelecek dönemlerde yapılabilecek bir tespittir. Fakat AB konusunda AKP iktidarının en önemli argümanları demokratik reform ve Kıbrıs sorununun çözüm ihtiyacı olarak sayılabilir (W/ ispionline, 05.05.2010). Diğer bir deyişle, AB ve Batı yanlısı politikalar farklı yollarla, aynı nihai hedef uğruna devam ettirilmiştir. Bu bakımdan, Özal dönemiyle olan bakış açısı benzerliği ve İsmail Cem dönemindeki ılımlı politikalar göz önüne alınırsa, AKP dönemi Kıbrıs politikalarının süreklilik teşkil ettiği ifade edilebilir.

AB ile ilişkiler kapsamında incelenmesi gereken önemli bir konu da Balkanlar ile olan ilişkilere dir. Bu bölge Türkiye tarafından oldukça önemli görülmektedir. Özellikle bölge sınırları içinde yaşayan büyük Türk nüfusuna tarihi bağlar da eklenince, bahsedilen önem artmaktadır. Bu yüzden ikili ilişkiler bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, içişlerine karışmama üzerine kurulmuştur. Dahası, Balkanlardaki istikrar ve barışın sağlanması Türkiye için çok önemli görülmektedir.

Balkanlar bölgesi tarih boyunca oldukça gerilimli dönemler yaşamıştır. Kaldı ki dünya ölçeğinde yaşanan büyük krizlerin hemen hemen hepsinden etkilenmiştir. Şöyle ki Birinci Dünya Savaşını tetikleyen kıvılcım bu coğrafyada ateşlenmiştir. Yine İkinci Dünya Savaşı sırasında Balkanlar Sovyetlerin etki alanına girmiş yine bir istikrarsızlık ve tehdit kaynağı haline gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde de çeşitli gerilimlerin yaşandığı bölge, savaşın bitiminden sonra huzura kavuşmamıştır. Bu dönemde ise rejim değişiklikleri olmuş, demokrasi ve serbest piyasaya geçiş gerçekleşmiştir. Dahası Yugoslavya’nın parçalanması süreci Balkanlarda önemli çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya gündemini en çok meşgul edenler ise Bosna-Hersek Savaşı ve Kosova Krizidir (Vatansever, 2010).

Davutoğlu tarafından Balkanlar, Türkiye'nin yakın kara havzasının ayrılmaz bir parçası olarak yorumlanmakta ve stratejik derinliğin olduğu bir bölge olarak görölmektedir (Davutoğlu, 2009: 120). Buradan hareketle bu bölgede yaşanan her türlü gelişmenin Türk dış politikasını hem genel hatlarıyla hem de bölge özelinde etkileyeceği kanısına varılabilir. Ayrıca bölge ölkelerinin birkaçının AB üyesi olması yüzünden Balkanlar ile kurulacak ilişkiler, AB boyutunu da içerisinde barındırmaktadır.

Bu nedenle ki Türkiye bölgede istikrarın korunması amacıyla uluslararası işbirliklerinin var olması gerektiğine inanmaktaydı. Çünkü özellikle, Kosova ve Bosna-Hersek'te, bu ölkelerin devlet yapılanmalarının tamamlanması, aynı zamanda bölgesel istikrarın sağlanması için bu türlü işbirliklerinin gerekli olduğuna inanıyordu. Belki de bu amaçla bölge ölkelerinin AB ve NATO'ya üyelikleri Türkiye tarafından oldukça desteklenmiştir. Dahası ekonomik kalkınmadaki bölgesel dengesizliğin istikrarı bozacağı düşüncesinden hareketle Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, İstikrar Paktı ve Bölgesel İşbirliği Konseyinin ortak hedefler doğrultusunda faaliyete geçirilmesi hedeflenmiştir. Kaldı ki Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının resmi sitesinde de göröldüğu üzere Balkanlara yönelik politikalarda "ortak menfaat alanları yaratılarak mevcut işbirliğinin hızlandırılması" temel hedeflerden biri olarak gösterilmektedir (H/ Dışişleri Bakanlığı (m), 11.11.2010). Buradan da anlaşıldığı gibi uluslararası örgütler yoluyla ortak çıkar alanları yaratmak ve bunları aynı platformda savunmak, bölgeye dair öncelik olarak belirlenen politikanın amaçlarına hizmet etmenin en elverişli yoludur.

Fakat bölgede sürdürölen iyi ilişkiler kurma esasına dayalı bu politikalar Türk dış politikasında son döneme özgü girişimler değildir. şöyle ki özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra bölgenin yeniden düzenlenmesine dair yapılan toplantılarda Türkiye'nin bölgeye dair politikalarıyla ilgili yoğun diplomatik baskıya uğramasına paralel olarak "güvenliğin komşularla iyi ilişkiler kurulması yoluyla sağlanması" düşünölmüş ve bu kapsamda da diplomatik temaslar kurulmaya başlanmıştır (Oran, 2004: 174-5). O dönemde bölgede sürdürölen politikalar Soğuk Savaş koşulları altında gerçekleşmiştir. Sözü edilen bu politika şu an için, genel anlamda Türk dış politikasının temel eksenlerinden biri olmakla birlikte özel anlamda Balkanlar ile ilgili olarak 2002 sonrası gelişen bir durum değildir. Bölge özelindeki çok boyutlu

ikili ilişkilerin sınırları ABD tarafından belirlenmiş olsa da, Türkiye'nin izlediği aktif dış politika, örneğin, Bosna-Hersek'teki savaşın bitmesine katkı sağlamıştır. Dahası NATO'nun çatısı altında kurulan Uygulama Gücü ve İstikrar Gücü gibi girişimlerde, bölge istikrarının sağlanması adına aktif rol oynayarak, bu amaca katkı sağlamıştır (Akşit, 2009). Kaldı ki tüm bu girişimlerin sonucu olarak, AB'nin iyi komşuluk politikalarını desteklemiş bulunmakla birlikte ikili ilişkilerine yeni bir sorunlu bölge eklemekten kurtulmuştur.

İyi ilişkiler kurulması yönündeki çabalar, Türkiye'deki siyasiler, işadamları, sivil toplum örgütlerinin Balkan ülkeleriyle kurdukları ilişkiler yoluyla devam etmektedir. 2002 sonrasında tüm komşu bölgelerle olan karşılıklı ziyaret artışı bu bölgede de kendini göstermiştir. Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan işadamlarının dahil olduğu heyetlerle ülkelere ziyaretler gerçekleştirmişlerdir (Vatansever, 2010). Dahası Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan arasında yapılan “Üçlü Danışma Toplantıları”, bölgenin istikrarı meselelerinde çok taraflı görüşmeler yapıldığı hakkında bilgi vermektedir. Türkiye-Bosna Hersek ve Sırbistan arasında yapılan bu toplantıların amacı Balkanlarla ilgili güncel gelişmeleri değerlendirmek ve Bosna-Hersek'in uluslararası ilişkilerine katkıda bulunmaktır (H/ Dışişleri Bakanlığı (n), 10.10.2010). İlki 2009'da yapılan bu toplantılar, AKP dönemi Türk Dış Politikasında çok taraflı görüşmelere verilen önemin göstergeleridir.

Balkanlarda uygulanan bu türlü bir aktif politika uluslararası alanda da dikkat çekmektedir. Merkezi ABD'de bulunan *STRATFOR* isimli düşünce kuruluşu Türkiye'nin Balkanlar'daki konumunu güçlendirdiğini söyleyerek “AKP'nin Balkanlar'da Müslüman nüfus üzerindeki etkisini sağlamlaştırmak ile kendisini tüm taraflar için adil bir arabulucu olarak sunmak arasındaki ince çizgide yürümek zorunda olduğu” değerlendirmesini yapmıştır. Dahası Türkiye'nin bu şekilde hem bölgede Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma varlığını yeniden tesis edeceği, hem de bölgedeki çatışmalarda üstlendiği arabuluculuk rolüyle Avrupa ile ilişkilerine faydalı adımlar atmış olacağından bahsedilmektedir. Kaldı ki yine bu yoruma göre Osmanlı mirasıyla barışmak AKP'nin savunduğu bir fikir olduğundan Balkanlardaki Müslüman nüfusa sahip çıkmak amaca hizmet eden bir yol olarak görülmektedir (H/ CNNTürk, 06.09.2010).

Sonuç olarak Balkanlar bölgesinde uygulanan dış politikada geçmişten gelen öğelerin süreklilik gösterdiği söylenebilir. Değişim sadece, süreklilik öğelerinin daha ön plana çıkarılmasında görülmektedir.

Bu bölümde incelenen bölge özelinde genel bir değerlendirme yapılırsa, AKP döneminde uygulanan, Kıbrıs ve Balkanlara yönelik politikalar AB temelinde şekillenmiştir. Kıbrıs'ta bir değişiklik ögesi olarak nitelendirilen “adada bir sorunun var olduğunun kabul edilmesi” durumu nihai hedefe ulaşabilmek amacıyla kullanılan araçlardan biridir.

Fakat AB'nin nihai hedef olarak belirlenip, bu hedefe kilitli politikalar uygulanması AKP dönemine özgü bir politika değildir. Türkiye’de cumhuriyet kurulduğundan beri Batı, gelişmede örnek alınacak taraf, eklemenecek medeniyet olarak kabul edilen bir referans noktası olmuştur. Yönetime gelen her iktidar farklı nedenlerle de olsa hep Avrupa hedefine kilitlenmiştir.

AKP döneminde sıkı sıkıya takip edilen reform süreci, Türkiye'nin bu süreci zaten kendi iradesiyle tamamlaması gerekliliğine olan inançtan kaynaklanmaktadır. AB'nin zorlamasıyla değil, iradeyle gerçekleşen reformlar gözle görünür bir şekilde ortaya çıktığında, Türkiye'nin uluslararası arenada güçleneceği inancı mevcuttur. Ayrıca AB reform süreci, iç politikada AKP karşıtı kurumlar, yapılar ve süreçlerin önünün kesilmesi ve AKP iktidarının sağlamlaştırılması ve güvence altına alınması için önemli bir zemin oluşturmuştur. Diğer bir deyişle, Türk dış politikasının süreklilik ögesi olan “Batıcılık” AKP döneminde bu şekliyle kendini göstermektedir.

“Batıcılık” ögesi bu şekilde yürütülürken, geçmişte de var olan dengeliğin var olduğu, yapılan incelemelerde fark edilmiştir. Gerek AB'nin hem bir bütün, hem de yapısında var olan ülkelerin ayrı ayrı değerlendirilmesi ve bunlarla dengeli ilişkiler kurulması (Davutoğlu, 2009: 536) ile AB-Türkiye ilişkilerinin daha sağlıklı yürüyeceğine olan inanç, gerek Balkanlar, Yunanistan ve diğer bölgelerle kurulan aynı yakın ilişkiler “Dengencilik” ögesinin işletildiğine dair göstergeler olarak sayılabilir.

Kıbrıs ve Balkanlar özelinde incelendiğinde “komşularla sıfır problem” kapsamında iyi ilişkiler, çok taraflı diyaloglar aracılığıyla sürdürülmektedir. Bu bölgelerle iletişimin şekli değişse de, nihai hedef geçmiştekiyle aynı gibi

görülmektedir. Fakat diğer bölgelerde görüldüğü gibi, Balkanlarla da ilişkilerde uluslararası örgütlerin aracılığına, karşılıklı ziyaretlere verilen önem fark edilir derecededir. Karşılıklı ziyaretleri gerçekleştiren heyetlerde işadamlarının da bulunması, yerel sermayenin uluslararası sermayeye eklenme beklentisine AKP'nin verdiği yanıt olarak görülebilir. Bu da AKP'nin uluslararası sermayeye eklenme isteğine vurgu yapmaktadır. Kültürel bağlar, ekonomik ilişkilerin kurulması ve güvence altına alınması için önemli araçlar haline gelmiştir. Bu da AKP'nin dış politikaya çok boyutluluk kazandırdığına işaret edebilir.

AB hedefine ne amaçla sarılmış olursa olsun, AKP AB karşısında yalnız kalmamak için, Türkiye'nin alternatif bir manevra alanı yaratmasına ihtiyacının olduğunu düşünmektedir. Diğer bir deyişle, AB ile yaşanan kısır döngüden çıkabilmek için, dış politika stratejisinin AB'yi de içine alan ama baş etken olarak görmeyen bir bakış açısıyla yeniden yapılandırılması gerekmektedir (Davutoğlu, 2009: 550). Bu değerlendirme ile AKP iktidarının aktif dış politika amaçlarının tüm bölgeler için gerçek olup olmayacağı gelecek dönemlerde yapılabilecek bir analizdir.

3.2.4. ABD ile İlişkilerdeki Süreklilikler/Değişiklikler

AKP dönemi dış politikasının “değişiklik ve süreklilik” öğeleri bakımından değerlendirilmesinde incelenecek son alan “ABD ile ilişkilerdir”. Her zaman olduğu gibi bu dönemde de ABD ile yakın ilişkiler söz konusu olmuştur. Fakat bunda AKP'nin parti olarak ABD ile iktidara gelmezden önce kurduğu yakın ilişkilerin etkili olduğu tartışmaları vardır. Şöyle ki 15 Temmuz 1996'da ABD eski büyükelçisi Morton Abramowitz'in Erdoğan ile görüşmesi *Aydınlık Dergisi* tarafından “Abrahamowitz Erdoğan'ı Erbakan'ın yerine hazırlıyor” başlığıyla verilmiştir (*Aydınlık Dergisi*, 1996).

Dahası, 2000 yılında Erdoğan ABD'ye giderek Fethullah Gülen'i ziyaret etmiştir (Akman, 2004). Bu ziyaretin Erdoğan'ın Gülen'in desteğini alması için yapıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca 2001 yılının temmuz ayında Erdoğan, ABD'ye giderek Yahudi Kongresi ve JINSA (*Jewish Institute for National Security Affairs*)

yetkilileriyle görüşmelerde bulunmuştur (Hürriyet, 05.07.2001). Erdoğan AKP'nin kurulmasından sonra ise Washington'ı 2002 içinde iki kere ziyaret etmiş, ziyaretlerinden birinde CSIS'te (*Center for Strategic and International Studies*) yaptığı konuşmada partisinin Amerikan karşıtı olmadığını ve Türk-Amerikan ilişkilerini geliştireceğini söylemiştir. Fakat AKP ile ABD arasındaki bu yakın ilişkilerin varlığından hareket ederek AKP'nin sadece ABD etkisiyle iktidara geldiği ve oy oranını arttırarak iktidarda kalmaya devam ettiği düşünülmemelidir. Çünkü Uzgel'e göre "AKP, Türkiye'de 1980'lerde Özal iktidarları döneminde başlayan ve 1990'larda kesintiye uğrayan dönüşümü gerçekleştirme süreci ile Ortadoğu'da ABD'nin başlatmak istediği İslamcı hareketleri sistem içine çekme projesinin kesiştiği bir noktada ortaya çıkmıştır" (Uzgel, 2010).

Yukarıda bahsedilenlerin ABD ile ilişkilere yansımaları son derece muhtemeldir. AKP iktidara geldiğinde hem daha önce kurduğu ilişki ağının hem de uluslararası konjonktürün, partinin ABD politikalarının şekillenmesinde etkili olduğu düşünülmelidir. Bu bakımdan "diğer bölgelerdeki geri kalmışlık ve alt yapı sorunlarının, gelişmiş ülkeleri de doğrudan etkilediği, özellikle demokratik ülkelerin terörün kendi iç yapılarını nasıl tehdit ettiğini 11 Eylül sonrası daha iyi anladıklarını söylemek mümkündür" (Bağcı, 2004). Bu kapsamda ABD, "terörizme karşı savaş" adlı bir kampanyayı tüm dünyada yürütmeye başlamıştır. Başkan Bush'un 20 Eylül 2001 tarihinde Kongre'deki konuşmasında sarf ettiği şu cümleler ABD'nin, 11 Eylül sonrası dış politikasının temellerini yansıması açısından önemlidir:

"Düşmanlarımızı adalete veya adaleti düşmanlarımıza getireceğiz. (Bu konuda) ABD'ye terörist kamplarına ulaşabilmek için tam fırsatı tanıyın ki faaliyette bulunamayacaklarından emin olalım. Bu talep tartışmaya veya müzakereye açık değildir. Düşmanlarımız, radikal terörist ağları ve onları destekleyen tüm ülkelerdir. Teröre karşı savaşımız El-Kaide ile başlamıştır fakat orada son bulmayacaktır. Her bir küresel terör örgütü bulunmadan, durdurulmadan ve yok edilmeden de sonu gelmeyecektir. Amerikalılar "bu savaş nasıl olacak ve nasıl kazanacağız?" sorusunu soruyorlar. Biz, tüm kaynaklarımızı bu yönde kullanacağız. Tüm diplomatik, istihbarat, hukuk, finansal, askeri anlamda tüm araçları küresel terör ağlarını ortadan kaldırmak için kullanacağız. Bölgedeki her ulusun şu an karar vermesi

gereken bir husus vardır: Bizimle misiniz? Yoksa teröristlerle misiniz?”(Washingtonpost, 20.09.2001)

Dolayısıyla, AKP iktidarı öncesinden itibaren, Türkiye'nin diğer ülkeler gibi ABD'nin Afganistan'ı işgalinde ona destek vermesi son derece olağan karşılanabilir. Çünkü ABD, kendilerine destek olmayanları, kendisine karşı olarak addedeceğini zaten belirtmiştir. Bu kapsamda Temmuz 2002-Ocak 2003 yıllarında “Afganistan'daki Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvvetine” yaklaşık 1400 asker göndermiştir (Türkmen, 2009). Dahası Tol Göktürk'e göre “ABD'nin bizimle olmayanlar bize karşıdır” şeklinde formüle ettiği dış politikanın, uluslararası, ulusal, bölgesel ve toplumsal açıdan zincirleme bir biçimde istikrarsızlaştırıcı bir etkisinin olmaması düşünülemez. Özellikle Ortadoğu'da birbiriyle bağlantılı son derece karmaşık sorunların (Filistin, İsrail, İran gibi) sadece uluslararası güvenliği tehdit etmesi değil, aynı zamanda “küresel ekonomi” ve “uluslararası enerji piyasaları” üzerinde de istikrarsızlığa, kırılmalara ve çatışmalara yol açması beklenebilir (Tol Göktürk, 2003). Dolayısıyla Türkiye'nin ABD'ye destek vermesi, bu açıdan da, istikrarsızlıklardan kaçınabilmek, daha doğrusu daha az zarar görebilmek adına, doğal olarak karşılanabilir.

Fakat 11 Eylül sonrasında Bush'un yukarıda bahsedilen söylemine de paralel olarak, ABD'nin teröre karşı savaşı Afganistan ile sona ermemiştir. İkinci müdahale alanı, elinde bulundurduğu kitle imha silahları yüzünden dünya barışını tehdit ettiği gerekçesiyle Irak olmuştur. Fakat müdahaleye etkin katılım hedefiyle yapılan “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için Hükümet'e yetki verilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresi”, TBMM'de 1 Mart 2003 tarihinde reddedilmiştir. İlk bakışta ciddi bir Amerikan karşıtlığı nedeniyle verildiği düşünülen bu ret kararının ardından Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün “tezkereyi geçirmediğimiz ama 4300 uçuşa izin verdik” (Hürriyet, 18.05.2005) söylemi ve Recep Tayyip Erdoğan'ın, 31 Mart 2003 tarihinde Wall Street Journal'da yayınlanan “Ülkem sadık bir dostunuz ve müttefikinizdir” başlıklı makalesi tezkerenin reddedilmesinin, çok da AKP'nin inisiyatifleriyle olmadığını göstermek ister gibiydi. Erdoğan, hem bu makalesinde hem de 21 Nisan 2003 yılında aynı gazetede yayınlanan makalesinde, Körfez Savaşı örneğindeki gibi, savaşın, ekonomik ve sosyal (mülteciler yüzünden), zararlarından

kaçınma isteği nedeniyle tezkerenin reddedildiğini söylemektedir. Dahası 19 Mart 2003 tarihinde ABD'nin acil isteğiyle koalisyon güçlerine hava sahasının açıldığını belirtmiştir. Ve her zaman da hava sahasının bu güçlere açık olacağını da eklemiştir (Erdoğan, 2003).

Kamuoyu baskısı ve Fransa, Almanya, Belçika gibi AB ülkelerinin ABD'nin Irak müdahalesini onaylamaması gibi sebeplerin de etkisiyle reddedildiği ifade edilen tezkere (Gözen, 2006) Türkiye-ABD ilişkilerini gerse de sonunu getirmemiştir. Mart 2003'ten sonra yaşanan diğer gerginlik ise 4 Temmuz 2003 tarihinde Amerikan askerlerinin Süleymaniye'deki Özel Kuvvetlerin binasını basması ve Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesi olayıdır (Sabah, 08.07.2003). Uzgel'e göre bu olayın arka planında yatan bazı anlamlar vardı. Şöyle ki ABD zaten, işgal sonrası bölgede bulunan, Irak'ın kuzeyindeki Türk askerlerinin varlığından rahatsızdı. Sonuçta, bu askeri varlığı ABD açısından anlamlı kılan şey Saddam'ın Türk askerleri sayesinde de çevrelenmesiydi. Fakat Irak'ın işgalinden ve Saddam'ın devrilmesinden sonra Irak'ın kuzeyindeki Türk-Amerikan ilişkilerinin parametreleri değişmişti. Çünkü Türk askerleri, Saddam'ın olmadığı ve ABD'nin Kürtlerle işbirliği yaptığı bir ortamda sorun çıkarma potansiyeline sahipti. Dolayısıyla, Uzgel'e göre, bu olay vesilesiyle 1980'den beri var olan Irak'ın kuzeyindeki Türkiye-ABD işbirliği son bulmuş oldu (Uzgel, 2009).

Bu iki olayın ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olsa da koparmadığı tespiti yapılabilir. Bu olayların Türkiye'nin Irak'ın kuzeyine dair politikalarını değiştirdiğinden bahsedilmektedir. Diğer bir deyişle Türkiye'nin, Irak'ın kuzeyindeki askeri varlığının büyük ölçüde sona erdiği ifade edilmektedir (Erkmen, 2003). Fakat daha sonraki süreçte artan PKK terörü karşısında terör örgütü kamplarına yönelik operasyon taleplerinin arttığı söylenmektedir. Bunun üzerine Erdoğan'ın Bush ile yaptığı görüşmeyle ABD Başkanı'nın PKK'yı tehdit olarak tanımlaması ve Irak'ın kuzeyine yönelik sınırlı kara ve hava operasyonlarının başlaması gelişmelerinin yaşandığı söylenmektedir (Uzgel, 2009).

2004 yılı ise, ABD-Türkiye ilişkiler, "Amerikan Yahudi Kongresi" tarafından Başbakan Erdoğan'a "cesaret madalyası" verilmesiyle başlamıştır (Yeni Şafak, 05.03.2004). Daha sonra ise ABD'nin "Büyük Ortadoğu Projesi ve Kuzey Afrika Girişimi" (BOP) içerisinde Türkiye ilk önce "ılımlı İslam" ülkesi olması

bakımından model ülke olarak gösterilmiştir. Fakat Büyükelçi Loğoğlu'nun "Türkiye İslam ülkesi değildir. Laik, demokratik bir hukuk devletidir" şeklinde, Nisan 2004 tarihinde Washington'da yapılan Türk-Amerikan İş Konseyi toplantısında yaptığı konuşma (Radikal, 07.04.2004) BOP kapsamında tanımlanan Türkiye'nin "sıfatından" memnun olmadığını göstergesi olarak düşünülebilir. İlerleyen süreçte Türkiye "demokratik ortak" olarak açıklanmıştır. Dahası İtalya ve Yemen ile birlikte, amacı proje kapsamındaki ülkelerde demokrasi ve sivil toplumu geliştirmek olan "Demokrasi Yardım Diyalogu"na "eşbaşkan" olmuştur. Sivil toplum örgütü olarak TESEV resmen tayin edilmiştir ve kadınların toplumsal hayata daha geniş katılımı için çalışmalar başlatılmış, 2005-2006 arasında dört toplantı yapmıştır (Uzgel, 2010).

5 Temmuz 2006 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile ABD Dışişleri Bakanı Condolezza Rice, varılan mutabakat sonucunda, "Ortak Vizyon ve Yapılandırılmış Diyalog Belgesi"ni benimsemişlerdir. Belgede bahsedilen "ortak vizyon" ile çok çeşitli konularla belirlenen ortak politikaların uygulanması öngörülmüştür. Ortak politikaların uygulanacağı konular Geniş Ortadoğu'da barış ve istikrarın demokrasi yoluyla yaygınlaştırılması; İsrail-Filistin sorununda kalıcı çözüme yönelik uluslararası çabaların desteklenmesi; "Birleşik bir Irak'ta" demokrasi ve istikrarın teşvik edilmesi; İran'ın nükleer programına ilişkin "5+1 Planı" da dahil diplomatik çabaların desteklenmesi; Karadeniz, Orta Asya, Kafkasya ve Afganistan'da istikrar, demokrasi ve refaha katkıda bulunma; Kıbrıs sorununda BM gözetiminde adil çözüm bulma çabalarının desteklenmesi ve bu bağlamda Kıbrıslı Türklerin üzerindeki izolasyonun kaldırılması; enerji güvenliğinin, kaynak ve geçiş yollarının Hazar havzasından olanları da dahil, çeşitlendirilmesi; transatlantik ilişkilerinin geliştirilmesi ve NATO'nun dönüşümü; PKK ve diğer terör örgütleriyle mücadele edilmesi; kültürler arası diyalog ve işbirliği yapılması olarak özetlenebilir. Dahası bu işbirliğinin ekonomik, ticari, savunma, askeri, bilim ve teknolojik işbirlikleriyle geliştirileceği öngörülmüştür (H/ Dışişleri Bakanlığı, 02.03.2011). "Yapılandırılmış Diyalog" kapsamında ise Türkiye ve ABD arasındaki danışma kanallarının çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, siyaset planlama birimleri, sivil toplum örgütleri, medya kuruluşları, düşünce kuruluşları, öğrenciler arasında diyalogların

geliştirilmesi öngörülmektedir. Dahası üst düzeyli görüşmelerin de periyodik olarak yapılmasına karar verilmiştir (H/ Dışişleri Bakanlığı, 02.03.2011).

Sonraki süreç Türkiye ile ABD'nin ortaklığının devam ettiği bir süreç olarak görünmektedir. Fakat 2002-2010 yılları arasında ABD ile ilişkiler kapsamında bahsedilmesi gereken oldukça yeni bir gelişme ise Mart 2010'da, ABD Temsilciler Dış İlişkiler Komitesinde Ermeni Soykırımı tasarısının 22 hayır, 23 evet oyuyla kabul edilmesidir. Alınan karar sonrasında Türkiye Washington Büyükelçisi'nin geri çağırılmıştır. Dahası ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton bu kararın Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesine zarar vereceğini bildirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise "Türkiye baskıyla karar alacak bir ülke değildir" söylemiyle, Türkiye'nin bu konudaki iradesini net bir şekilde ortaya koymuştur (H/ Byegm, 08.03.2010). Her ne kadar Temsilciler Meclisi Genel Kuruluna 2010 yılı içinde sunulmamış olsa da, birkaç ay için Türk-Amerikan ilişkilerinin gerginleştiği tartışmaları sürmüştür. Fakat ilişkiler, tıpkı daha önce yaşanan gerginliklerdeki gibi, kopmamıştır.

Fakat bahsedilen bu ilişki yeni değildir. Çünkü zaten Soğuk Savaş öncesi 1980 sonrası uygulamaya konulan "Yeşil Kuşak" projesiyle ABD ile yakın ilişkiler başlamıştır. Ayrıca, Soğuk Savaş sonrası Türkiye-ABD ilişkilerinin zemini değişmiş ve "genişletilmiş ortaklık" kapsamında radikal İslam'ın güçlenmesine karşı seküler ve batı yanlısı rejimlerin desteklenmesi, terörizme karşı savaş, uluslararası barışın çok taraflı güçler aracılığıyla desteklenmesi gibi amaçlarla yeniden düzenlenmişti (Türkmen, 2009). Dahası Zbigniew Brzezinski tarafından, daha 1997'de, Türkiye'nin önemi şu şekilde özetlenmiştir:

"Türkiye, Karadeniz bölgesinin istikrarını sağlamakta, Karadeniz'den Akdeniz'e ulaşımı kontrol etmekte, Kafkasya'da Rusya'yı dengelemektedir ve hala müslüman radikalizme karşı panzehirdir, NATO'nun ise güney ayağı olarak işlevini sürdürmektedir" (Brzezinski, 1997: 47). 2001 sonrası süreç ise bu eksende gelişmeye devam etmiştir.

Dahası, ABD ilişkilerindeki "süreklilik öğelerini" saptayabilmek için Özal dönemine de geri gitmek gerekir. Çünkü Özal döneminde (1990 yılı öncesinde), ABD ve Türkiye hükümetleri savunma işbirliğini geliştirmek ve Türk silahlı kuvvetlerini modernize etmek için fikir birliğine varmışlardır. Dahası Özal, ABD'nin

tek süper güç olarak uluslararası düzende yer almasının yaratabileceği tehditler ve fırsatları değerlendirdiğinde ABD'nin yanında yer almanın Türkiye için daha yararlı olacağını düşünmüştü (Ataman, 2002: 145). Dolayısıyla AKP döneminde ABD ile kurulan yakın ilişkiler Türk dış politikasında oluşan bir yenilik olarak addedilmemelidir. Aksine 1945 sonrasında Truman Doktrini, Marshall Yardımı ve NATO aracılığıyla kurulan ve “organik” olarak nitelendirilebilecek bir ilişkinin değişen koşullar çerçevesinde yeniden değerlendirilerek yapılandırılması anlamına gelmektedir.

Aynı durum, ABD ile gelişen ekonomik ilişkiler için de söylenebilir. Çünkü ABD ile ekonomik ilişkilerin artması, çalışmanın bir önceki bölümünde de bahsedildiği üzere, Soğuk Savaşın bitiminden sonraya denk düşmüştür. 2001-2010 arası ithalat ve ihracat rakamları ise aşağıdaki gibidir:

	İhracat (\$)	İthalat (\$)
2001	3 126 000	3 261 298
2002	3 356 126	3 099 099
2003	3 751 552	3 495 770
2004	4 860 041	4 745 195
2005	4 910 715	5 375 548
2006	5 060 854	6 260 873
2007	4 170 688	8 166 068
2008	4 299 941	11 975 929
2009	3 222 821	8 575 737
2010 (Ekim)	373 880	1 037 710

Tablo 17. Türkiye-ABD İki Tüicaret Verileri (<http://tuik.gov.tr>)¹⁹

Tablodan da görüldüğü üzere, 2007 yılında ihracatta önemli bir miktarda düşüş olmuşken, ithalatta ise oldukça fazla bir artış söz konusu olmuştur. İthalat ihracat arasındaki denge ise gittikçe bozulmaya, ticaret açığı ise artmaya başlamıştır. Türkiye'nin ABD'ye ihracatındaki düşüşün ana nedenlerinden birini demir-çelik ürünleri ihracatında meydana gelen azalma oluşturmaktadır. Diğer bir nedeni ise 2006 yılında bir önceki yıla göre %17 oranında azalma gösteren ABD'ye yönelik

¹⁹ 1990-2001 yılları arasındaki veriler için, bkz. sf. 50

tekstil ve hazır giyim ihracatının 2007 yılında da düşmeye devam etmesidir (H/Dışişleri Bakanlığı (p), 16.06.2010).

AKP dönemi ABD ve NATO ile ilişkiler incelendiğinde, batıcılık süreklilik ögesi dahilinde hareket edildiği gözlemlenebilir. Dahası ABD ile, özellikle Soğuk Savaş sonrasında, yeniden yapılandırılan yakın ilişkilerin, 11 Eylül 2001 sonrası değişen konjonktür çerçevesinde devam ettiği gözlemlenebilmektedir. Bu bakımdan, geçmişten çok farklı bir dış politika öngörüsünden bahsetmek pek yerinde olmayacaktır. Özal dönemi ABD ile yakın politikalar, bu dönem konjonktürüne de uygun olduğundan, bu politikaların devam ettirildiğinden söz edilebilir. Bu kapsamda ilk başta yapılan analizlerde yer alan yorumlarda ABD ve AKP kadrolarının, partileri kurulmazdan ve iktidara gelmezden önce sahip oldukları yakın ilişkilere bakıldığında, Erdoğan'ın "ABD tarafından İkinci Özal olarak görülüp yakın ilişkiler kurduğundan" bahsedilmektedir (Milliyet, 29.08.2005). AKP döneminde uygulanan dış politikanın, temel bölgeler kapsamında, ABD ile uyumlu olduğu da ifade edilebilmektedir. Buradan hareketle, Türkiye batıcılık süreklilik ögesi ekseninde AB ilişkilere önem verse de, ABD'nin dünya düzenindeki konumunun farkında olarak geçmişten taşıdığı yakın ilişkileri bu dönemde de devam ettirildiği yönünde bir analiz yapmak çok da yanlış olmayacaktır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Soğuk Savaşın bitimiyle, tek kutuplu dünya düzeni iki kutupluluğun yerini almıştır. Böylece ABD'nin "süper güç" statüsü onaylanmıştır. 1990 yılında ortaya çıkan bu düzende, ABD hegemonyasının etkinliği tüm ülkelerin dış politikalarında etkin hale gelmiştir. Türk dış politikası da 90'larda, değişen uluslararası konjonktür çerçevesinde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye'nin komşu sayısının artması Türkiye'yi çok yönlü ve aktif dış politikalar uygulamaya yöneltmiştir.

1990-2001 yılları arası AB ile tam üyelik hedefine ulaşmaya yönelik ilişkiler kurulmuştur. İlk tam üyelik başvurusunun 1959 yılında yapıldığı dikkate alınırca, bu politikanın sürekliliği öne çıkmaktadır. 1999 Helsinki Zirvesinde kazanılan "aday ülke" statüsü, 2001 yılına kadar olan en önemli kazanım olarak ifade edilebilir.

ABD ile ilişkilerde ise 1991 yılında iki ülke arasında çeşitlendirilen bağlar ("Geliştirilmiş Ortaklık" sayesinde), ilişkilerin yoğunlaşarak sürmesinin önünü açmıştır. Turgut Özal'ın etkisiyle dahil olunan 1991 Irak Savaşı, Türkiye'nin ABD ile stratejik açıdan da yakın ilişkiler kurduğunun göstergesi olarak ifade edilebilir. 2001 yılına kadar bu "ittifak" ilişkisi sürekliliğini korumaya devam etmiştir.

Ortadoğu bölgesiyle Türkiye'nin ilişkilerinde, 90'lı yıllar Özal'ın cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü 91 yılında Türkiye'nin Körfez Savaşına dahil olmasıyla başlamıştır. Genel anlamda bölge ülkeleriyle yakın ilişkiler kurulmuştur. Özellikle İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı görevini yürüttüğü dönemde, 90'lı yılların sonlarına doğru, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler ekonomik ve siyasi anlamda gelişmiştir. 1998 Adana Protokolü, PKK sorununu Suriye ile gerginlik kaynağı olmaktan çıkarmıştır. Aynı şekilde "Irak'a komşu ülkeler forumu", Ortadoğu ülkeleriyle diyaloga dayalı ilişkilerin geliştirilme çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir. Yine İran ile yapılan doğalgaz anlaşması, İsrail ile kurulan işbirlikleri, Türkiye'nin 90'lı yılların sonunda, genel olarak, Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu yakın ilişkilere örnek olarak gösterilebilir.

Kafkasya, Orta Asya ve Rusya ile ilişkilerde ise 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması etkili olmuştur. Bölgede yeni devletler kurulmuş, bu da Türk dış politikasının çeşitlenmesine yol açmıştır. Yine enerjinin bölgede önemli bir gerçeklik olarak gözetildiği ifade edilmektedir. Fakat bölgeyle kurulan ilişkilerde Rusya önemli bir etken olarak görülmüştür. Bu kapsamda, Rusya ile önemli işbirliklerinin geliştirildiği ifade edilmektedir. Ek olarak, 1990-2001 yılları arasında Kıbrıs konusuyla ilgili gelişme ise 1999 Helsinki Zirvesiyle Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin bu konuyla bağlantılandırılması olarak ifade edilebilir. Dahası, 1990-2001 yılları arasında uygulanan Türk dış politikasında, batıcılık, statükoculuk ve meşruiyetçilik olarak ifade edilen süreklilik öğelerinin uygulanmaya devam edildiği ifade edilmektedir.

AKP dönemi Türk dış politikasında ise AB ile ilişkiler, 1990-2001 arasındaki hedefe (tam üyelik hedefi) ulaşabilmek amacıyla sürdürülmüştür. 2005 yılında başlayan müzakereler ise bir sürekliliğin devamı ve sonuçlandırılmasına çalışılması olarak ifade edilebilir. 2005 yılında başlanan müzakereler Türkiye'de kamuoyunun şekillenmesine yol açmıştır. Müzakere sürecinde yapılan reformlar ve küreselleşmenin sayesinde toplumun, STK'lar aracılığıyla demokratik katılım sayesinde politika yapım sürecinde paydaş olduğu ifade edilmektedir (Criss, 2010). Kaldı ki Soğuk Savaş'tan sonra sivil toplum, sermaye ve kimlikler siyaseti gibi, küresel sisteme bağımlılığın bir aracı haline geldiği söylenmektedir (Uzgel, 2010: 83). Türkiye ise AKP yönetimindeki Türkiye'nin ise AB'ye üyelik hedefi yolunda ilerlerken küresel sisteme bağımlılığını da onayladığı ifade edilebilir. Zaten hızlı başlayan reform süreci ise Türkiye'nin aday olabilmek için yerine getirmesi gereken şartlardı. Fakat AB sürecinin varacağı noktaya ilgili kesin tespit ise ileriki dönemlerde yapılması gereken bir analizdir. Fakat 2010'a kadar olan dönem değerlendirilirse, AB'ye üyelik konusunda ısrarın ve kararlılığın olduğu görülebilir. Fakat unutulmadan belirtmelidir ki AB süreci Türkiye için 1959 yılında başlayan bir süreçtir. Dahası sürecin kırılma noktası ise 1999 yılında kazanılan aday ülke statülüğüdür. 2005 yılında başlanan müzakerelerden sonra girilen hızlı reform süreci ise zaten “mutlu sona” ulaşabilmek adına gerçekleştirilmesi gereken zorunluluklardı.

Fakat 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, 2001 yılında Afganistan'ın, 2003 yılında Irak'ın işgali ve 2004 yılında ise BOP'un başlatılması Ortadoğu bölgesinde coğrafyayı değiştirmiştir. Dolayısıyla AKP döneminde uygulanan ve aktif olarak nitelendirilen hatta “eksen kayması” tartışmalarına yol açan dış politika girişimlerinde uluslararası konjonktürün belirleyiciliği açıktır. Kaldı ki Orta Doğu ülkeleriyle yakın ilişkilerin ise 90'ların sonlarına doğru çözülen sorunların etkisiyle oluştuğu ifade edilmektedir. Hatta AKP döneminden bir önceki Ecevit hükümeti döneminde Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in bu konjonktürü değerlendirmeye çalıştığı, “Komşuluk Forumu” adı verilen süreci başlatarak PKK yüzünden çatışma sonrası yeni bir tamir sürecini başlattığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda İsmail Cem'in çeşitli Orta Doğu ülkesiyle görüştüğü belirtilmektedir (Hürriyet, 01.03.1998).

2002 sonrası gelişen dış politika uygulamalarına bakıldığında “kayan bir eksenden” ise, tüm bölgelerde dengeli bir şekilde kurulmaya çalışılan küresel ilişkiler dikkat çekmektedir. Ortadoğu'da diğer bölgelere oranla daha sıcak ilişkiler kurulmasının nedeni Türkiye'nin artık batıya alternatif yeni bir gelişme eksenini araması değildir. Dahası BOP ile ABD'nin Ortadoğu politikalarına ortak olan Türkiye'nin, AKP döneminde bu bölgeye dair politikalarıyla etkinliğinin artması normal karşılanabilir. Fakat AKP'nin taşıdığı İslami değerlerin özellikle Müslüman ülkelerde olan ilişkilerdeki etkisi de yadırganmamalıdır. Türkiye belki de bu sayede Müslüman ülkelerin tepkisini çekmeden ABD politikalarını bölgede destekleyebilmiştir. Ayrıca Filistin sorununda, Davos zirvesinde Erdoğan tarafından verilen tepkiler ve ayrıca “Medeniyetler İttifakı” projesinde Türkiye'nin oynadığı rol Erdoğan'ın Arap dünyasının Nobel'i olarak adlandırılan Kral Faysal Uluslararası Ödülü'ne layık görülmesine neden olduğu ifade edilmektedir (Stargazete, 15.03.2010). Dahası 2004'te ise Amerikan Yahudi Kongresi (*American Jewish Congress*) Erdoğan'a Türkiye'nin demokratik değerlere bağlılığı ve teröre karşı mücadelesi nedeniyle “Cesaret Ödülü” vermiştir (Radikal, 28.01.2004). Diğer bir deyişle AKP, BOP kapsamında ABD hedefleriyle uyumlu dış politika girişimlerini bölgede yürütmektedir ki Müslüman ve Yahudi dünyasının takdirlerini aynı anda toplayabilmektedir.

Diğer taraftan AKP döneminde, Soğuk Savaş sonrasında yeniden yapılandırılan ilişkilerin, 11 Eylül 2001 sonrası değişen konjonktür çerçevesinde

devam ettiği gözlemlenebilmektedir. Özal dönemi ABD politikalarının, konjonktürün de uygun olması nedeniyle devam ettirildiği ifade edilebilir. Ayrıca Barack Obama'nın ABD Başkanı olması da AKP tarafından, iki ülkenin ilişkilerini iyileştirecek bir gelişme olarak ifade edilmiştir. Kaldı ki Davutoğlu'nu 11 Eylül saldırılarından sonra ideal ABD yönetimi hakkında yaptığı konuşmada söylediği şu sözler Bush yönetimine bakış açısını ve Obama'nın yönetime geldiğinde AKP tarafından nasıl karşılanacağını sinyallerini verir gibi görünmektedir:

“Günümüzde Teksas'tan gelen bir Sezar'a değil, Boston'dan gelen bir Marcus Aurelius'a ihtiyaç vardır” (Zengin, 2010: 316)

Obama'nın göreve gelişinden iki ay sonra denizaşırı ilk ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmesi, ABD'nin Türkiye'ye “müttefiki” olarak verdiği önemin göstergesi olarak nitelendirilmektedir. Kaldı ki bu ziyaret sırasında Obama, ABD-Türkiye ilişkileri “model ortaklık” kavramıyla belirtilmiştir. Davutoğlu'na göre “model ortaklık” kavramıyla kastedilen ABD ve Türkiye dış politika gündemlerinin benzeştiğidir. Dahası Davutoğlu'nun 2009 yılında TRT 1'de yaptığı konuşmada “ABD küresel güç olmasını ancak Afro-Avrasya kıtasında kurduğu irtibatla sürdürebilir” demiştir. Davutoğlu'nun 18 Temmuz 2009'da yaptığı bu konuşmadan üç gün önce ise ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton bundan böyle küresel alanda “yükselen güçler”e önem vereceklerini, küresel sorunların çözümünde bu ülkelerle birlikte hareket edeceklerini söylemiş, bu ülkelerin isimlerini de Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya, Güney Afrika, Türkiye ve Endonezya olarak tek tek saymıştır (Zengin, 2010: 321-6). Obama ve Clinton'ın bu söylemleri, eylemleri, ileriki dönemlerdeki gerginliklere rağmen, Türkiye'nin ABD için yeri ve öneminin ne kadar önemli olduğu hakkında fikir verebilmektedir.

Kıbrıs politikasında ise AKP'nin “çözumsuzlük çözüm değildir” şeklindeki dış politika yapılandırmasının “değişiklik” olarak nitelendirildiği görülmüştür. Fakat bu politikanın yorumlanmasında yine Özal dönemine yapılan vurgular dikkati çekmektedir. Şöyle ki Kıbrıs'ın (o dönemki AT) AB'ye üyeliğinin önünde engel oluşturabileceği, Rauf Denktaş'ı destekler politikaların yürütülmemesi, çözüm için toplumsal diyalogların geliştirilmesinin önemli olduğu görüşleri Özal dönemi dış politikalarını incelerken de görülmüştür. Dolayısıyla Kıbrıs politikasının

da “değişiklik olarak görülen bir süreklilik” olarak yorumlanması çok da yanlış olmayacaktır.

Yapılan tüm incelemelerden sonra görülen odur ki Türk dış politikası dünya ölçeğinde yaşanan iki kırılma noktası ışığında bugünkü şekline kavuşmuştur. Bunlardan biri 2005’te AB ile Türkiye’nin katılım müzakerelerine başlamasıyken diğeri ise 11 Eylül saldırılarından sonra ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgaliyle Ortadoğu’da değişen düzen karşısında oluşan yeni tutumlanışlardır (Oğuzlu, 2006). Dahası geleneksel süreklilik öğeleri bakımından AKP döneminde Türkiye’de “batıcılık” olarak nitelendirilen süreklilik öğesi bugün de uygulanmaya devam edilmektedir. Dahası süreklilik öğelerinden “statükoculuk” da ihmal edilmemiştir. 2002 Seçim bildirgesinde dahi AKP ülkelerin toprak bütünlüğüne ve sınırlarına saygı gösterilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı bildirmede uluslararası hukuka saygı gösterileceğinden bahsetmiştir (H/ Belgenet, 09.09.2010). AKP dönemi incelendiğinde revizyonist politikaların izlenmediği gözlemlenebilir. Aynı zamanda uluslararası hukuka gösterilen ve diğer ülkelerin de göstermesi beklenen saygı üçüncü süreklilik öğesi olan “meşruiyetçiliğin” uygulandığına dair bir gösterge olarak algılanabilir. Buna örnek olarak gösterilen tutumlardan biri ise Kıbrıs’ta BM çerçevesinde bir çözüm aranması gösterilmektedir (Oran, 2004c).

Yine, AKP dönemi Türk dış politikası hakkında yapılan genel tespitlerden biri, Türkiye’nin bir bölgesel güç olarak “yumuşak güç” kullanarak bölgede etkin rol oynama isteğiyle hareket ettiği ifadesidir. Örneğin 2008 yılında Abdullah Gül’ün Ermenistan ve Türkiye arasındaki futbol maçını izlemek için Erivan’a gitmesinin, Ermenistan ile diyalogun geliştirilmesi adına atılan bir adım olduğundan bahsedilmektedir. Bu bakımdan, AKP’nin “kolaylaştırıcı” ve “arabulucu” gibi sıfatlarla, özellikle Orta Doğu bölgesinde, bölgesel güç statüsünü kuvvetlendirmeye çalıştığı ifade edilmektedir (Öniş, Yılmaz. 2009: 18-24). Buna örnek olarak ise İran ile yapılan nükleer takas görüşmeleri, Orta Doğu bölgesinde istikrarsızlık yarattığı iddia edilen ülke liderleriyle telefon diplomasisi yoluyla yürütülen arabuluculuk faaliyetleri gösterilebilir.

AKP döneminde uygulanan dış politika unsurları (komşularla sıfır problem, aktif dış politika, çok yönlülük ve bölgesellik gibi) yeni nosyonlar olarak gösterilse de, AKP dönemi öncesi incelendiğinde bu unsurların sinyallerinin çeşitli

hükümetler döneminde de verildiği görülebilmektedir. Örneğin 1999 Helsinki Zirvesinden sonra Ecevit “Türkler 600 yıldır Avrupalıdır. Fakat sadece Avrupalı değildirler. Aynı zamanda Asyalı, Kafkasyalı ve Ortadoğululardır. Dahası, Türkiye Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Balkanlar’da var olan bir güçtür. Kaldı ki Türkiye, doğal gaz ve petrolün Hazar Havzası ve Kafkaslardan dünya piyasalarına ulaşacağı bir enerji terminali haline gelecektir” demiştir (Rubin, 2002). Ayrıca, süreklilik olarak yorumlanabilecek değişikliklerden diğerleri ise aktif dış politika anlayışı; bölgesel politikalara önem verilmesi; ticari, ekonomik ilişkiler, enerji, yatırımların dış politikanın eylem aracı haline gelmesi Özal döneminde ve İsmail Cem Dışişleri Bakanlığını yürüttüğü dönemde takip edilmiş, daha sonra uygulanmasına ara verilmiş, AKP döneminde ise yeniden uygulanmaya başlanan girişimler olarak ifade edilmektedir.

Özet olarak, AKP dış politikada, sorunları çözülmeye, aktif olmaya ve bölgesel politikalara önem vermeye başlayan bir Türkiye devralmıştır. Uluslararası konjonktürün de izin vermesiyle birlikte, 2002 sonrasında çevresiyle ılımlı politikalar yürütmeye devam eden AKP aslında Türk dış politikasının statükoculuk, batıcılık ve meşruiyetçilik olarak sayılan geleneksel süreklilik ilkelerinden kopamamıştır. Sorunlu olan konularda (Kıbrıs, Ermenistan gibi) çözüme yönelik, diyaloga dayalı adımlar atılsa da çözüme ulaşamamıştır.

Diğer bir taraftan AKP dönemi dış politikasının Türk dış politikasının geleneksel öğelerinin uluslararası konjonktüre başarıyla uygulanması yoluyla yürütüldüğü tespiti yapılabilir. AKP’nin süreklilik öğelerinde ileriki dönemlerde değişiklik yaratıp yaratmayacağı ise, 2011 seçimlerinde tekrar iktidara seçildiği takdirde, önümüzdeki yıllarda gözlemlenebilecektir.

KAYNAKÇA

Akman, Nuriye. *Zaman*, 24 Mart 2004

Akşit, Sait (2009). *Türkiye'nin Balkanlar Politikası*. ODTÜ Avrupa Çalışmaları Merkezi

Aktürk, Şener (2006). Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002). *Turkish Studies*, Vol.7, No.3, 337-364

Aras, B., **Karakaya** Polat, R. (2007). Turkey and the Middle East: Frontiers of News of Geographic Imagination, *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 61, No.4

Aras, Bülent (2009). Davutoglu Era in Turkish Foreign Policy. *SETA*, Mayıs, No:32

Arı, Tayyar (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye. Zeynep Dağı (Ed.) *AK Partili Yıllar: Doğudan Batıya Dış Politika* içinde, Ankara: Orion yayınevi

Arı, Tayyar (2009). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: Marmara Kitap Merkezi

Arinello, Michael (2005). *National Security Strategy of Preemption*, US Army War College, www.dtc.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA43862, Erişim Tarihi: 12.03.2011

Arman, Murat Necip (2010). *AKP Hükümetleri Döneminde Türkiye-AB İlişkileri*. Ankara: Kitap Atelyesi

Arrighi, Giovanni (1994). The Three Hegemonies of Historical Capitalism. Stephen Gill (Ed.), *Gramsci, Historical Materialism & International Relations* içinde. Cambridge: Cambridge University Press

Ataay, Faruk. (2001). Türkiye'de Kapitalizmin Mekansal Dönüşümü, *Praksis Dergisi*, S.2

Ataman, Muhittin (2002). Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.1, No.1

Ateşoğlu, Güney (2002). Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı. Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Ed.) *Türkiye'nin Komşuları* içinde, Ankara: İmge Yayınları.

Axt, H. Jürgen (2005). Relations with Turkey and Their Impact on the European Union, *Southeast European and Black Sea Studies*, 5:3

Aydın, Mustafa (1999). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework & Traditional Inputs, *Middle Eastern Studies*, 35:4

Aydın, Mustafa (2004). Foucault's Pendulum : Turkey in Central Asia & the Caucasus. *Turkish Studies*, Vol.5 No.2

Aykan, Mehmet Ali (1998). *Türkiye'nin Kuveyt Krizi (1990-91) Politikası*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü

Ayman Güler, Birgül (1996). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi-Yapısal Uyarılama Politikaları*. TODAİE Yayını, No: 266, Ankara, Nisan

Bacık, G., **Aras**, B. (2004). Turkey's Inescapable Dilemma: America or Europe?, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.3, No.1

Bağcı, H., **Sinkaya**, B. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifi. Zeynep Dağı (Ed.) *AK Partili Yıllar: Doğudan Batıya Dış Politika* içinde, Ankara: Orion Yayınevi

Bağcı, Hüseyin (2004). 11 Eylül Sonrası Dönemde Türk Dış ve Güvenlik Politikalarındaki Gelişmeler ve Yeni Parametreler. İdris Bal (Ed.) *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* içinde, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım

Bal, İdris (2004). Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi. İdris Bal (Ed.) *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* içinde, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım

Bal, İdris (2006). *Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim*.

http://www.tbdd.org/index.php?option=com_content&view=article&id=57:tuerk-d-politikasnda-suereklilik-ve-deim&catid=38:haberler, *Erişim Tarihi: 10.10.2010*

Bal, İdris (2010). *Türk Dış Politikasının 87 Yıllık Analizi*.

<http://stratejikboyut.com/haber/turk-dis-politikasinin-87-yillik-analizi-31850.html>,
Erişim Tarihi: 21.12.2010

Baykal, S., Arat, T. (2004). Ortadoğu ile İlişkiler, Baskın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Baylis, J., Smith, S. (2001). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Second Edition Ed. By Baylis & Smith. Oxford: Oxford University Press

Bazoğlu Sezer, Duygu (2002). Russia: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press

Beriş, Emrah H. (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve “Parçalı Burjuvazinin” Oluşumu. *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 19, Sayı: 69, ss. 33-45,
http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ,TTAR,TTIP,TMUH,T SOS,THUK&c=google&ano=97222_95b395d6bbafc077d0968ced654e4e5c, *Erişim Tarihi: 01.05.2009*

Brzezinski, Zbigniew. (1997). *The Grand Chessboard*. New York: Basic Book.

Cem, İsmail (1971). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi

Cem, İsmail (2009). *Türkiye, Avrupa, Avrasya*. CiltI. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Cemal, Hasan (2006). AKP ve İş Dünyası, *Milliyet*, 26 Temmuz

Cemal, Hasan (2006b). AKP ve İş Dünyası (2): Erdoğan'a Mektuplar, *Milliyet*, 27 Temmuz

Chase, R. S., Hill, E. B., Kennedy, P. (1996). Pivotal States and US Strategy. *Foreign Affairs*, Vol. 75, No.1, S.33-51

Chomsky, Noam (1988). Images of Cold War. *Educational Leadership*, V. 46, No.4, p.75-78

Chomsky, Noam (2003). *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*. İstanbul: Metis Yayınları

Cooper, Malcolm (2002). The Legacy Of Atatürk: Turkish Political Structures and Policy Making. *International Affairs*, Vol.78, No.1

Criss, Nur B., Bilgin, P (1997). Turkish Foreign Policy Toward the Middle East. *Meria Journals*, Vol.1, No.1

Criss, Nur Bilge (2010). Parameters of Turkish Foreign Policy Under the AKP Governments. *UNISCI Discussion Papers*, No. 23, Mayıs

Çakır, Ruşen (2006). Bush İstedi, Davutoğlu Şam'a Gitti. *Vatan*, 06 Temmuz

Çiftçi, Kemal (2010). *Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi

Davutoğlu, Ahmet (2009). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları

Davutoğlu, Ahmet. (2004, 26 Şubat). *Türkiye Merkez Ülke Olmalı*. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>, Erişim Tarihi: 23.03.2010

Erdoğan, İbrahim (1998). Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye: Bölgesel Bir Analiz. İhsan D. Dağı (Ed.) *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim* içinde, Ankara: Siyasal Kitabevi

Erdoğan, Recep Tayyip. *The Wall Street Journal*, 21 Nisan 2003

Erdoğan, Recep Tayyip. *The Wall Street Journal*, 31 mart 2003

Erdoğan'dan TÜSİAD'a: Başındaki Nezaketsiz. (2006, 7 Nisan). <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=183652>, Erişim Tarihi: 20.09.2010

Erhan, Ç., Kürkçüoğlu, Ö. (2004). Arap Olmayan Devletler ile İlişkiler. Baskın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Erkmen, Serhat (2003). 4 Temmuz'dan Sonra Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Askeri Varlığı. *Stratejik Analiz*, Ağustos, s.48-52

Erkmen, Serhat (2009).

<http://kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=10558&metin=2009101628>

Eroğlu, Zehra (2005). *Turkish Foreign Policy Towards the Balkans in the Post-Cold War Era*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ODTÜ/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Eryılmaz, Burçin (2007). *Europenization of Turkish Foreign Policy: Cyprus Case*.

<http://www.cceisaconf.uni.wroc.pl/wordy/papers%206%20session/Eryilmaz%20full%20text1.pdf>, Erişim tarihi: 05.06.2009

Freedman, Robert O. (2010). Russia and the Middle East Under Putin. *Ortadoğu Etütleri*, Volume 2, No 3, July 2010, pp. 9-5.

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201082_robertfeedman.orsam.etutler.pdf, Erişim Tarihi: 12.01.2011

Fırat M., Kürkçüoğlu, Ö. (2004). Arap Devletleriyle İlişkiler. Baskın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Fırat, Melek M. (2004a). Yunanistan ile İlişkiler. Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 1) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Fırat, Melek M. (2002). Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci. Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Ed.) *Türkiye'nin Komşuları* içinde, Ankara: İmge Yayınları

Fırat, Melek M. (2004b). Yunanistan ile İlişkiler. Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası: Kurutuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Fırat, Melek M. (2010). AKP Hükümetinin Kıbrıs Politikası. İlhan Uzgel ve Bülent Duru (Ed.) *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi

Foyle, Douglas (2003). Foreign Policy Analysis & Globalization: Public Opinion, World Opinion and the Individual, Foreign Policy Analysis in 20/20: A Symposium içinde, *International Studies Review*, 5 155-2002

Fukuyama, Francis (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Gün Yayıncılık

Fuller, Graham (2009). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Timaş Yayınları

Garrison, Jean A. (2003). Foreign Policymaking & Group Dynamics: Where we've been & Where we're going, Foreign Policy Analysis in 20/20: A Symposium içinde, *International Studies Review*, 5 155-2002

Giddens, Anthony (2000). *The Third Way and Its Critics*, Malden: Polity Press

Giddens, Anthony (2002). *Sağ ve Solun Ötesinde*. İstanbul: Metis Yayınları

Gill, Stephen (1992). *American Hegemony and the Trilateral Commission*. Cambridge: Cambridge University Press

Gill, Stephen (2000). *The constitution of global capitalism*.

<http://www.theglobalsite.ac.uk/press/010gill.htm>, Erişim tarihi: 05.11.2010

Göknel, Mete (2008). *Türkiye ve Akdeniz Boru Hattı*.

<http://www.iolpmezunu.com/f45/turkiye-akdeniz-boru-hatti-m-mete-goknel-16812/>, Erişim Tarihi: 01.05.2009

Gözen, Ramazan (1998). Türkiye'nin 2. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları İhsan Dağı (Ed.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim* içinde. Ankara: Siyasal Kitapevi

- Gözen**, Ramazan (2006). Türk Dış Politikasında Vizyon Revizyon. Zeynep Dağı (Ed.) *AK Partili Yıllar* içinde, Ankara: Orion Yayınevi
- Gözen**, Ramazan (2006). Türk Dış Politikasının Avrupa Birliği'ne Doğru Dönüşümü. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No.6, ss. 1-16
- Gruen**, George G. (2004). Turkey's Strategic Mideast Regional Initiatives, *American Foreign Policy Interests*, No.26
- Hale**, William (1997). Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis, *International Affairs*, Vol.68, No.4
- Hale**, William (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, İstanbul: Mart Matbaası
- Hale**, William., **Avcı**, Gamze (2002). Turkey and The European Union: The Long Road to Membership. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press
- Halliday**, Fred (2010). The Cold War: Lessons and Legacies, *Government and Opposition*, Vol.45, No.1, s.1-28
- Harvey**, David (2004). *Yeni Emperyalizm*. İstanbul: Everest Yayınları
- Hill F.**, **Taşpınar Ö.** (2006). Turkey and Russia Axis od Excluded. *Survival*, 48:1, s.81-92
- Hill F.**, **Taşpınar Ö.** (2006b). Russia & Turkey in the Caucasus: Moving Together to Preserve the Status Quo?. *IFRI Research*, s.8
- Hobsbawm**, Eric (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. İstanbul: Sarmal Yayıncılık
- Huntington**, Samuel P. (1993). If Not Civilizations, What? Paradigms of the Post-Cold World. *Foreign Affairs*, Vol.72, No.5, November/December
- Huntington**, Samuel P. (2005). The Greath Americal Myth. *Macleon's*, Vol. 118, Issue.7

Huntington, Samuel P. (2006). *Medeniyetler Çatışması*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları

İnbar, Efraim (2002). The Strategic Glue in the Israeli-Turkish Alignment. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press

İnbar, Efraim (2011). Israeli-Turkish Tensions and Their International Ramifications. *Orbis*, Volume 55, Issue 1, s.132-146

İnce, Özdemir. *Hürriyet*, 21 Nisan 2007

İşyar, Ömer Göksel (2005). An Analysis of Turkish-American Relations from 1945 to 2004: Initiatives & Reactions in Turkish Foreign Policy. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.4, No.3

Jackson, R., **Sorensen**, G (2003). *Introduction to International Relations Theories & Approaches*, Second Edition. New York: Oxford University Press

Kaarbo, Juliet (2003). Foreign Policy Analysis in the Twenty First Century: Back to Comparison, Forward to Identity & Ideas. Foreign Policy Analysis in 20/20: A Symposium içinde, *International Studies Review*, 5 155-2002

Kagan, Robert (2002). America's Crisis of Legitimacy. *Foreign Affairs*, Mar/Apr, Vol.83, Issue 2

Kahraman, Sevilay Elgün (2000). Rethinking Turkey European Union Relations in the Light of Enlargement. *Turkish Studies*, 1:1

Kanbolat, Hasan (2006). *Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği*.

<http://www.denizhaber.com/YAZAR/3765/22/denizhaber-denizcilik-deniz-haber-turk-denizciligi-bosporus-turk-bogazlari-istanbul-bogazi-canakkale-bogazi-dto-turkish-maritime-pilotage-marine-environment-deniz-kirliligi-balikcilik.html>, *Erişim tarihi: 13.02.2009*

Karaosmanoğlu, Ali L. (2000). The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey. *Journal of International Affairs*, Fall, 54, No.1

- Kardaş, Şaban** (2010). Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?, *Middle East Policy*, Cilt: 17, S.1
- Kazgan, Gülten** (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*. Altın Kitaplar, İstanbul
- Keohane , Robert O.** (2000). *Power and Interdependence : World Politics in Transition*. NewYork: Longman
- Keohane, R. O., Nye, J. S.** (1997). *Power & Interdependence*. Boston: Little Brown & Co.
- Keyman, Fuat** (2003, 28 Eylül). *AKP ve Dış Politika*.
http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=2582
- Kımkhoğlu, Suat** (2006). *The Anatomy of Turkish-Russian Relations*.
http://www.brookings.edu/~media/Files/events/2006/0523turkey/20060523sabanci_3a.pdf, *Erişim Tarihi: 10 Haziran 2010*
- Kımkhoğlu, Suat** (2009). *Neo-Ottoman Turkey?*.
<http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=4951>, *Erişim tarihi: 11.12.2009*
- Kirişçi, Kemal** (1994). Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası. Faruk Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, İstanbul: Der Yayınları, s.273-289
- Kirişçi, Kemal** (2002a). The Future of Turkish Foreign Policy Toward Middle East. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press
- Kirişçi, Kemal** (2002b). US-Turkish Relations: New Uncertainties in a Renewed Partnership. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press
- Kissenger, Henry** (1994). *Diplomacy*. Newyork: Simon&Schuster

Koçer, Gökhan (2009). Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası: Uluslararası İlişkiler Açısından Bir Analiz. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Year:1 Volume:1 Number:2, Winter 2009 ISSN 1307-9832

Köker, Levent (1995). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları

Kunt, M.; **Akşin**, S.; **Yurtaydın**, H. G.; **Ödekan**, A.; **Toprak**, Z., **Faroqhi** S., (2008). *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Devleti, 1600-1908* (Ed. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi

Kurtbağ, Ömer (2003). Avrupa- Akdeniz Ortaklığı: Barcelona Süreci. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, N.1, [http:// dergiler. ankara.edu.tr7dergiler/16/1120/13197.pdf](http://dergiler.ankara.edu.tr7dergiler/16/1120/13197.pdf)

Kut, Ş., **Şirin** N.A. (2002). The Bright Side of Balkan Politics: Cooperation in the Balkans, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.2, Issue.1

Kut, Şule (2002). The Contours of Turkish Foreign Policy in the 1990s. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press

Kürkçüoğlu, Ömer (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 35, No. 1-4, Ocak-Aralık, s.309-335

Larrabee S., **Lesser** Ian O. (2002). *Turkish Foreign Policy in Age of Uncertainty*. Santa Monica: Rand Corporation

Layne, Christopher (1998). Rethinking American Grand Strategy. *World Policy Journal*, Vol.15, Summer

Makovsky, Alan O. (1999). The New Activitism in Turkish Foreign Policy, *SAIS Review* (Winter-Spring), pp.92-113

Martin, Lenore (2000). Turkey's National Security in the Middle East, *Turkish Studies*, Vol.1, No.1, pp.83-106

Medini, Tevfik El (2009, 5 Aralık).

<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=HaberYazdir&ArticleID=968188>,

Erişim tarihi: 02.04.2010

Mercan, Faruk (2004). *Apolet, Kılıç ve İktidar: Orduda Yirmi Yılın Olayları ve Komutanların Yıldız Savaşları*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Mert, Zuhul (2007). The Economic Foreign Policy of Turkey in the Balkans.

Defence Analysis Institute, Vol.21, http://iaabooks.gr/articles/Pacis_21.pdf, *Erişim*

Tarihi: 10.01.2011

Metinsoy M., Eroğlu M (2004). *Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika*

Gündemi. İstanbul: Donkişot Yayınları

Migdalowitz, Carol (2008). Turkey: Selected Foreign Policy Issues and US Views.

Washington, CRS, 29 Ağustos, [http://www.dtic.mil/cgi-](http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA486490&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf)

[bin/GetTRDoc?AD=ADA486490&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf](http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA486490&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf), *Erişim*

Tarihi: 23.03.2011

Müftüler-Baç, Meltem (1999). The Cyprus Debacle: What the Future Holds.

Futures 31, pp.559-575

Nachmani, Amikam (2002). What Says the Neighbor to the West? On Turkish-Greek Relations. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press

Nye, Joseph Jr (1990). The Changing Nature of World Power. *Political Sciences Quarterly*, Vol: 105, No.2, (Summer), pp.177-192

Nye, Joseph Jr (1992). What New Order? *Foreign Affairs*, Vol.71, No.2 (Spring), s: 83-93

Nye, Joseph S. (2005). *Yumuşak Güç*. Ankara: Elips Kitap

Oğuzlu, Tarık (2006). Türk Dış Politikasında Normalleşme: Bölgesel ve Küresel Bir Analiz. Zeynep Dağı (Ed.) *AK Partili Yıllar: Doğudan Batıya Dış Politika* içinde, Ankara: Orion yayınevi

- Oğuzlu**, Tarık (2007). Soft Power in Turkish Foreign Policy. *Australian Journal of International Affairs*, 61:1, s.81-87
- Oran**, B. (Ed.) (2004a). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları
- Oran**, B. (Ed.) (2004b). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları
- Oran**, Baskın (1995). Türkiye'nin Balkan ve Kafkas Politikası. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 50, S.1,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/468/5401.pdf>, Erişim Tarihi: 07.01.2011
- Oran**, Baskın (2004c). TR Kabuk Değiştirirken AKP'nin Dış Politikası. *Birikim*, s. 184-185
- Owen**, Roger (1992). *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London: Routledge
- Öniş**, Z., **Yılmaz**, Ş. (2009). Between Europerization & Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era.
http://www.huizingainstituut.nl/images/between_europeanization.pdf, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2010
- Öniş**, Ziya. (2006). Globalization and Party Transformation. Peter Burnell (Ed.), *Globalizing Democracy: Party Politics in Emerging Democracies* içinde. London: Routledge, Warwick Studies on Globalization,
http://home.ku.edu.tr/~zonis/AKP_rev.pdf, Erişim Tarihi: 12.12.2009
- Özcan**, Gencer (2004). Turkey's Changing Neighbourhood Policy. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 2004, politics.ankara.edu.tr,
http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dosyalar/MMTY/35/1_gencer_ozcan.pdf.
Erişim Tarihi: 21.12.2010
- Park**, Bill (2007). US-Turkish Relations: Can the Future Resemble Past?, *Defense and Security Analysis*, Vol. 23, No. 1, pp. 41-54

- Pfaff**, William (1990). Redefining World Order. *Foreign Affairs*, s.34-48, (Winter)
- Pope**, Hugh (1997). Tensions Between Turkey and Greece Rise with Cyprus Still at the Center. *Wall Street Journal (Europe)*
- Pope**, Hugh (2010). Pax Ottomana?. *Foreign Affairs*, Vol.89, Issue 6, PP. 161-171
- Potter**, William (1980). Issue Area & Policy Analysis, *International Organizations*, Vol.34, No.3, Summer, pp.405-427
- Renshon**, J., **Renshon**, S. A. (2008). The Theory of Practice of Foreign Policy Decision Making, *Political Psychology*, Vol. 29, No.4
- Robins**, Philip (2002). The Foreign Policy of Turkey. Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (Ed.), *The Foreign Policies of Middle East States* içinde, Boulder&London: Lynne Rienner.
- Robins**, Philip (2003). *Takım Elbiseliler ve Üniformalılar*. Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Robins**, Philip. (2007). Turkey Foreign Policy Since 2002: Between A Post-Islamist Government and A Kemalist State. *International Affairs*, 83:1, s.289-304.
<http://sbu.yildiz.edu.tr/fuatyayinlar/TDPIIdocs/24367788.pdf>, Erişim tarihi: 01.01.2011
- Rosenau**, James N. (2006). *The Study of World Politics Theoretical & Methodological Challenges*. Oxon: Routledge
- Rosenberg**, Justin (2000). *The Follies of Globalization Theory*, London: Verso
- Rubin**, Barry (2002). Understanding Turkey's New Foreign Policy. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press
- Sanberk**, Özdem (2010). Türk Dış Politikasının Bölgeselleşmesi.
<http://www.bilgesam.org/tr/images/documents/trbolgesel.pdf>, Erişim Tarihi: 10.02.2011

- Sander**, Oral (1993). The Balkan and Black Sea Cooperation. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/465/5341.pdf>, Erişim Tarihi: 13.01.2011
- Sander**, Oral (2002). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İstanbul: İmge Yayınevi
- Savran**, Sungur. (2008). *Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap
- Sayarı**, Sabri (1997). Turkey and the Middle East in the 1990s. *Journal of Palestine Studies*, 26, No.3, Spring, pp. 44-55
- Sayarı**, Sabri (2000). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-regionalism, *Journal of International Affairs*, Güz, Cilt: 54, Sayı:1
- Sever**, Ayşegül (2001). Turkey and the Syrian-Israeli peace Talks in the 1990s. *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 5, No.3
- Shaw**, S. J. (1977). *History of the Ottoman Empire & Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press
- Sholte J. A., Keyman**, Fuat (2005). Küreselleşme ve Sivil Toplum, *Sivil Toplum Konferans Yazıları*, No.26, stk.bilgi.edu.tr/docs/sholte-keyman_std_10.pdf , Erişim Tarihi: 20.12.2010
- Sönmezoğlu**, Faruk (2006). *Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşından Günümüze*. İstanbul: Der Yayınları
- Stone**, Leonard A. (2001). Turkish Foreign Policy Four Pillars of Traditional. *Perceptions Journal of International Affairs*, June-July, Vol. 6- N.2
- Tekeli**, İ., **İlkin**, S. (2000). *Türkiye ve Avrupa Birliği-Avrupa Topluluğu III*. Ankara: Ümit Yayıncılık
- Tellal**, Erel (2004a). SSCB ile İlişkiler. Baskın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 1) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Tellal, Erel (2004b). Rusya İle İlişkiler. Baskın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Tol Göktürk, Eren Deniz (2002). *Küreselleşme, Yeni Uluslararası Akımlar ve Uluslararası İlişkiler Disiplinine Etkileri*, <http://www.kozmopolit.com/Diziler/Diziler%20Global%2005.html>, *Erişim Tarihi: 12.11.2008*

Tol Göktürk, Eren Deniz (2003). Irak Savaşı ve Uluslararası İstikrara Etkisi. *İktisat Dergisi*, Nisan

Tol Göktürk, Eren Deniz (2006). *Dünden Yarına Yurttaşlık*. İstanbul: Sav Yayınları

Turhan, Turgut (2008). Tarihsel Bakış Açısıyla Kıbrıs Türk Hukuk Sistemi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2008-57-02/AUHF-2008-57-02-turhan.pdf>, *Erişim Tarihi: 04.02.2011*

Tür, Özlem (2006). Türkiye ve Ortadoğu: Gerilimden İşbirliğine. Zeynep Dağı (Ed.) *AK Partili Yıllar: Doğudan Batıya Dış Politika* içinde, Ankara: Orion yayınevi

Türkmen, Füsun (2009). Turkish-American Relations: A Challenging Transition. *Turkish Studies*, Vol.10, No.1, pp.109-129

Uslu, Nasuh (2000). *Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları

Uslu, Nasuh (2003). The Russian, Caucasian and Central Asian Aspects of Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Period, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.2, No.3&4

Uslu, Nasuh (2010). Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı. *Bilig*, Kış 2010, Sayı: 52, s.147-180

Uzgel, İlhan (2002). The Balkans: Turkey's Stabilizing Role. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Ed.), *World Politics and Emerging Multiregional Power* içinde, İstanbul: Boğaziçi University Press

Uzgel, İlhan (2004a). ABD ve NATO İle İlişkiler. Baskın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 1) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Uzgel, İlhan (2004b). ABD ve NATO İle İlişkiler. Baskın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları

Uzgel, İlhan (2009). Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele. *Mülkiye Dergisi*, Cilt 30, Sayı:252

Uzgel, İlhan (2010). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü. İlhan Uzgel ve Bülent Duru (Ed.) *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi

Vatansever, Muzaffer (2009). Yunanistan'da PASOK Dönemi ve Türkiye Açısından Muhtemel Etkileri, USAK Stratejik Gündem, <http://usakgundem.com/.../yunanistan'da-pasok-dönemi-ve-türkiye-açısından-muhtemel-etkileri.html>. *Erişim Tarihi: 04.01.2011*

Vatansever, Muzaffer (2010). Türkiye'nin Balkanlar Stratejisi: Türk Dış Politikasında Değişen Dinamikler. USAK Stratejik Gündem, <http://www.usakgundem.com/yazar/1746/t%C3%BCrkiye-39-nin-balkanlar-stratejisi-t%C3%BCrk-d%C4%B1%C5%9F-politikas%C4%B1nda-de%C4%9Fi%C5%9Fen-dinamikler.html>, *Erişim Tarihi: 11.11.2010*

Yıkılmaz, Necla (2003). *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı

Wallerstein, Immanuel (2003a). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim*. İstanbul: Metis Yayınları

Wallerstein, Immanuel (2003b). US Weakness and the Struggle for Hegemony. *Monthly Review*, Vol. 55, No.3

Winrow, Gareth H (1996). Turkey's Relations with The Transcaucasus and The Central Asian Republics. *Perceptions Journal of International Affairs*.

Winrow, Gareth H (1997). Turkey & the Newly Independent States of Central Asia & the Transcaucasus. *Meria Journal*, V.1, No.2, July

Wood, Ellen Meiksins (2003). *Sermaye İmparatorluğu*, Ankara: Epos Yayınları

Yanık, Lerna K. (2007). Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia 1991-2007. *East European Quarterly*, Fall, 41,3

Yeşilyurt, N., **Akdevelioğlu**, A. (2010). AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası. İlhan Uzgel, Bülent Duru (Ed.) *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi

Yetkin, Murat (2005). Erdoğan- TÜSİAD Gerilim Büyüyor. *Radikal*, 22 Aralık

Yetkin, Murat (2011). *Radikal*, 29 Mart

Zengin, Gürkan (2010). *Hoca, Türk Dış Politikası 'nda Davutoğlu Etkisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi

Zimmerman, William (1973). Issue Area and Foreign Policy Process: A Research Note in Search of a General Theory. *American Political Science Review*, Vol. 67, No. 4 (December), s. 1204-1212

İNTERNET KAYNAKLARI

Abgs (a), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=278&l=1>, *Erişim Tarihi: 01.03.2011*

Abgs (b), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=302&l=1>, *Erişim Tarihi: 01.03.2011*

AKParti, http://www.akparti.org.tr/disiliskiler/turkiye-orta-asya-iliskileri_6428.html,
Erişim Tarihi: 01.05.2010

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://abgs.gov.tr/index.php?p=39166&I=1>,
Erişim Tarihi: 28.11.2010

Belgenet, 09.09.2010, <http://belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-5.html>, *Erişim tarihi: 09.09.2010*

Blackseafor, <http://www.blackseafor.org/turkce/kurulus.php>, *Erişim Tarihi: 08.08.2010*

Botaş (a), <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yatirimbiten.asp>, *Erişim Tarihi: 11.11.2010*

BTC, <http://www.btc.com.tr/proje.html>, *Erişim Tarihi: 20.08.2010*

Byegm, 08.03.2010,
<http://www.byegm.gov.tr/yayinicerikarsiv.aspx?Id=2&Tarih=20100308>, *Erişim Tarihi: 07.05.2010*

Byegm, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1998/eylul1998.htm>,
Erişim Tarihi: 05.01.2011

CNNTurk, 06.09.2010,

<http://www.cnnturk.com/2010/dunya/09/06/stratfordan.turkiye.balkanlar.analizi/588951.0/index.html>, *Erişim Tarihi: 20.08.2010*

CNNTurk, 10.07.2010,

<http://www.cnnturk.com/2010/ekonomi/dunya/07/10/rusya.bavul.ticaretini.kaldirdi/582825.0/index.html>, *Erişim Tarihi: 18.08.2010*

CNNTurk, 12.05.2010,

<http://www.cnnturk.com/2010/ekonomi/genel/05/12/rusyanin.10.sira.gerisindeyiz/575930.0/index.html>, *Erişim Tarihi: 18.08.2010*

CNNTurk, 14.08.2009,

<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/08/14/the.economist.erdogan.ile.putin.iyi.anlasiyor/539229.0/index.html>, *Erişim Tarihi: 14.02.2010*

CNNTurk, 18.05.2010,

<http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/18/davutoglu.uranyum.takasi.konusunda.net/576692.0/index.html>, *Erişim Tarihi: 18.08.2010*

CNNTurk, 24.05.2010,

<http://www.cnnturk.com/2010/dunya/05/24/iran.nukleer.takas.mektubunu.ilette/577320.0/index.html>, *Erişim tarihi: 05.06.2010*

CNNTurk, 28.01.2010,

<http://www.cnnturk.com/2010/ekonomi/genel/01/28/2009da.27.milyon.turist.agirladi.k/561255.0/index.html>, *Erişim Tarihi: 18.08.2010*

CNNTurk, 30.01.2009,

<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html>,
Erişim Tarihi: 15.06.2010

Dış Ticaret Müsteşarlığı (a),

www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../sayfa154.doc, *Erişim Tarihi: 12.11.2010*

Dış Ticaret Müsteşarlığı (b), www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ead/.../ankara.doc,

Erişim Tarihi: 12.11.2010

Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr, *Erişim Tarihi: 12.11.2010*

Dışişleri (b), www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa, *Erişim Tarihi: 16.06.2010*

Dışişleri Bakanlığı (a), http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-ortadogu-ile-iliskileri.tr.mfa, *Erişim tarihi: 19.09.2010*

Dışişleri Bakanlığı (c), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, *Erişim Tarihi: 16.06.2010*

Dışişleri Bakanlığı (d), <http://www.mfa.gov.tr/kibris-tarihce.tr.mfa>, *Erişim Tarihi: 11.11.2010*

Dışişleri Bakanlığı (d), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa>, *Erişim Tarihi: 11.11.2010*

Dışişleri Bakanlığı (e), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye---bulgaristan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, *Erişim Tarihi: 11.11.2010*

Dışişleri Bakanlığı (f), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, *Erişim Tarihi: 15.05.2010*

Dışişleri Bakanlığı (g), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, *Erişim Tarihi: 17.02.2010*

Dışışleri Bakanlığı (h), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>,
Erişim Tarihi: 08.06.2010

Dışışleri Bakanlığı (i), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, *Erişim Tarihi: 01.04.2010*

Dışışleri Bakanlığı (j), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa>, *Erişim tarihi: 13.02.2009*

Dışışleri Bakanlığı (k), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, *Erişim tarihi: 12.12.2009*

Dışışleri Bakanlığı (l), www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa, *Erişim Tarihi: 02.06.2010*

Dışışleri Bakanlığı (m), http://mfa.gov.tr/balkanlar_ile_iliskiler.tr.mfa, *Erişim Tarihi: 11.11.2010*

Dışışleri Bakanlığı (n), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-ucludanisma-toplantisi-hakkinda-aciklmasi.tr.mfa>, *Erişim tarihi: 10.10.2010*

Dışışleri Bakanlığı (o),
<http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Ortak%20Vizyon%20kağıd-nihai%20Türkçe.doc>, *Erişim Tarihi: 02.03.2011*

Dışışleri Bakanlığı (p), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, *Erişim Tarihi: 16.06.2010*

Hürriyet, 01.03.1998, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-8185>, *Erişim Tarihi: 12.02.2011*

Hürriyet, 05.07.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/07/05/hurriyet.asp>, *Erişim Tarihi: 12.12.2010*

Hürriyet, 09.05.1998, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-18004>, *Erişim Tarihi: 18.10.2010*

Hürriyet, 18.05.2005, <http://gbulten.ssm.gov.tr/arsiv/2005/05/18/01.htm>, *Erişim Tarihi: 18.10.2010*

IHA, 02.02.2009, <http://iha.com.tr/haber/detay.aspx?nid=53838&cid=735>, *Erişim Tarihi: 03.05.2010*

İspionline, www.ispionline.it/eng/documents/wp;11_2007.pdf, *Erişim Tarihi: 05.05.2010*

Milliyet, 13.05.2010, <http://www.milliyet.com.tr/akkuyu-nukleer-santrali-yargiya-tasinacak/turkiye/sondakika/13.05.2010/1237452/default.htm>, *Erişim Tarihi: 03.03.2011*

Milliyet, 19.08.1999, <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/27/dunya/dun01.html>, *Erişim Tarihi: 18.10.2010*

Milliyet, 29.08.2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/08/29/yazar/congar.html>, *Erişim Tarihi: 18.10.2010*

Netgazete, 30.01.2009, http://www.netgazete.com/News/563998/yunan_devlet_televizyonu_erdogan_gezege_nde_kok_kisinin_soylemek_istediklerini_dile_getirdi.aspx, *Erişim Tarihi: 25.03.2011*

Newsweek, <http://www.newsweek.com/1997/08/10/we-have-done-a-lot.html>, *Erişim Tarihi: 06.06.2010*

NTVMSNBC, 09.12.2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25029686>, *Erişim Tarihi:*
09.12.2009

NTVMSNBC, 13.07.2009, <http://www.ntvmsnbc.com/id/24983042/>, *Erişim Tarihi:*
10.12.2009

NTVMSNBC, 30.01.2009, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473946.asp>, *Erişim*
Tarihi: 15.03.2011

Ohr, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=372, *Erişim Tarihi: 19.09.2010*

Radikal, 07.04.2004,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=112438&tarikh=07/04/2004>, *Erişim*
Tarihi: 28.11.2010

Radikal, 07.04.2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=183652>, *Erişim*
Tarihi: 01.02.2011

Radikal, 09.06.2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=155323>, *Erişim*
Tarihi: 02.03.2010

Radikal, 28.01.2004, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=104127>, *Erişim*
Tarihi: 23.03.2011

Resmi Gazete, 13.13.2009, <http://www.resmi-gazete.org/gundem/duyurular/icisleri-bakanligi/turkiye-suriye-yuksekk-duzeyli-stratejik-isbirliigi-konseyyi-birinc.html>,
Erişim Tarihi: 30.11.2010

Sabah, 05.03.2010,
http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/03/05/davutoglu_turkiye_baskiyla_karar_al_maz, *Erişim Tarihi: 05.05.2010*

Sabah, 08.07.2003, <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/07/08/g01.html>, *Erişim Tarihi:* 09.09.2010

Sabah, 18.05.2010,
www.sabah.com.tr/Dunya/2010/05/18/uranyum_takasi_dunya_basininda, *Erişim Tarihi:* 18.05.2010

Sabah, 30.01.2009,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2009/01/30/haber,342EB4581AE24D7DA0E91AA8FCB4C099.html>, *Erişim Tarihi:* 02.02.2011

Stargazete, <http://www.stargazete.com/dunya/arap-dunyasinin-nobel-i-basbakan-erdogan-a-haber-248772.htm>, *Erişim Tarihi:* 15.03.2010

Stratejik Düşünce Enstitüsü, 24.05.2010, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1065/iran-nukleer-sorunu-turkiye-ve-cin.aspx>, *Erişim Tarihi:* 24.05.2010

TCBB, http://tcbb.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/kitap/66.pdf, *Erişim Tarihi:* 11.11.2010

TUIK, www.tuik.gov.tr, *Erişim Tarihi:* 03.03.2011

TÜSİAD, 19.10.2007, <http://www.tusiad.org/FileArchive/2007.10.19-EkonomikGorunumvePolitkalar.pdf>, *Erişim Tarihi:* 12.05.2009

Washingtonpost, 20.09.2001, http://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html, *Erişim Tarihi:* 23.09.2010

Yeni Şafak, 05.03.2004, <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2004/subat/05/tkivanc.html>, *Erişim Tarihi:* 05.03.2010

Zaman Gazetesi, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1052134&title=hazar-denizine-kiyisi-olan-ulkeler-ekonomik-ismirligi-teskilati-kuruyor>, *Erişim Tarihi:*

12.11.2010

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **MELİS TUNCAY**

Doğum Yeri : **İZMİR**

Doğum Yılı : **1983**

Medeni Hali : **BEKAR**

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1994-2001 : BUCA ANADOLU LİSESİ

Lisans 2001-2006: EGE ÜNİVERSİTESİ / İZMİR

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

Yabancı Dil : İNGİLİZCE, FRANSIZCA

MESLEKİ BİLGİLER

**2009-.....: MUĞLA ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI İLİŞKİLER
KOORDİNATÖRLÜĞÜ**